ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ВАЉЕВО

Г Л А С Н И К
58

Ваљево, 2024.

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ВАЉЕВО

ГЛАСНИК

58

2024

За издавача
Бојана Савчић

Уредник
Милић Милићевић

Редакциони одбор
др Милић Милићевић, пуковник др Далибор Денда, пуковник др Миљан Милкић, др Владимир Кривошејев, др Марија Копривица, др Александра Вулетић, Дејан Поповић

Тираж
500 примерака

Графичка реализација и штампа
Агенција БИТ, Ваљево

Штампа
„Топаловић“, Ваљево

Адреса редакције
14000 Ваљево, Поп-Лукина 52, тел. 014/221-028
e/mail: arhivvaljevo@gmail.com ‹ www.istorijskiarhiv.rs

Часопис излази једном годишње

Издавање часописа финансира Град Ваљево

УДК 93/94 ISSN 0354-9143

ГЛАСНИК
Број 58, година 2024.

HERALD
History archive Valjevo
number 58, year 2024

САДРЖАЈ – CONTENTS

ЧЛАНЦИ
ARTICLES

др Ђорђе Вуковић: *Српска медицина у време краља и цара Стефана IV Душана* 5

Дејан Поповић: *Спор Јулиуса Шмита и Војислава Р. Тадића око градачког јаза* 43

Дејан Поповић: *Спор Антонија Пурића против столарске фабрике у Ваљеву* 51

ПРИЛОЗИ
SUPPLEMENTS

Никола Ранисављевић: *Развој и успон шаха у Ваљеву 1880-1958* 59

Владимир Дамњановић: *Изградња Цркве Свете Преображења у Славковици* 69

Милић Ј. Милићевић: *Жртве града Ваљева у ратовима 1912-1918. године – Анализа губитака борачког и неборачког становништва* 77

ИЗ РАДА АРХИВА
OUT OF THE ARCHIVE'S WORK

Борис Миливојевић: *СИЗ физичке културе, одмора и рекреације општине Ваљево – историјска белешка* 85

ГРАЂА
DOCUMENTS

Владимир Дамњановић: *Начелство среза колубарског – Мионица, аналитички инвентар – први део* 93

СЕЋАЊА
MEMORIES

Риста Анђелополић: *Први пренос фудбалске утакмице Радио Ваљева* 115

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ
REVIEWS

Нино Делић: Бранко Богдановић и Ивана Крстић Мистрицеловић *Историја полиције у Србији.* 121
Милорад Белић: К*о се све убраја у жртве рата* – о књизи М. Радојчића „Да се не забораве“ 125
Александра Вулетић: Дејан В. Поповић, *Ваљево и ваљевски крај на размеђу векова 1870-1970* 131

БИБЛИОГРАФИЈЕ
BIBLIOGRAPHIES

Никола Ранисављевић: *Библиографија историографских издања о ваљевском крају у 2023. и 2024. години* 133

IN MEMORIAM

Милан Миловановић 135

Упутство за ауторе 139

Др Ђорђе Вуковић
Звод за јавно здравље Ваљево

СРПСКА МЕДИЦИНА У ВРЕМЕ КРАЉА И ЦАРА СТЕФАНА IV ДУШАНА

Апстракт: Време успона српске средњовековне државе под царем Стефаном IV Душаном, најмоћнијим владаром из династије Немањића, оставило је иза себе довољно писаних трагова о животу како великодостојника, тако и обичних људи. У том смислу посебно су важни извори који осветљавају делатност лекара и њихових сарадника. Историјски извори су разноврсни и различитог квалитета, као и њихове савремене интерпретације. Сабрани на једно место, веродостојни извори и њихова предложена тумачења омогућавају нам да сагледамо свет српске средњовековне медицине у једном сложеном, готово мозаичком виду. Хроничари и живописци помињу лекаре успут, на фону великих историјских дешавања, у ситуацији када треба да похвале или покуде резултате њиховог рада. Правни споменици су много прецизнији, јер дају детаље из свакодневног живота, без осврта на историјску сцену. Поједине фреске дочаравају нам изглед древних медицинских инструмената. Повеље откривају улагања владара у поједине болнице, као и бригу око њиховог издржавања у оквиру манастирске целине у којој су се обично налазиле. Познате чињенице и учињене претпоставке приближавају нам једно далеко време, начине схватања здравља и болести, поступке лечења и места указивања лекарске помоћи.

Кључне речи: краљ и цар Душан, лекари, апотекари, болнице, лечилишта, лекарски помоћници

После дворског преврата и крунисања Стефана Душана за краља (1331), наступа период највећег успона српске средњовековне државе. Новоустоличени владар је преузео ктиторска права над манастиром Дечани, задужбином свог оца, а градња је настављена - према традицији и Лонгиновој икони, дозидана је припрата[1]. Први ктитор Дечана, Душанов отац, Стефан Дечански, саградио је уз манастир и болницу. Логично је претпоставити да је Душан преузео бригу и над дечанском болницом, али извори о томе ћуте. Овако фрагментарно знање карактерише

[1] Шакота, М., *Дечанска ризница,* Београд, 1984, стр. 47, фусн. 10, стр 48, фусн. 11.

историју наше средњовековне медицине, чак и у периоду владавине краља и цара Стефана IV Душана Немањића, названог Силни у народној традицији.

Годину дана после ступања Душана на престо, у Котору је забележено (1332) присуство лекара Антонија и професора универзитета Ђерманија[2]. Ови лекари, који се први и једини пут помињу те године, изгледа да нису били стално настањени у овом јадранском граду. Нема сумње да се иза поменутог Антонија крије Антонио де Монтифлоре, каснији лични лекар краља Стефана Душана[3]. Далеко загонетнија личност је Ђермани, професор универзитета, свакако с Апенинског полуострва. Слабо истражен као историјска фигура услед недостатка извора, он је први поуздано забележен професор универзитета на просторима немањићке државе[4]. Његов боравак, макар и кратко потрајао, говори да се размишљало о подизању наше медицине тог времена на виши ниво, поготову што је у Котору већ постојала „јавна, градска школа, граматикална, типа средње школе, која одговара данашњој нижој гимназији“[5]. Можда је планирано да цењени професор одржи серију предавања или неки курс заинтересованим слушаоцима которске граматикалне школе, али унутардинастички преврат (1331) који је изазвао нестабилност у држави Немањића, омео је цео подухват.[6] Несигурна времена, када су почеле побуне против новог владара, изгледа су одагнала професора Ђерманија од даљег боравка, док се Антоније повукао у Дубровник, чекајући повољнију прилику.

[2] Р. Ковијанић, *Вито Которанин, Неимар Дечана*, Београд, MCMLXII, 135

[3] Ђ. Вуковић, *Магистар Антоније, лекар краља Душана*, у зборнику: XIII конгрес историчара медицине „800 година српске медицине“, Београд, 15 – 18 новембар 2022. године (у штампи)

[4] После њега, као градски физикуси у Котору забележени су: професор медицине Ђовани Мангрела (1545) и професор филозофије и медицине Фернандо Кордоса (1614 – 1620). Катић, *Порекло...*, 196–197

[5] Ковијанић, Р., *Увод*, у: *Грађа за историју српске медицине – документи которског архива,* књ. I (XIV и XV век), приредили С. Мијушковић и Р. Ковијанић, Београд 1964, стр. 24

[6] То потврђује и вест да је те исте године которски трговац Марин Сараки закопао злато које је донео из Србије. В. Ковијанић, Р., *Увод*, стр. 19

Котор као центар немањићког приморја

За први период Душанове владавине (1332–1337) сачувана су драгоцена документа у которском архиву. Први од ових докумената говори о састанку тројице угледних Которана и три Венецијанца, заступника млетачког трговца Марка Бона[7]. Которани Никола Буђа и браћа Сергије и Матеј Трифуна Јаковова из породице Пасквали имали су заједнички дуг према млетачком трговцу Марку Бону, који се настанио у Дубровнику. Као Маркови прокуратори наступили су: которски апотекар Албергет(о) из Венеције, Филип де Мулино и Млечанин Андриоло (Andriolus de Venetiis). Тада је постигнут договор око исплате 100 венецијанских перпера (25. VIII 1332).[8] Ова трансакција је регистровала везу између Николе Буће, поверљивог Душановог човека и угледног апотекара Албергета („Alberghetus speciarus"), који се бавио и трговином. Албергет(о) се бележи у архивским вестима почев од 1326. године[9]. Тај податак отвара могућност да је веза између апотекара и дворјанина успостављена, вероватно док је Душан, као млади краљ, управљао Зетом и приморјем.

У прво време Душанове владавине, которски списи помињу три лекара стално настањена у овом граду: магистра Марина из Бара, магистра Гилерма (Гиљермо) из Падове и магистра Петра Валенса из Рима. Сви наведени лекари су носили титуле магистра, што би указивало на то да су били школовани и високообразовани. Од њих тројице, само је један био домаћег порекла – Марин из Бара. Занимљиво је да је Марин хирург, а не интерниста, што говори у прилог тези да су домаћи лекари већ у то доба били високообразовани. Константин Јиричек помиње хирурга Менчу Баранина (1330), који се први јавља у документима

[7] Породично име Бона или Боно преводи се као Бунићи, а то је била једна од најистакнутијих дубровачких породица у XIV и XV веку: Б. Крекић, *О проблему концентрације власти у Дубровнику у XIV и XV веку*, ЗРВИ 24 – 25, 1986 , стр. 398, 399, 401, 402.

[8] *Грађа за историју српске медицине – документи которског архива,* књ. I (XIV и XV век), приредили С. Мијушковић и Р. Ковијанић, САНУ, Београд 1964, 39 – 40. Заједнички наступ апотекара Албергета и Андриола „Венецијана" забележен је и у документу од 2. јануара 1337. године. *Исто*, 44

[9] М. Спремић, *Србија и Венеција (VI – XVI век)*, Београд, 2014, 258

(1330), а Марин нешто касније (1332, 1334, 1336)[10]. Уколико је реч о два различита лица, то би значило да је средњовековни Бар дао два хируга једног за другим у кратком временском периоду[11]. Ако се претпостави Јиричекова техничка грешка, онда би у том случају могли да говоримо о једној личности[12]. Увек треба бити опрезан у извођењу оваквог закључка, јер су нужне додатне провере. Трећи забележени лекар, магистар Гиљермо из Падове, према јавној исправи которског нотара плаћао је један грош за лечење Занину из Удине све док други лекар не потврди да је Удињанин оздравио од рана (1333)[13].

Тако у Котору имамо три стално настањена лекара и два лекара који су у њему привремено боравила (лекар Антонио, професор медицине Ђермани). То је велики помак у историографији наше медицине, ако знамо да се пола века раније знало само за присуство двојице лекара у Котору (Марин Баранин и Петар Валенс из Рима)[14]. Велики број лекара за релативно кратко време (1332 – 1337) може се објаснити тиме што је Котор био центар немањићког приморја, у којем је постојао владарски двор и нижа граматикална школа. Котор се, према овим подацима, може сматрати центром медицине немањићког приморја. Упркос томе, он се не помиње у тестаменту Антонија де Монтефлореа. Будући дворски лекар краља Душана дошао је у Србију средином 1333. године. Од приморских градова, Антоније у тестаменту помиње првенствено Улцињ са свештеницима и црквом[15]. Вероватно је

[10] *Грађа*..., 40, 41, 43

[11] У том случају није Марин први хирург домаћег порекла (Реља В. Катић, *Порекло српске средњевековне медицине*, САНУ, Београд, 1981, 200), већ Менча.

[12] *Предговор*, 29 – помиње Марина (Менчу) Баранина, као једну личност. Тиме би добили Псеудо-Менчу у историји српске медицине. Катић, Р.В., *Порекло српске средњевековне медицине,* Београд, 1981, стр 194, 200 – сматра да су у питању две личности, с тим што омашком тврди да је Марин Баранин, најстарији хируруг домаћег порекла споменут у историјским изворима. Заправо, старији је Менча Баранин.

[13] Р. Ковијанић, *Вито Которанин*..., 135. У *Грађа* ..., стр. 40 – 41: Гиљермо је означен као магистар, а Занино транскрибован као Јанино.

[14] Р. Катић, Медицина код Срба у средњем веку, САН, Београд 1958, стр 146

[15] Непун век касније, Ђурађ Бранковић је лађом из Дубровника допловио до Огирана, односно рта Ђеран јужно од Улциња. Орбини, *Краљевство*

то место одакле се отиснуо у унутрашњост Србије. У Антонијево име, витез Палман је подигао делове оклопа заложене од стране неког гардисте код већ помињаног дубровачког апотекара Франческа, иначе Антонијевог земљака. Помало је парадоксално, али то је најбољи и најпотпунији опис неког нашег оклопа забележен у средњевековним сачуваним изворима, као да краљ Душан није жалио пара да оклопи свог личног лекара. Оклоп ће дворском лекару ускоро постати веома потребан.

Први Душанови владарски походи

Пад краља Стефана Дечанског и смрт у тамници изазвали су погоршање односа са Византијом, јер је Марија, супруга свргнутог краља била византијска принцеза. Нови српски краљ Стефан Душан кренуо је у поход против византијског цара Андроника III Палеолога и ослањајући се на пребеглог ромејског војсковођу Сиргијана, постигао знатне успехе. Пред Солуном, Сиргијан је тешко рањен у атентату. Он је још дисао кад су га пренели у српски војнички логор, али је убрзо издахнуо. Пошто је остао без драгоценог саветника, Душан је пристао на преговоре са царем Андроником III Палеологом[16]. Два владара су се састала на реци Галик близу Солуна, 26 августа 1334. године, а затим у јесен, у једном граду на територији данашње северне Македоније, можда Радобишту[17]. Постигнутим договором утврђена је нова граница између Краљевине Немањића и Царства Палеолога, а Србија је задржала „славне градове“ Охрид и Прилеп. Данилов ученик наглашава да се Душану нарочито допао Прилеп, где је подигао нови краљевски двор[18].

Словена, 75. Ћирковић, *Коментари*, 349.

[16] *Византијски извори за историју народа Југославије*, том VI, ур. Ф. Баришић и Б. Ферјанчић, Београд 1986, 345 – из кратког описа се не види да ли су стигли да Сиргијану укажу лекарску помоћ.

[17] Ферјанчић, Б., Ћирковић, С., *Стефан Душан, краљ и цар* (*1331 - 1355*), Београд, 2005, 53 – 57

[18] Данилови Настављачи: *Данилов Ученик, други настављачи Даниловог зборника*, приредио Г. Мак Данијел, Београд 1988, стр. 70–75 - термин „славни град“ користи Данилов ученик; по Кантакузину – неки од освојених градова су се вратили под византијску власт. То би се односило на Костур, Лерин (Хлерин, Флорина) и друге. ВИНЊ, VI, 345 – 346, нап. 158; Ферјанчић.,

Осим изградње двора, Душан се посветио унапређењу ближњег манастира Трескавац, изнад Прилепа, коме ће издати три повеље (1335/1336 –1345).[19] У свим повељама, приликом описа међа трескавичког метоха Светих Теодора, краљ Душан помиње цркву Светих Врача, која није ближе лоцирана[20]. Манастиру је припадало и пусто селиште Могиљани (Могилени, Могиљени, Могилица), у близини Битоља, на ком локалитету је у турско време била *Мециди бања*.[21]

На савременике велики утисак је оставио Охрид, па су почели да се сликају ликови охридских светитеља у новоподигнутим српским храмовима, као што је случај са манастиром Добруном. У главној манастирској цркви, поред лика Светог Саве насликани су Свети Климент Охридски и Свети Еразмо Лихнидски. Ктиторски натпис у наосу није сачуван, али је очигледно да су фреске настале после добијања Охрида (1334), а пре завршетка добрунске припрате (1343)[22]. Ктиторска фреска приказује властелина Прибил са синовима Петром и Стефаном и протовестијара Стана[23].

Душан је имао разлога да се поноси Охридом, не само као територијалним добитком, већ и као културним и духовним центром. Уочи Душанових освајања, а за владавине царева Андроника II и Андроника III, у граду на обали Лихнидског језера деловао је учени Јован Педиасим. Он је био ђакон и скевофилакс Охридске архиепископије и имао је титулу ипата философа, што говори да је био управник школе која је постојала у том граду. Јован Педиасим је остао упамћен по коментарима на дела Хесиода, Теокрита и Аристотела, затим по алегоријском тумачењу старе

Ћирковић, *Стефан Душан...*, 57 – 58

[19] Бубало Ђ., *За ново критичко издање трескавичких хрисовуља краља Душана*, ССА 7 (2008), 223 – 225

[20] Смолчић Макуљевић С., *Цркве и приложници у трескавичким хрисовуљама краља Душана*, Зограф 40 (2016) стр 76

[21] Исто, 77 – 78

[22] Милосављевић, Д., *Средњевековни град и манастир Добрун*, Београд – Прибој, 2006, стр. 24, 26. Интервал се може сузити јер је фреска вероватно настала пре отпочињања рата (1342).

[23] Исто, 104. Због оштећења на фресци, Прибилова титула не може се прочитати. По *Крушевском поменику* Прибил је био велики жупан и замонашио се као Варнава: исто, 22.

грчке митологије, расправама о геометрији и музици, а писао је и популарне јамбске стихове[24].

Мада је српско–византијски рат завршен договором два владара у јесен 1334. године, убрзо се надвила опасност од Угарске. Почетак непријатељства између Карла Роберта и Душана датира се у новембар 1334. године[25]. Претња са севера је успешно отклоњена, а угарска војска је у повлачењу имала велике губитке приликом преласка Саве „не имајући никакве спреме... и не знајући пристаништа“[26].

Трошкови рата су превазишли сва очекивања, што су осетили и здравствени радници у Котору. Тако је 15. фебруара 1335. године, магистар Петар Валенс, интерниста дао оверену изјаву да му је Которска општина исплатила полугодишњу плату (очигледно за 1334. годину). Магистар је ову изјаву дао пред градским судијом и сведоцима: Пасквалис Бартолом, затим трговцем Донатом Баракијевим из Трана, и двојицом апотекара, обојицом из Барлете: Ђованијем, сином племића Анђела и Енриком (Iohannis ser Angeli et Enrici, speciarii, de Barulo) [27].

Пет месеци касније, и апотекар Енрико појавио се као потражилац дуга пред которском општином. Енрик Бонани из Барлете тада је дао признаницу, пред градским судијом и сведоцима, да су му општинари исплатили плату и сва заостала потраживања (26.7.1335.)[28] Комуналне власти остајале су дужне и лекарима и апотекарима у немирним временима, али су измиривали своје обавезе, макар и са закашњењем.

Док су комунални лекари били везани за одређени град, дотле се од дворског лекара очекивало да прати владара на његовим путовањима и походима. Захваљујући Антонијевом теста-

[24] Б. Ферјанчић, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, САНУ, Београд, 1994, стр. 84 – 85

[25] Ферјанчић., Ћирковић, *Стефан Душан*..., 58 – 59, 81

[26] Данилови Настављачи..., 76 – 77

[27] Грађа..., 42. Р. Катић, *Медицина код Срба у средњем веку*, САН, Београд 1958, стр 146 – тврди (погрешно) да је Петар Валенс дао изјаву пред двојицом апотекара и да ју је потврдио брат протовестијара Николе Буће. Име овог брата Катић не помиње. Ковијанић, *Увод*, стр 25 – Поменути Анђело био је управник и наставник которске градске школе.

[28] *Грађа*..., 42

менту, знамо да је боравио у Пећи, Призрену и у месту састанка са византијским царем Андроником III. Назив места је, можда, причињавао потешкоће Антонију при изговору, па га није ни записао. Тешко болесни Антоније се већ 4. децембра 1336. године налазио у Дубровнику, где је издиктирао тестамент пред кнезом и петорицом градских судија. Из последње болесникове воље, видимо да је наменио новац за подизање болнице у родном крају. Уредно је пописао дугове, расподелио средства, а остатак наменио сиротињи, рођацима и црквама у местима у којима је дуже боравио. Даривао је и цркву у Дубровнику, па је логично претпоставити да је ту сахрањен. Тестамент је уведен у нотарску књигу крајем јануара 1337. године[29].

На болесничком одру

Почетком 1337. године упокојио се бивши дворски лекар Антонио де Монтефлоре, а крај године није дочекао ни српски архиепископ Данило Пећки – упокојио се 19. децембра 1337. године[30]. Те две смрти су временски сувише удаљене – дели их скоро цела година – да би могле да се узрочно-последично повежу. Нешто касније, лоше се осетио и краљ Душан.

„Негде при крају прве деценије своје владавине, највероватније 1337. – 1339**.** године, Душан је тешко оболео, тако да су, по његовим сопственим речима, у поруци Венецији средином 1340. године лекари очајавали, не надајући се његовом оздрављењу. Он се тада заветовао да ће у Јерусалиму подићи цркву и манастир у част Спаситеља ако га ослободи из чељусти тешке болести. Пошто је његова молба била услишена, одлучио је, како сам каже, да оно што је речима обећао спроведе у дело. Средином 1340. године спремао се да неколицину своје властеле с великом сумом новца пошаље преко Кипра у Јерусалим да испуни његов завет. Сматрао је да се људи с новцем једино могу поверити Венецији, па је затражио да она опреми две галије којима би његови људи

[29] Тестамент објављен у М. Динић, *Крстати грошеви*, ЗРВИ бр. 1, Београд, 1948, 109 – 111, са пратећом литературом. Тумачење тестамента у: Ђ. Вуковић, *Лекар Антоније де Монтефлоре на двору краља Стефана Душана Немањића*, Гласник Историјског архива Ваљево бр. 57 (2023), 5 – 33.

[30] Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан* ..., 80

безбедно стигли на циљ. Млетачке власти су му 8. јуна 1340. године одговориле да их папска забрана да плове у Египат доводи у опасност и зато не дозвољавају својим грађанима да плове и послују у забрањеним областима. Желећи да изађу краљу у сусрет, понудили су да се његови људи у августу укрцају на једну од шест њихових галија које у то време плове на Кипар. Предочили су му и да је то јефтиније од опремања галија. А уколико ту понуду не прихвати предлагали су да негде на обалама Далмације опреми две галије, под условом да не иду даље од Кипра. Та два брода би се могла прикључити млетачким галијама ради веће безбедности. Вести о краљевим људима с новцем се на том месту прекидају..." [31].

Хронологија ове вести, омеђена периодом 1337. – 1339. године, пада у време обновљеног српско-угарског непријатељства[32]. Краљ Карло Роберт је прво присвојио имања калочке надбискупије на граници са Србијом, због чега је протестовао папа Бенедикт XII (16. фебруар 1338.), а затим продро дуж реке Обнице (ваљевски крај), где је нашао времена да изда једну повељу (22. септембар 1338.). Угарска војска се повукла до краја те године, да би ратна дејства обновила током наредне. Тим поводом, папа је констатовао у свом писму (1339) да краљ стално ратује против пагана и шизматика, али без већих успеха[33]. Могуће је да се краљ Душан разболео током овог ратног похода или чак на његовом крају, пошто његова болест није утицала на крајњи исход рата: границе држава нису мењане.

Лекари у владаревом окружењу били су дворски лекари који су га, свакако, пратили током похода. Вероватно ни магистар Антоније за свога живота није био сам на Душановом двору, већ је имао једног или више колега са којима је сарађивао на пољу

[31] Исто , 322

[32] Катић, *Медицина код Срба*…, 175 – сматра да је „цар" Душан лежао болестан у Приштини 1339. и 1340. године у Приштини, и да су долазили да га лече један дубровачки лекар и апотекар Занин. По другим ауторима, Занин, лекар Петар и њихов помоћник Обрад Медуновић ишли су у Србију тек у мају 1375. године. *Србија и медитерански свет у позном средњем веку: одабрани радови Руже Ћук*, уредник др Срђан Рудић, Београд, 2019, стр 252. Забуну је, вероватно, створио Занино (Јанино) из Удине, који се помиње у Котору (види горе фусн. 13).

[33] Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*..., 81

бриге око здравља српског владара. Овде први пут у (млетачким) изворима имамо забележено да су лекари покушавали да помогну болесном владару, али су њихови напори остали без успеха. Вест о Душановом боловању можемо упоредити са сличним податком о његовом савременику, цару Андронику III Палеологу. Здравље византијског цара нагло се погоршало у пролеће 1341. године, због чега се са породицом запутио у Солун, па у Дидимотику, и на крају у Цариград. „Иако озбиљно болестан учествовао је у раду црквеног сабора (јуна 1341), који је расправљао о ваљаности исихастичког учења Григорија Паламе и осуди његових противника, калабријског монаха Варлаама. У току заседања црквеног сабора царево стање се нагло погоршало, па се он 12. јуна повукао у престонички манастир Богородице Одигитрије, где је, и поред свих напора лекара, преминуо у зору 15. јуна 1341. године.“ [34]

Као и код српског краља, поред постеље болесног ромејског владара забележено је присуство лекара. И у византијском примеру лекари су поменути у смислу да нису спречили развој цареве болести; само што у случају цара Андроника III нису спречили ни наступање фаталног исхода. Упоређујући ове податке, питамо се да ли би то значило да су у Душановом случају лекари били успешнији и успорили напредовање болести, али не брзином коју је српски краљ прижељкивао.

У поменутом писму Душан пише како је решио да се захвали Богу за своје оздрављење. Да би испунио своје обећање, Душан је од дужда тражио бродове којим би однели његове поклоне у Јерусалим. Остаје отворено питање зашто се одлучио баш за Јерусалим, поготову што знамо да је тамо већ његов деда, краљ Милутин подигао храм и поред њега болницу[35]. Слободно се може поставити питање: да нису јерусалимски монаси–лекари учествовали у лечењу краља Душана?

Подизање новог српског манастира, поред већ постојећег, Милутинових Светих Арханђела у Јерусалиму није успело, али Душан није одустао од идеје да се одужи јерусалимском манастиру. У Дубровнику се појавио јерусалимски монах Герасим

[34] Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*..., стр 82

[35] Катић, *Медицина код Срба* ...., 170, исти, *Порекло српске средњевековне медицине*, 178

Пркоса, чији је брат Роман такође био монах, да 1342. године подигне Стонски доходак по одобрењу српског краља. Сматра се да је Герасим пре доласка у Дубровник, прво боравио код краља у Гњилану и Приштини. Претпоставља се да је том приликом покренуто питање око даривања јерусалимског манастира, можда добијање метоха на зетском приморју, али се морало сачекати погоднији време[36].

Лекарско знање под зидинама Сера

Самопроглашени цар Јован VI Кантакузин, са одредима својих присталица, дошао је негде у јулу 1342. године у Србију да тражи помоћ од краља Стефана Душана за рат против намесништва у Цариграду. Двојица вођа састала су се у Паунама, близу Приштине и после дужих преговора одлучено је да се отпочне заједнички поход. По Григори, поход је почео тачно месец дана од Кантакузиновог доласка у Србију[37]. Под опсадом се нашао Сер, а командовао је лично Јован Кантакузин. Очекивало се да његове присталице предају град, али до тога није дошло[38]. Док је опсада трајала, избила је епидемија у кантакузиновско-немањићкој војсци. Из пера савременика постоје два описа ове епидемије која је захватила војску, негде с почетка јесени 1342. године.

Опис Нићифора Григоре је кратак и језгровит. Он саопштава да је „нека опака болест“ харала на почетку опсаде и да је умрло више од хиљаду људи у кратком периоду („за мало дана“). Даје и једну карактеристичну оцену медицинских прилика у српско-грчком табору: „Пошто доиста свака рука и лекарско знање беху немоћни против болести...“. [39] Овде имамо

[36] Шекуларац Б., *Врањинске повеље (XIII – XV вијек)*, Лексикографски завод Црне Горе, Титоград 1984, стр 79 – назива Душана царем, што је прерано, и понавља Мошинову претпоставку о преговорима Јерусалимаца и Душана.

[37] Исто, 240 – 241. Григора наглашава да је било више Срба него Византинаца у овој коалиционој војсци.

[38] ИИНЈ VI, стр 240 – 241, 410 – 414

[39] Исто, 241: помињана су два узрока болести, по Григори, неумерено и необуздано једење грожђа и неки други узрок узрок. Мада се помен грожђа слаже са Кантакузиновом тврдњом, било је нешто у клиничкој слици што је Григору и његове информаторе бунило у доношењу коначног закључка о узроку болести.

изричит помен лекарског знања, што подразумева и лекаре као носиоце тих знања. Пошто је у питању лечење војске на походу, реч је о војним лекарима. Високообразовани Григора помиње и „руке“ које су покушавале да спрече ову епидемију уз помоћ тих „знања“, а то вероватно подразумева лекарске помоћнике, као извршиоце стручних наредби. У Григорином тексту „руке“ су поменуте пре „лекарског знања“, јер су лекарски помоћници били бројнији од лекара. Хроничар говори у множини, тако да је у питању велики број „руку“ и „лекарских знања“, који упркос својој бројности није могао да заустави епидемију[40]. И „руке“ и „лекарско знање“ су урадили све што је до њих, али је болест и даље пламтела. Још једно важно обавештење даје Григора: мртви су свакодневно сахрањивани, што је врло важна превентивна мера.

За разлику од лирски расположеног Григоре, цар Кантакузин нашироко је описао догађаје. Пошто је Кантакузин са повереном му „уређеном војском“ три дана покушавао да наговори становнике Сера на предају, избила је мистериозна болест. Наводно су се српски војници и официри „претоварили“ медовином и месом, а после су измуљали грожђе (тј. правили вино) и „слатким моштом препивши се“, изазвали болест. У клиничкој слици је доминирала повишена температура („ватра“) и изнемоглост[41]. Прво је војвода Вратко, „најистакнутији међу војводама“, боловао наредних 11 дана[42]. Кад се Вратко опоравио, наступила је болест Оливера, који је био један од заговорника рата против Византије на састанку у Приштини[43]. Оливерова болест је нешто дуже трајала од Враткове, а онда је епидемија захватила целу војску[44]. Епидемија је однела, по Кантакузину, „не мали број“ српских војних старешина и војника. Кантакузин се још похвалио да нико од Ромеја у његовој пратњи није оболео.

[40] Теоретски, Кантакузин је са собом могао да поведе лекара и његовог помоћника у Србију, али мала је вероватноћа да би тако велики број лекара и помоћникā пошао са самопроглашеним царем у избеглиштво.

[41] Исто, 412

[42] Исто, 411.

[43] ВИИНЈ, VI , 398

[44] Исто, 398, 412

Кад описује како је опседнутом Серу у помоћ пошао љути Апокавк са војском и речном флотом, цар–писац наглашава да су „Трибали“ (а не он) решили да прекину опсаду због епидемије („болести“) и велике смртности у својој војсци. На ову страшну епидемију Јован Кантакузин поново се осврнуо у говору пред изасланицима Тесалије, сада нудећи ново виђење целог догађаја. „Кад се нашао код Сера војводе и војску страшна болест нападне те многи од њих помру, тако да је због болести [Кантакузин – прим. Ђ. В.] био принуђен да се поново врати у државу Трибала“[45]. У овом опису догађаја, одлука о прекиду опсаде је његова, а када помиње војводе и војнике којима је командовао, не правећи етничку разлику међу њима. Овде имамо исказ да је у питању „страшна болест“ и да су помрли „многи“, што се драстично разликује од термина „не мали број“ преминулих. У сваком случају, цар Јован Кантакузин је писао како није осећао одговорност због избијања и ширења ове епидемије, мада је он био главнокомандујући.

У пролеће следеће (1343) године, Кантакузин је поново са помоћним српским одредима напао Сер и све градове до Филипа (Филипоља). О новом походу опет је Григора нешто детаљнији што се тиче наше теме: „И пошто се на почетку подухвата [Кантакузин – прим. Ђ.В.] нашао у сличним невољама, јер је изгледало као да га је спречавала божанска воља, одлучио је да, ако може, прође све до Дидимотике ...“[46]. Та уопштена тврдња („сличне невоље“) значила би да је његову војску поново снашла болест, можда мањег интензитета него при првој при опсади Сера. Када описује ратовање током 1343. године, Кантакузин уопште не помиње „сличне невоље“, које су његову војску задесиле приликом опсаде градова, као што то говори Григора. Он описује свој разлаз са краљем Душаном и мотиве који су га на то навели[47]. После раскидања савеза, Кантакузин је наставио сопствени рат за легализацију царске круне[48].

[45] Исто, 419

[46] Исто, стр 243

[47] Исто, 433 – 446

[48] Исто, стр 245 – 247

Поглавље о серској катастрофи може се допунити једним податком из српских извора. Добрунски властелин Стефан решио да је оде у монахе. Уз већ постојећи добрунски храм, он је подигао и „пописао“ (живописао) припрату (1. март 1343), мада је рат још трајао. Пажњу привлачи фреска светог Онуфрија Великог, који је приказан на начин који сликарски приручници (ерминије) препоручују за сликање св. Макарија Египатског[49]. Овакав начин сликања светог Онуфрија је редак и налази се у цркви Светих Врача у Костуру.[50] Велики жупан Стефан је очигледно одлазио у цркву Светих Врача да се моли за здравље, где га је привукла Онуфријева фреска. Сада, у светлости познате епидемије под Сером, може се претпоставити да је и њега страшна болест захватила, што му је сигурно олакшало напуштање војске у току рата који се продужавао. О његовим невољама изгледа да је остала са сведочи једна необична добрунска фреска.

Српска војска је наставила ратовања 1344. године, освајајући мање градове, као што је Зихна, градић око 30 км југоисточно од Сера. Том приликом је, вероватно, Душан издао простагму за манастир свете Анастасије Фармаколитрије (Исцелитељке, „Лековита“).[51] Наредне године, град Сер је коначно пао у српске руке (септембар 1345.), „због глади и дуге опсаде, две најгоре несреће“[52]. После освајања Сера, под српску власт долази и Света Гора, тако да Душан издаје, у новембру 1345. године, *Општу хрисовуљу светогорским манастирима*.[53] То је све било четврте године похода.

---

[49] Милосављевић, Д., *Добрун* ..., 22, 24, 26, 104, 195 – 196. Постоји слична фреска и у Протатону на Светој Гори, коју је објавио Г. Мије још 1927. године: исто, стр 196, фусн. 211. Међутим, Света Гора је још увек била ван српске контроле. Тешко да би неко дозволио српским зографима да прецртавају фреску док траје рат са неизвесним исходом.

[50] У лето 1334. године Стефан Душан је боравио у Костуру и одатле наставио поход према Солуну. Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан* ... , 192

[51] Исто, 137 – 138. у старијој литератури Грчке повеље српских владара, прир. А. Соловјев и В. Мошин, Београд 1936, 18 – 21 – повеља се датира у време између септембра и децембра 1345. године. Света Анастасија код Зихне се помиње и касније, али без одреднице „Лековита“ – исто, 120 – 123

[52] Исто, стр 265. У старијој литератури: Јиричек, Историја Срба I, 321, сматрало се да је Сер заузет у октобру 1345. године.

[53] Корać, *Света Гора под српском влашћу*, ЗРВИ 31 (1992), 23, 45

Лесновске фреске о лепрозним болесницима

У хиландарској архиви сачувано је *Четворојеванђеље краља Стефана Душана*. У запису се описују Душанова освајања, хвали краљев карактер и помиње да је владар отпочео зидање своје задужбине, али није забележена година[54]. Сматра се да су радови на изградњи Светих Арханђела (Аранђела) код Призрена почели 1342. или 1343. године[55]. При владаревој задужбини биће изграђена и једна болница.

Јован Оливер, Душанов властелин и учесник опсаде под Сером, управљао је облашћу југоисточно од краљеве престонице Скопља, око Овчјег Поља и Тиквеша, на левој обали Вардара[56]. Он је саградио манастир у ком постоји фреска која је названа: „*Лекар прима хонорар за лечење губаваца*". Катић је њен настанак датирао у 1341. годину[57]. У Оливеровом манастиру постоје два ктиторска натписа: први, који садржи датум 1341/42 и други натпис (из 1349), који бележи Јована Оливера са новом титулом деспота[58]. Спроведена истраживања показују да су фреске настале у две фазе, при чему је наос, где припада и горе наведена фреска – осликан крајем 1346. или почетком 1347. године[59]. То би значи-

[54] Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд, 1978, стр 58 – даје као одредницу 1348 годину. Заправо, то је година завршетка радова и освећења задужбине. Грешку је приметио и Корać, *Света Гора*..., стр 121, ф. 295.

[55] Катић, *Медицина код Срба*... 172, исти, *Порекло*..., стр 181 – узима 1342. као годину завршетка изградње болнице. Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан* ..., стр 124 – сматрају да је после раскида савеза са Кантакузином (април 1343), Стефан Душан вратио у Србију и приступио зидању задужбине, а нешто касније заступају становиште (на стр. 323) да је манастир грађен од 1347. до 1350. године. Корać, *Света Гора*..., 121 – зачудо градњу ставља у пролеће 1348. године.

[56] С. Габелић, *Манастир Лесново – историја и сликарство*, Београд 1998, 36

[57] Катић, Р., *Порекло српске средњевековне медицине*, Београд, 1981, 193, слика 44.

[58] Исто, 27 – 28, 34; Б. Тодић, *Натпис уз Јована Оливера у наосу Леснова* ..., посебно на стр. 379, 380, 381 - 1342/43. Код Катића стоји година узета из првог ктиторског натписа за датирање фреске, што има своју логику.

[59] С. Габелић, *Манастир Лесново* ..., стр 20 и датирање уз илустрацију XXII. Заправо, то је година издавања Душанове повеље за манастир Лесново (1346/1347). види Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан* ..., стр 171 - 172

ло да је овај сликани слој настао после заузимања Сера (1345)[60]. Сматра се да је главни сликар у наосу, Ђорђе, дошао из Охрида као ученик славног Јована Теоријан(ос)а, док је припрату радио зограф Михаило, који је прво радио у Костуру: у црквама Св. Ђорђа „Та Вуну" („Планински") и Св. Николе „Ту Цоца"[61].

Поменута фреска „*Лекар прима хонорар за лечење губаваца*", насликана је као четврта сцена у оквиру циклуса од дванаест композиција посвећеног Арханђелу Михаилу[62]. Опрезно је предложено решење по коме фреска представља ликовни приказ једне коптске легенде. По овом тексту, неки човек се криво заклео због чега је био кажњен одузимањем (парализом) руке, али је чудесно исцељен. У знак захвалности, он је решио да врати новац, а по наговору зајмодавца све је разделио сиромашнима и болеснима. Мада се у коптској легенди не помињу изричито губави отац са исто тако оболелим сином, они су на фресци насликани. Предложени су нови називи за ову фреску: „*О човеку који се криво заклео*" и „*Чудо Арханђела са кривоклетником*"[63]. Постоји још једна лесновска фреска на ову тему: „*Арханђео исцељује лепрозне*", чије значење није одгонетнуто. Она говори о чудесном исцељењу седморице губаваца, али није нађена паралела у књижевним изворима, па њено значење остаје нејасно[64]. Могуће је да је проблем губаваца био изражен у Леснову и околини. Познато је да је цар Јустинијан подизао болнице и сиротишта („михалиони") поред цркава посвећених Арханђелу Михаилу[65]. Наведени подаци омогућавају да се постави претпоставка да је у Леснову или околини постојала бања за лечење лепрозних, а поједине фреске говоре о чудесном исцељењу губаваца[66].

[60] Губа свакако није изазвала епидемију коалиционе војске под зидинама Сера.

[61] Габелић, *Манастир Лесново* ..., стр. 144, 149 – 150, 223

[62] Исто, 94 – 107, 223

[63] Исто, назив на стр 98 и назив уз илустрацију XXII

[64] Исто, илустрација XX (детаљ са фреске) и слика бр. 35 (цела фреска)

[65] Исто, 97, 98.

[66] Једна фреска из циклуса Христових делатности препозната је као *Исцељење десеторице* или *Исцељење губаваца*. Поред тога, идеја о бањском лечењу истакнута је издвајањем фреске *Исцељење раслабљеног човека у бањи Витезди*, сликањем на посебном (јужном) зиду, у односу на остале фреске Христових чуда. Исто, 90, 93

Свој значај за историју српске средњовековне медицине имају и лесновске фреске светих лекара. Света браћа, Кузман и Дамјан и свети Пантелејмон држе медицинске инструменте у рукама. Код свете браће су препознати пансета и уски ковчежић за лекове, док је лесновски св. Пантелејмон сличан истоименој фресци у пећкој цркви Богородице Одигитрије. Чини се да је од светих лекара живописац посебно истакао св. Дамјана, можда као имењака Оливеровог млађег сина Дамјана[67].

Једини српски писани извор, који говори о губи приближно у време живописања Леснова, представља Душанова повеља којом потврђује поклон властелина Рудла манастиру Хиландару[68]. Цар Душан је потврдио прилагање имовине које је Рудл имао у Струмици и околини, и властелинове задужбине, цркве Богородице Одигитрије. На крају повеље, у делу којим се наводе санкције, запретио је прекршиоцу одредби повеље да ће га стићи разне духовне казне и губа**:** „и да наследи Гиезијеву губу**“**[69]. Повеља у овом делу говори да се губа наслеђује што неодољиво призива у сећање лесновску фреску о „лекару“ на којој су отац и син насликани како болују од исте опаке болести.

Повеља је датирана даном у месецу (28. марта), индиктом (једанаестом) и годином (6853), односно 1345.–ом[70]. У време издавања повеље о Рудловим даровима (1345) и живописања Леснова (око 1346) очигледно је да је мисао о губи била је присутна на српском двору, код краља Душана и његовог дворјанина Јована Оливера[71]. Страх од лепре морила је средњовековне људе и они су тражили спаса од ње.

---

[67] Исто, 135, фусн. 1011 и илустрација XXIV – св. Дамјан (око 1346). Пошто је ово одступање од уобичајене иконографије, постоји могућност да је Оливеров син био болешљив, па би ово била врста очеве молитве (тзв. „молитва у бојама“) за синовљево здравље.

[68] С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла, Стари српски архив,* књ. 9. Београд 2010, 75 – 86. На значај овог податка први је скренуо пажњу В. Мошин, *Да ли је аутентична Рилска повеља цара Јована Шишмана?,* ИЧ 16 – 17, Београд 1966 – 1967, стр. 291

[69] С. Мишић, *Хрисовуља* ..., 80

[70] Исто, 80, 82

[71] Помени губе могу да укажу да је у долини Струме и у околини Леснова било таквих случајева. Приликом анализе лесновских фресака, дискретно је већ указано на постојање бањског лечилишта посвећеног св. арханђелу Ми-

Вести византијских извора

Мада оскудна, сведочанства византијских хроничара у овом периоду, не престају. У јуну 1344. године, родопски војвода Момчило је на препад напао грчки логор и нанео им тешке губитке. У одсудном тренутку борбе, Кантакузина је заштитио верни пратилац и слуга Лазарет. Тешко рањен мачевима и копљима Момчилових војника, Лазарет је остављен на бојном пољу. Кантакузин је послао по тело свог слуге, али се испоставило да Лазарет није преминуо[72]. „Цар, пославши доведе још живог Лазарета у Кумуцину; и обасут великом бригом и за кратко време поново је био здрав и читав; ништа од удова због удараца не изгуби“[73]. Рањеном Лазарету је, очигледно, указана медицинска помоћ („велика брига“) у Кумуцини (Ђумулчина)[74]. Постојали су људи који су, по царевом наређењу „обасули“ тешког рањеника потребном негом, како би санирали повреде настале од удараца мача и копља. Они су успели да опораве рањене делове тела, од којих су посебно били угрожени удови. Овако описано лечење је морало да се укаже у стационарним условима, као да је можда постојала болница у Кумуцини, у позадини за потребе цареве војске.[75] Цар-писац свакако претерује у опису брзине спасавања рањених удова. Лечење за које су потребне недеље или месеци, он неодређено своди на „кратко време“.

У наредних годину дана, цар и војвода су се помирили и склопили савез, да би затим Момчило прешао на страну царице Ане Савојске и погинуо на Перитеориону („Пирлитор“ српских народних песама) у нападу трупа Кантакузина и селџучког емира Умура (јун 1345)[76]. Кантакузинов успех против војводе Момчила није зауставио Душана који је успео да заузиме Сер, важан град на путу за Солун (24. септембар 1345). Познато је да су у овом граду Срби затекли међу већим бројем манастира и оне у

хаилу као у сличним примерима у Византији. Да ли би се такво лечилиште могло претпоставити и у струмичком крају?

[72] ВИИНЈ VI , стр 460 – 465

[73] ВИИНЈ VI, стр 464

[74] Григора је назива Комотина, Исто, стр. 257

[75] Кумуцина није улазила у састав Душановог царства.

[76] Исто, стр 464 – 467, 473 – 477

којима је негован култ светих лекара: манастир Св. великомученика Пантелејмона, манастир Светих Бесребрника, као и метох под истим називом, а који је припадао Меникејском манастиру у Кераници, месту које се налазило око 5 км североисточно од Сера[77]. Постојање развијеног култа светих лекара указује на то да је људима требала медицинска помоћ, али не говори директно о присуству лекара у овом граду.

Лоше здравствене прилике савременици су приметили и у другим грчким крајевима. Тако је, у септембру 1345. године, Димитрије Кидон написао тужбалицу „*Монодија палима у Солуну*", посвећену сугрђанима и пријатељима страдалим у устанку зилота[78]. Талентовани Кидон је описао тешко стање у граду, који је угрожавала непријатељска војска („војска која сија"), што би била алузија на наступајуће српске одреде.[79] Потресен овом опасношћу, Кидон набраја невоље које су сустигле његове сугрђане: „О, свеопшти бродоломе! Сада поштујем и ненадане олује, и громове, и пукотине у земљи, и болести, који, премда смрт чине пријатнијом, уништавају те безбожне несрећнике![80]" Кидоново поетско сведочанство из тужбалице, допуњује његово писмо које описује тешко стање у градовима Македоније[81]: "Код нас (у Македонији – прим. аут. Р. Радића) и мука и несрећа и остале жалости су у великом броју. Од градова су неки у рукама варвара, а у другима влада, ако не куга или сплетке, а оно буна.[82]" Тако имамо аутентично сведочанство једног савременика да је у Солуну било неке болести, коју не помиње по називу, док у приватном писму наводи постојање куге у неким градовима. При том нам Кидон не даје увида у активности лекара, нити нам

[77] Ферјанчић, Б., *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, Београд, 1994, стр. 26, 35, 43 – 44, фусн. 222.

[78] Р. Радић, *Срби пред градом Светог Димитрија?* (*Једна алузија Димитрија Кидона у „Монодији палима у Солуну*"), ЗРВИ XXXIX, Београд 2001/2002, стр 222 – 223 – у лето 1343.г.; док Б. Павловић, *Срби у делима Димитрија Кидона*, ЗРВИ XLIX (2012), 264 – схвата да су се описани догађаји догодили 1345/1346.

[79] Р. Радић, *Срби пред градом ...*, стр 223. Б. Павловић, *Срби у делима Димитрија Кидона*, 264

[80] Б. Павловић, *Срби у делима Димитрија Кидона*, стр. 285

[81] Мисли се на још увек слободну егејску Македонију.

[82] Р. Радић, *Срби пред градом.....*, стр 223. Ове реченице из Кидонове тужбалице нису наведене у Б. Павловић, *Срби у делима Димитрија Кидона*, 264

саопштава како је српска војска избегла заражавање у овим случајевима.

Од других невоља, Јован Кантакузин помиње глад, пре свега у Акарнанији. Становници су толико били погођени глађу да су били спремни да се предају варварима (вероватно турским гусарима), који би их одвели преко мора, макар тамо доживотно били у ропству[83].

Проглашење српског царства

Услед великих ратних успеха, настаје одушевљење у редовима српске властеле и народа.[84] Повољну прилику је Душан искористио за проглашење Царства. Српска архиепископија је уздигнута на ранг патријаршије, а архиепископ Јоаникије за патријарха на Цвети 1346. године. Потом је патријарх крунисао Душана за првог српског цара, 16. априла 1346. године на Васкрс[85]. На бојишту, царска војска је наставила да ниже успехе. Српска војска је освојила Јањину крајем 1346**.** године, јужни део Епира са Артом 1347**.** године, а Тесалију 1348**.** године[86]. У Душановим повељама издатим манастирима у Тесалији се помиње манастир посвећен светом Пантелејмону[87].

Ускоро је први српски цар са својом породицом посетио Свету Гору, а то се тумачи жељом да се склони од наилажење епидемије куге[88]. Интересантно је да досадашња проучавања царевих повеља издатих у време посете Светој Гори ниједном речју не помињу кугу[89]. Само у једном раду наилазимо да је том

[83] ВИНН, VI, 531. Тумачећи ову вест Б. Ферјанчић, *Тесалија у XIII и XIV веку*, стр 228 –интерпретира да је у питању „страшна епидемија куге, од које су становници бежали према обали, рескирајући да их тамо заробе варвари, само да би избегли ужасну судбину Црне смрти".

[84] Г. Острогорски, *Христопоље између Срба и Византинаца*, отисак из зборника Филозофског факултета, Београд 1964, 333 – 341 – у освајањима стигло се све до христопољских кланаца

[85] Јиричек, *Историја Срба I*, 322, Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*..., 150 – 154

[86] ВИНН, VI, 532, - фусн 553 наставак

[87] Б. Ферјанчић, *Тесалија* ..., стр 293 – 305 (регистар).

[88] Јиричек, I, 223, Катић, *Порекло,* .., 108

[89] Ђ. Трифуновић, *Са светогорских извора*, Београд 2004,183 - 195

приликом у царевој пратњи био лекар кнез Бартол, а као извор информација наводи се књижевни извор[90]. Једино се овде као лекар помиње кнез Бартол. Нема га у објављеној *Грађи за историју српске медицине – документи которског архива, књига* I, ни у списковима код Катића.[91] У досад најпрегледнијој студији на тему боравка цара Стефана Душана на Светој Гори нема помена никаквог кнеза Бартола на Атосу[92]. Према доступним подацима, под овом личношћу се очигледно мисли на Бартола (Bartolomeo) VIII Франкопана (око 1327, + 1361), кнеза острва Крка, који је управљао и градом Сењом. У доступним информацијама, кнез Бартол се нигде не помиње као лекар, већ једино као поверљиви човек Карла IV, краља и потоњег цара Светог Римског царства[93].

За време свог боравка на Светој Гори, имамо податке да се Душан старао о манастирским болницама и социјалним установама. Зна се да је још пре децембра 1347. године, манастиру Лаври потврдио половину прибежишта које је овај манастир већ држао и поклонио му другу половину истог прибежишта у Сидерокавсији. У децембру 1347. године потврдио је јединствено власништво над овим прибежиштем, а затим додао нове поклоне. Поред осталог даровао је манастиру 300 перпера као годишњи приход од пристаништа у Хрисопољу и манастир Богородице Елевсе (Елеуса, „Милостива“), највероватније исто у Хрисопољу, као метох од чијих ће се прихода издржавати манастирска болница**[94]**. Овде имамо Душаново старање о једној манастирској болници која је грчка. Манастиру Ватопеду је, поред осталих дарова, повратио власништво над метохом Светих Бесребрни-

[90] С. Илић – Тасић, Д. Раванић, *Етика у средњевековној медицини*, Црквене студије, година XI, бр 11, Ниш 2014, стр 347 – 348. Као извор је наведено: Ђорђевић Владан (1920), *Цар Душан. Историјски роман из XIV века у три књиге. Књига друга Краљ Душан*, Загреб, Хрватски штампарски завод ДД, стр 115, 116, 117, 183 – *Исто*, стр 348, фусн 13, стр 353

[91] Катић, *Медицина код Срба* ..., 142 – 148

[92] Д. Корać, *Света Гора* ..., 1 – 179

[93] https://en.wikipedia.org/wiki/Frankopan_family#cite_note-28 и https://hr.wikipedia.org/wiki/Frankapani (приступљено 19.12.2022.)

[94] Д. Корać, *Света Гора* ..., 73. До Душановог поклона, прибежиште је имало мешовит тип власништва – делом манастирско, делом државно (царско) и пронијарско. После одлуке све је било манастирско власништво.

ка код Драме.[95] У два маха, цар је даровао светогорски манастир посвећен чувеном исцелитељу Пантелејмону – најпре у јануару 1348. године (у току посете Светој Гори) и у јуну 1349. године (пошто је завршио посету)[96]. У јунској повељи цар се похвалио да је Пантелејмон „воздигао, сазидао и укрепио".[97]

Сачуване су и три Душанове повеље за карејску испосницу (Хил. 30, Хил. 31 и Хил. 149). Кратка повеља (Хил. 30), издата у Прилепу, обезбеђује Хиландарској болници ловиште Оркињарије на мору, које је цар откупио од Мартирија, старешине Алипијског манастира на Светој Гори. Наводе се и границе тог имања које је Душан купио, а карејски монаси су, изгледа, били посредници у овој куповини[98]. Као и у повељи за Лавру, и овде се говори само о болници, али не и о лекарима. Мада је још од времена Светог Саве у Хиландару постојала болница, у аренги Душанове *Опште хиландарске повеље* из 1348. године спомиње се да „учини Царство ми унутра у манастиру болницу" за боравак („покојиште") болесних и остарелих монаха. Унутар манастирских бедема, цар је, претпоставља се, преуредио неки од постојећих конака у ту сврху, али није познато где се налазила Душанова болница[99].

За историју српске медицине битна је прва Душанова повеља за српски манастир Светих Арханђела у Јерусалиму (29. април 1348)[100]. Према овој повељи, манастир Врањина је постао јерусалимски метох[101]. У завршном делу повеље Душан прекршиоцу, поред осталог, прети Гиезијевом губом[102]. Струмичка повеља о

[95] Исто, 68, 69

[96] Исто, 78 – 81

[97] Исто, 173

[98] Живојиновић, Драгић М., *Карејске хрисовуље Стефана Душана*, ИЧ књ. 50 (2003), стр. 37, 39, 40, 43

[99] Д. Корać, *Света Гора* ..., 84, 173

[100] Сачувана су три примерка Душанових повеља за јерусалимски манастир, при чему се први и други чувају у дубровачком архиву, а трећи у архиву манастира Хиландара. Задња два примерка сматрају се као варијанте једне исте повеље. Н. Порчић, *Документа* ..., стр. 236 – 237.

[101] Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан* ..., 322 – 323

[102] В. Мошин, *Да ли је аутентична* ..., 291 – даје 28. април, а Порчић, *Документа* ..., стр 236 - даје 29. април. Определили смо се за Порчићев датум, јер представља критичко издање текста.

даровима властелина Рудла и ова јерусалимска повеља су једине две повеље у којој Душан помиње губу, као да га је на то инспирисало нешто што је видео у стварном животу [103].

Српски лекар Milcinus de Presarin

Кратка вест из дубровачког архива о хирургу из Призрена коју доноси Јиричек стекла је готово култни статус у историји српске медицине: „Milcinus de Presarin (Призрен)", homo domini imperatoris обавезао се у Дубровнику, у новембру 1349.[104], ципелару Медоју да ће, за награду од 20 перпера, излечити његова сина који је боловао од камена (morbus lapidis, qui dicitum malum de petra)[105]. Ову доста скромну вест највише је проучавао Р. Катић. Уводећи географску компоненту у проучавање медицине, Катић је сврстао Милчина у групу А – *Лекари који се помињу у централним деловима Србије*, за разлику од групе Б – *Лекари споменути у Котору*. Самог Милчина убраја, са великом дозом опрезности, у лекаре школоване на Апенинском полуострву[106]. Он је изразио сумњу шта су наши лекари, ђаци италијанских школа, могли да пренесу од научне медицине у Србију: „И поред тога што су у Призрену спомињу лекари (Milicinus de Presarin, magistar Antonius итд.) тешко је рећи да ли су у њој за лечење коришћена средства хипократско–галенске медицине"[107].

---

[103] Мошин, *Да ли је аутентична* ..., 291

[104] Р. Катић, *Медицина код Срба у средњем веку*, Београд 1958, стр 141 , 143; Исти, *Порекло*..., 192 – помиње 1354. годину.

[105] К. Јиричек, *Историја Срба II*, стр 314 – у фусноти 232 – дат је извор вести: „Diversa Cancelariae 1349 – 1356, одломци ушивени у књигу Distributiones testamentorum 1349 – 1357 у Арх. Дубр."; Катић, *Медицина код Срба* ..., 143 – помиње камен у бешици. Из наведеног цитата, овако како је саопштен код Јиричека, не види се где је био камен.

[106] Катић, *Медицина код Срба* ..., 141

[107] Исто, 173. У суштини овде др Катић полемише са тезом др Владана Ђорђевића о развитку научне медицине у средњем веку изнете у горе наведеном роману. Он не оспорава **знање** хипократско – галенске медицине поменутих лекара, већ сумња да ли су имали на располагању адекватна медицинска **средства** да то знање примене у пракси. То је тема која излази из оквира нашег рада.

Милчин је био хирург из редова домаћег становништва и потицао је из унутрашњости Балканског полуострва. Неким послом је дошао до Дубровника и, успут, договорио једну операцију за новчану надокнаду. На основу ове вести закључује се да је Милчин „изгледа, уживао добар углед“[108]. Покушано је везивање његове делатности за Призрен, мада је то више одредница о пореклу, а не месту обављања професионалне делатности[109]. Он се помиње као „човек цара Душана“, што би значило да је пратио цара на походима и путовањима. Постоји хронолошка могућност да је Милчин консултован приликом градње болнице Светих Арханђела код Призрена.

Ако се вратимо на дубровачку белешку, видимо да је нотар у истој реченици два пута забележио назив болести. За њега, она је *камена болест* („morbus lapidis“), забележио на латинском „која се (другачије) назива болест *Петра*“ (qui dicitum malum de petra), при чему је „петра (петрос)“ реч грчког порекла у значењу: камен, стена... Вероватно је наш лекар користио грчки стручни термин, за назив болести, па је дубровачки нотар, да би се избегла забуна, у званичној нотарској белешци, навео оба синонима. Свакако да је лекар поред српскословенског, као матерњег, морао да зна и латински, да би разумео нотарску белешку састављену у Дубровнику. Овде имамо доказ да је он знао и грчке термине, али је цитат сувише кратак да би се извукао закључак да ли је владао грчким језиком у потпуности.

Душаново законодавство и медицина

Као плод Душанове законодавне активности настала су три законодавна текста: *Законик благоверног цара Стефана Душана*, *Синтагма* Матије Властара и *Законик цара Константина Јустинијана*. Обично се сматра да су сва три настала у исто време (1349), мада се тачан датум не може одредити[110].

Душанов законик (први део) донет је 21. маја 1349. године, на празник Вазнесења, и састоји се од 135 чланова. *Законик* препоручује ослобађање робова (чл. 44) и забрањује различите начине

[108] Катић, *Порекло...*, 192.

[109] Катић, *Медицина код Срба...*, стр 141, Исти, Порекло..., 192.

[110] Т. Суботин – Голубин, *Предговор*, XIII – XIV

убистава (чл. 86, чл. 87, чл. 94, чл. 95, чл. 96), бављење магијом и справљање отрова (чл. 109)[111]. Од посебног значаја за историју медицине је одредба по којој војник, који се вратио са ратног похода, није морао три недеље да се одазове позиву на суд (чл. 62)[112]. То би значило да је схватано колико су ратници изложени физичком напору и психичком исцрпљивању на бојишту и да се знало да је потребно извесно време да се они одморе и опораве од похода.

Од три правна кодекса, лекари се изричито помињу само у једном – у *Синтагми* Матије Властара, која је изворно настала у Солуну на грчком језику (око 1335.г.). *Синтагма* доживљава велику популарност, тако да настају две њене редакције – цариградска и охридска. Немањићки преводиоци користили су, наравно, охридску редакцију. Коришћење охридске редакције само наглашава колики је значај придаван овом граду у Душановој политици. Још као краљ он је посетио Охрид (1345), а као цар је насликан у охридским црквама средином XV века. Тада су настале чувене „фреске помирења“[113]. У цркви Светог Николе Болничког на фресци је приказани царска породица и охридски архиепископ Никола, док је на спрату нартекса Св. Софије насликан пећки патријарх Јоаникије како Николу Охридског приводи Христу[114].

У уводу пуног текста *Синтагме* наглашава се да разне струке, међу којима су наведени лекари, имају већ овакве зборнике, па је потребно да и црква добије свој кодекс са правилима понашања клира. Препоручује се начин писања какав је примењивао Хипократ, неоспорни ауторитет још од античких времена, при састављању оваквих зборника[115]. Постоји позивање и на једно од основних начела хипократске медицине: „знамо да се супротност лечи супротним“.[116] У даљем тексту *Синтагме* лекари се помињу у прописима патријарха Луке I Цариградског (1156 – 1169):

[111] Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*..., 228, 231, 233, 234, 236

[112] Исто, 241

[113] Милосављевић, *Добрун*..., стр 227, ф. 354

[114] Исто, 227 – 228. Према казивању локалних водича, у турско време, када се појави епидемија куге, град је затварао капије, а придошлице су разврставане да одстоје карантин: мушкарци – у двориште Св. Николе Болничког, а женски свет – у Св. Богородицу Болничку.

[115] *Синтагма*.., стр 4.

[116] Исто, 63

„Свети патријарх Лука забрањује да клирици раде у радионицама који продају миро, или **у** бањама, јер доходак од тога је нечастан и доприноси обмани.“ Он није допустио ђаконима који се баве лечењем да предводе лекаре и каже да њима који у стихару служе свету службу не приличи да се преоблаче у одећу световњака и да са лекарима световњацима иду у процесију. Постојао је и спис тога патријарха, који је одлучењем кажњавао клирике који се световним и јавним стварима баве.[117]

Патријарх је забранио свештеницима да раде у радионицама које продају миро (као световну ствар), а посебно при бањама (где је та појава била раширена), што говори да постоје нека световна лица која то раде. То наговештава постојање стручних лица, попут лекара или апотекара, који су били повезани са радионицама које праве миро. Даље, патријархово правило разликује лекаре лаике од лекара који су стекли црквени чин ђакона. У Лукино време, између ове две групе лекара избијали су неспоразуми око првенства учешћа на свечаностима, пре свега у литијама („процесије“), па је било потребно да се то регулише посебном црквеном одлуком (XII в.) која је ушла у српско царско законодавство.

Знатно старије од Лукиних правила, *Синтагма* доноси правило Атанасија Великог изложено у спису упућено Амону, у коме се помињу и лекарски помоћници: „јер и лекарски помоћници знају да природа избацује семе као вишак, а није никакав грех избацити вишак“.[118] У овом контексту, лекарски помоћници су схваћени као људи слабијег образовања, али који поседују основно знање медицине, доступно (схватљиво) свим људима тог доба.

Касније ће доћи до скраћивања текста *Потпуне Синтагме*, и настаје *Скраћена Синтагма*[119]. У новије време, појавило се мишљење да је *Скраћеној Синтагми* сличан *Законик цара Константина Јустинијана* (раванички препис), односно да *Јустинијанов законик* припада млађој редакцији Душановог законодавства.[120] У *Скраћеној Синтагми*, као и у *Законику цара Конс-*

[117] Исто, 263 – 264

[118] Исто, 259

[119] Велики манастири су сачували обе варијанте *Синтагме*.

[120] Б. Мирковић, О зидању куће према *Законику цара Константина Јусти-*

тантина Јустинијана (раванички рукопис), говори се доста о проблемима комуналне хигијене: о висини куће која се зида, о дозвољеном растојању између зграда, о забрани зидања пећи, чији дим смета суседима, о забрани проширења на рачун јавне улице, о забрани рушења заједничког зида, о ширини јавног пута итд.[121]. Неке одредбе су дате шире у *Законику цара Константина Јустинијана*: забрањено је чак и капљање са стрехе које штети суседа.[122] Постоји могућност да је *Јустинијанов законик* аутентична српска компилација римско–византијских правних прописа[123].

Душанов боравак у приморју (1350)

Цар Душан је, у фебруару 1350. године, упутио писмо дубровачким властима, којим их обавештава да ће његов изасланик Николица Паштровић доћи да подигне поклад намењен јерусалимском манастиру[124]. Већ у марту исте године, цар Душан издаје нову повељу за манастир у Јерусалиму. Сачуване су две варијанте (дубровачка и хиландарска) ове повеље са значајним разликама. У обе варијанте ове повеље изостаје помен губе. У хиландарском примерку, у аутобиографском делу, цар Душан се похвалио како његов деда (Милутин) манастир „укрепи и воздвиже, отац (Дечански) „недостатке унутар цркве украси", потврди постојеће и приложи нове дарове, а сада, по угледу на њих, и сам Душан прилаже своје дарове[125]. У односу на прву јерусалимску повељу, која је издата у Серу, друга повеља је издата у Мелнику, а обе су намењене српском манастиру у Јерусалиму. Ако помен дестинатора у мелничкој повељи није био довољан да изазове помисао на губу, да ли је реч о месту издавања? Да ли је место издавања прве повеље – Сер, као покрајински центар, био

нијана, ИЧ 55 (2007), стр. 9, ф. 1 , стр 10

[121] Исто, 10 – 12

[122] Исто, 15

[123] Исто, стр. 19 – 20, ф. 50 – мишљење које је изразио Р. Хубе још 1869. године.

[124] Порчић, *Документа* ..., 257 – 258

[125] Сматра се да је манастир подигнут краљ Милутин као успомену на победу српско-византијске војске над „Персијанцима" (Турцима) у Анадолији. Катић, *Порекло*..., 178; Н. Порчић, *Документа* ..., 240 – 241, стр 243.

град где су се окупљали губави у лечилишту и где је, вероватно, било лекара да их лече?

После издавања мелничке повеље, цар Душан је кренуо у поход против босанског бана Степана II Котроманића. После похода, Душан је са породицом у новембру 1350. године посетио град Светог Влаха[126]. Душану је приређено раскошно гостопримство пуна три дана.[127] Цар ипак није могао да се дуже задржи у Дубровнику, јер је његов некадашњи савезник, а сада љути противник Јован Кантакузин извео успешан поход, повратио неке градове у солунском залеђу и залетео се у дубину српског царства. Цар је из Дубровника отишао прво у Котор, а затим продужио на ратиште у егејској Македонији[128]. Питање Душановог боравка у Котору је занимљиво из угла историје српске медицине, јер имамо мишљење да је добротворно друштво Св. Духа основало болницу или хоспитал Светог Духа у Котору (1350), чије се издржавање планирало од завештања грађана[129].

Ратовање и рањавање („болезн бодешта“)

У опису похода (током јесени 1350), Јован Кантакузин хвали своју ратничку вештину и истиче како је било мало погинулих у тим борбама. Изузетак представља освајање добро брањеног града Водена: „...око подне, многи од оних који су се унутра бранили беху рањени, а неки и убијени, а на капији тврђаве [акропоља – прим. прирећ.] подметнуше ватру...“, а на крају описа закључује: „Заиста, не нађе смрт ниједан од Ромеја са царем или варвара, а рањених је било много.“[130] Мада је очигледно да претерује како нико од његове и „варварске“ (турске) војске није настрадао, он није могао да не спомене велики број рањеника међу српском посадом која је бранила град[131]. Овде се очекивало да цар помене

[126] Јиричек, *Историја Срба I*, 228. Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 261, *Одабрани радови Руже Ћук*, стр 432

[127] Орбини, *Краљевство...*, 40

[128] Јиричек, *Историја Срба I*, 228

[129] Катић, *Порекло ...*, 173 – 174, 183. Интересантно је да Ковијанић, *Увод*, стр. 33 – не помиње ову болницу.

[130] ВИННЈ VI , стр 510 – 511

[131] Исто, 511

указивање помоћи рањеницима и евентуално присуство лекара, али он то зачудо не чини.

Цар Душан се вратио са војском и поново освајио градове у околини Солуна (крајем 1350. и почетком 1351. године). Нарочито је занимљиво поновно освајање Водена [132]. Током одбране акропоља, византијски командант „Лизик је рањен стрелом у бедро“ и заробљен. По Душановој наредби, њему је ишчупана брада на живо и затим је везан одведен у Скопље да би му се судило. „А због нелечене ране и друге невоље, он је умро негде на путу“, тврдио је Кантакузин[133]. Обавештења о страдању Георгија Лизик(ос)а нису потпуна. Лизик је очигледно био превијен, иначе би искрварио из рана на бедру и на бради већ у Водену (Едеси). То би посредно значило да је рањеном и измученом Лизику указана стручна медицинска помоћ. Очигледно је цар Душан желео да Георгије преживи како би му се судило у немањићкој престоници. Упркос томе, у току пута он је преминуо, „због нелечене ране и друге невоље“, што се вероватно односи на инфекцију ране и лоше хигијенске услове приликом транспорта рањеника.

Оптужба о нелеченој рани команданта Водена је логична ако је било лекара да укажу помоћ, а они су у српској војсци били још под Сером (1342). Остаје отворено питање да ли је Кантакузин хтео да каже како лекар у Душановој војсци код Водена није добро проценио стање Лизикове ране и хигијенске изазове приликом транспорта, или да током транспорта рана није контролисана, као што би требало, ако су на неким успутним станицама (нпр. у већим градовима) били лекари. Цар–писац још истиче да је Душан одраније био нерасположен према Георгију Лизику, који је храбро бранио поверену му тврђаву и у време Андроника III и сада. Из тог разлога, Душан је планирао да Лизика пошаље у Скопље, што би, по тумачењу коментатора, значило да се планирало суђење. Сама породица Лизик (Лизикос) била је угледна у Серу, али није јасно због чега би Георгије Лизик био толико значајан цару[134].

[132] Исто, 540 – 543

[133] Исто, 542

[134] Ферјанчић, Б., *Византијски и српски Сер* ..., стр. 13, фусн. 58, стр 52, 105 – 108, 126, 129

Кантакузинов опис казује колико је рањавање мучило средњовековне ратнике. Такво мишљење потврђује једина позната српска молитва против рањавања („болезн бодешта“), сачувана у *Требнику манастира Трескавца* (XIV век): „Над све бољезни бодеште. Пријем копље бодеште в пазухи твоје, скрушил јеси сва вса оружија силних, и всу непријазни стрл јеси Христе Боже. Ти нињa, владико, скрши силу недгу сему суштому в њем поклоншему се имени твојему. Победи недуг с, невидимо попери, дажд здравије рабу својему (име рек) да в здрави пребивајет и прослављајет име“.[135]

Није рањавање једина невоља која је мучила војску на бојишту и заузетим градовима. У освојеном и попаљеном граду Водену (Едеси), остављена је српска војска са стоком, али је убрзо наишла страховита хладноћа. „Причало се да су војници и већина теглеће стоке коморе од зиме страдали у логору“[136]. Разрушен и попаљен Воден није могао брзо да се оспособи за презимљавање, па је дошло до масовног страдања улогорене војске и коморе.

Описи рањавања и смрзавања су вести са којима грчки савременици окончавају излагање о „српском питању“. Византијска страна више није имала довољно снаге да отпочне неку оружану акцију, па се задовољила дипломатским преговорима. Самим тим престају и вести о кретању оружаних снага и алузије на присуство војних лекара.

Последње године Душанове владавине

Последњих година своје владавине, цар Душан је доста труда уложио у сређивање односа са Византијом. На његову молбу, цар Јован V Палеолог издао је повељу Хиландару у јуну 1351. године, у којој помиње „преузвишеног цара Србије и љубазног ујака Царстава ми“.[137] Заузврат, Палеолог је добио војну помоћ од српског цара. Потпомогнут српским и бугарским одредима, Палеолог је напао снаге Кантакузина и Орхана, али је доживео

[135] Катић, *Медицина код Срба* ..., 25 – 26 – молитву је објавио у једном чланку Љ. Ковачевић 1878. године.

[136] ВИНН, VI, 543

[137] Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*..., 282. Д. Корać, *Света Гора*..., 39

пораз код Емфитиона близу Дидимотике (октобар 1352)[138]. Док су се Палеолог и казнац Бориловић неуспешно носили са Турцима, Душан се нашао на удару, по Орбинију, два велика похода угарског краља Лудвика I Анжујског (1342 – 1382)[139]. Први поход (1352) завршио се Лудвиковим повлачењем[140].

У затишју, између два похода, може се датирати доношење повеље митрополиту Јакову и проглашење другог дела Душановог законика. Царева повеља серском митрополиту Јакову у себи садржи „есхатолошки интониране ... редове". Душан је, на молбу своје супруге, митрополиту поклонио цркву Св. Николе код Кожља (1353) и том приликом се молитвено обратио небеском покровитељу храма. Пошто је поменуо „разна исцељења" и „брзу помоћ" овог светитеља, Душан је изразио наду да ће заслужити помоћ, покровитељство, исцељење у случају болести и да ће „у дан Страшног суда" у светом Николи наћи „крепка предстатеља и заступника"[141]. Поменута повеља наговештава да је Душан имао више погоршања здравља (од којих је у досадашњим радовима историчара поуздано идентификован само један – и то онај између 1337. и 1339. године), да је тражио себи лека и исцељења, и да се уздао у небеску помоћ. Као да се између два угарска напада, цар Душан поново осећао лоше.

Рукопис другог дела *Душановог законика* на себи има само годину доношења по византијској хронологији, што нам даје 1353/1354. годину. Пошто су ратни походи почињали с пролећа, то ову законодавну активност треба датирати у период јесен 1353. до почетка пролећа 1354. године. Овај други део *Душавог законика* је значајан јер садржи члан 166 („*О пијаницама*"), којим се санкционише појава алкохолизма. Значај овог члана уочио

[138] Исто, 288 – 290. Савременици се не слажу да ли је било 3.000 (Григора) или 7.000 коњаника (Кантакузин).

[139] Орбини, *Краљевство Словена*, стр 36 – 38 , Ћирковић, *Коментари*, стр 320. Постоји мишљење да је први поход био 1353. године код Ферјанчић, Ћирковић, Стефан Душан..., 294, али се чини да је неоправдано скраћен предах између два похода.

[140] Ђ. Бранковић, *Хронике славеносрпске (I)*, прир. Ана Кречмер, Београд 2008, стр 360, у рукопису: књ. III, фр. 315 : угарска војска је узела плен и изазвала велико крвопролиће.

[141] М. Живковић, *Српски владарски портрети у Григоријевој галерији Свете Софије у Охриду*, у: Византијски свет на Балкану I (2012), 179 – 180.

је Реља Катић и повезао га са догађајима око прве опсаде Сера (1342)[142]. Да је алкохолизам имао утицаја на трагедију војске под Сером, онда би се нашао већ у првом делу Душановог законика (1349), донетом седам година од описаних догађаја, а не би се чекало да прође скоро дванаест година до доношења другог дела *Законика* (1353/54). Уколико је доношење овог члана везано са појавом алкохолизма у војсци, то ће пре бити у вези са Лудвиковим походом (1352), мада Орбини не зна за неки такав случај.

Последњи поход мађарског краља против цара Душана (1354) је завршио исто тако неуспешно: „Јер кад су његови (Лудвикови – прим. Ђ. В.) људи почели у великом броју умирати због покваренога ваздуха који се дизао из баруштина преко којих су прелазили, био је присиљен да се врати у своју земљу. У то време разболео се и млађи брат краља Лудвика, Стефан, па кад је стигао у Угарску, умро је од те болести“[143].

У баруштинама кроз које су Угри пролазили заиста је могла да настане зараза, а ако није било борбеног контакта, теоретски, Душанова војска није морала да оболи од заразе. Велике ратне операције су изгледа утихнуле већ у јуну 1354. године, када је угарски краљ Лудвик нашао времена да изда једну повељу. Епидемија је, по свему судећи, трајала и током јула, јер се херцег Стефан заразио и преминуо 9. августа 1354. године[144].

После ових догађаја, који означавају крај ратног похода, цар Душан је издао повељу на Брусници под Рудником, којом потврђује дарове Хиландару које је учинила госпођа Вишеслава са синовима[145]. Желећи да прослави успех, Душан је пошао у манастир Жичу и позвао Јоаникија, првог српског патријарха, да се тамо састану. Патријарх је дошао на место састанка, али се разболео: „упаде ... у неисцељиву болест“[146]. Термин „неисцељива болест“ сугерише поделу болести на исцељиве и неисцељиве,

[142] Катић, *Медицина код Срба...*, 162 – 163

[143] Орбини, *Краљевство Словена*, стр 38. Бранковић, *Хронике славеносрпске*, стр 361, у рукопису: књ. III, фр. 316: помиње „велику ваздушну гнус“, да „мнози воинствени плки недугом“ изчезоше, али не и смрт краљевог брата.

[144] Јиричек, *Историја Срба I*, стр. 234, фусн. 99, стр. 235

[145] Исто, стр 234

[146] Данилови Настављачи: ..., 128. Патријарх је примио Душанов позив средином августа 1355. године – Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан...*, 301

али и постојање особе у патријарховој близини која је могла да донесе професионални суд. Да ли се то поред оболелог Јоаникија нашао и неко од лекара, коме је припала незахвална улога да постави дијагнозу болести и наговести неповољну прогнозу? Пошто је сазнао да је болест неизлечива, сам патријарх је затражио да га пренесу у Пећ. Оболели Јоаникије није издржао пут и упокојио се 3. септембра 1354. године у месту Полумир (Ушће) у сутесци на Ибру[147].

Лудвик је у марту 1355. године скупљао војску за нови рат против Србије, али се већ у мају сазнало да се преговара о миру између две државе. Коначно, Лудвик је заратио против Млетачке Републике и при том напао малу приморску област којом је господарила Јелена, полусестра цара Душана и удовица Младена IV Шубића. Цар је стигао да пошаље војску у помоћ полусестри, али није дочекао развој ситуације [148].

Смрт цара Душана (1355)

О Душановој смрти кратко извештава више извора. Српски летописи бележе само годину смрти, а понеки доносе и датум. Савременик Нићифор Григора је изненађујуће погрешно записао да се Душан упокојио „с почетком пролећа“ и да је „настала велика пометња“ на почетку владавине цара Уроша[149]. Јован Кантакузин више пута помиње Душанову смрт као временску одредницу битних догађаја: да се после цареве смрти „не мали метеж распламсао међу Трибалима“[150], да су се заповедници градова у Мигдонији обратили Кантакузиновом сину Матеји за помоћ и ослобођење[151] и да се царица Јелена повукла у Сер да тамо борави[152] .

Знатно више података о Душановој смрти даје Орбини, који је пред собом имао два историјска извора о смрти првог српског цара која су се међусобно разликовала[153]. Према првом извору догађаји

[147] Исто, 128, 172; Фејанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*..., стр 301 – 302

[148] Јиричек, *Историја Срба I*, стр. 235 – 236

[149] ВИНН Ј, VI, 293 – 294

[150] Исто, 557

[151] Исто, 565

[152] Исто, 574

[153] Ћирковић, *Коментари*, 323 – 324

су се одвијали овако: „Али док се налазио у Ђавополати, у Романији, нападе га грозница које се није могао ослободити упркос свим лечењима које је био предузео. И тако 1354 године (!), у доба од 45 година, пресели се у бољи живот.“[154] Сматра се да је у тренутку смрти, 20. децембра 1355. године, Душан заиста имао 45 година.[155] Други Орбинијев извор је доста краћи: „Неки веле да га је смрт затекла док се налазио у Неродимљу[156]“. Вест је врло кратка и по начину обликовања подсећа на наше средњовековне летописе.

По Орбинијевом првом извору, Душан је прибегао лечењу, или још прецизније „свим лечењима“, што значи да су мењани приступи терапији оболелог владара. То даље имплицира лечења које су потрајала извесно време (данима, недељама?). Орбини говори само о мењању начина лечења и о месту лечења[157]. Наравно, морамо претпоставити да га је неко лечио. Лекари се овде изричито не помињу, а по опису се може закључити да је спас потражио у неком од лечилишта, која су му била успут.

Гроф Ђорђе Бранковић (1645 – 1711) нам је, у *Хроникама*, понудио своје виђење истог догађаја, али прилично непоуздано: Душан је умро негде у Романији, а Неродимља се не помиње. Ђавополата није схваћена као насељено место, већ као (ђавоља) завист. Цар је добио грозничну „болезан“ и цар није могао бити спашен никаквим „врачеванијем“.[158] Употребљени термин „врачеваније“ (за Душаново лечење) указује да је гроф мислио да је владару указана медицинска помоћ, односно примењено лечење од стране лекара („врача“). Бранковић је знао да доста слободно прерађује своје изворе[159]. Упркос томе, претпоставка о присуству лекара у задњим данима живота првог српског цара могла би се прихватити.

[154] *Краљевство...*, 42

[155] Ћирковић, *Коментари*, 323 – 324

[156] *Краљевство...*, стр 42

[157] За разлику од Орбинија, Лукаревић тврди да се Душан лечио у Диаполи у Тракији, док се спремао у нов поход против Византије, али даје погрешан датум Душанове смрти (18. децембар 1356.). Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан...*, 308.

[158] Бранковић, *Хронике славеносрпске*, стр 375, у рукопису: књ. III, фр. 347.

[159] Ђ. Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаија*, Крушевац, MCMLXXX, 50, Ђ. Бранковић, *Хронике славеносрпске*, стр. 383 – 385, у рукопису: књ. III, фр. III 362 – 367

Завршна разматрања

Попут својих савременика, цар Душан се уздао у небеску помоћ, па је доста даривао храмове посвећених чувеним светитељима. Од небеских покровитеља посебно се уздао у св. Николу и св. Пантелејмона, а у повељама се спомињу и храмови посвећени Светим Врачима и Светој Анастасији „Лековитој" (Фармаколитрији). Ако се изузме даривање храмова посвећених Богородичици, света Анастасија Фармаколитрија је била једини женски бесребреник којој је моћни Немањић исказивао дубоко поштовање. Царева централна задужбина су славни Свети Арханђели. Мада се Свети Арханђели не доживљавају у стручној литератури као класични „свети врачи (лекари)", цар је поред овог храма, подигао болницу.

Анализу историјских података можемо усмерити и на тражење места где је средњовековним људима указивана медицинска помоћ, где су постојале болнице и друга лечилишта. Док историјске вести поуздано сведоче да су лекари боравили у Котору, сачувани Антонијев тестамент указује на присуство овог лекара у Улцињу. Ни Бар не би требало превидети у овим разматрањима, јер се бележе хирурзи пореклом из овог града. Да су Барани били навикли да користе услуге лекара сугерише Антонијев тестамент, где се помиње један пословни човек из Бара. Од градова континенталне Србије у Антонијевом тестаменту помињу се Пећ и Призрен, као места где је боравио, а с тиме се слаже и податак да је хирург Милчин из Призрена, стигао до Дубровника.

За лечилишта постоје само претпоставке: „михалиони" при манастиру Леснову, у околини Сера и у струмичком крају. Лечилишта сасвим другог типа изгледа су постојала у долини Пчиње и на метоху Могиљани манастира Трескавца код Битоља. Орбини се колебао да ли је Душан преминуо у Ђавополати или у Неродимљу, што би говорило да су у оба места постојали услови за лечење. Болнице су нам много познатије. Поред оних у Студеници, Хиландару и Дечанима, гради се болница при призренским Св. Арханђелима и нове болнице у Хиландару, а појављује се грчка болницу при манастиру Велика Лавра на Светој Гори.

Лекари се појединачно (по имену) или групно (колективно) помињу у периоду од 1332 – 1349. године. познато је пет лекара који су дуже или краће време боравили у Котору. Од двојице

забележених у периоду Душанове владавине, обојица су хирурзи: Марин Баранин – из приморја и Милчин Призренац – из континенталног дела државе. Први хирург забележен је у време краљевине, а други у време српског царства. Милчин је био хирург у служби цара Душана, а повремено је добијао допуст да обави неке послове. Ако је један хирург могао да одсуствује, то би значило да је владар имао више њих у својој служби. Било је и лекара у Душановој војсци. Саопштење Нићифора Григоре говори како су лекари и њихови помоћници покушали да сузбију епидемију која је захватила војску која је опседала Сер (1342).

Досадашњи сачувани извори говоре да су постојали: дворски, војни и комунални (градски) лекари и наговештавају постојање бањских лекара. Мада у исто време ишчезавају и индивидуални помени лекара (Милчин из Призрена, 1349) и колективни помени лекар (превод *Синтагме*, око 1349), у изворима се могу пратити трагови деловања лекара. Кантакузиново излагање о „нелеченој рани" заробљеног Георгија Лизика (1351) убедљиво наговештава да је постојала могућност лечења у српској војсци. Овде је свакако реч о војном лекару, који је имао задатак да прегледа пацијента и збрине га како би издржао транспорт до Скопља. У *Даниловом зборнику* постоји вест да се патријарх разболео и да је закључено да болује од „неисцељиве болести" (1354). На овом месту видимо да се у Жичи врши процена општег здравственог стања оболелог првосвештеника и доноси суд о исходу болести. Ако су забележени лекари на двору и у војсци, нема разлога веровати да нису били поред владара на самртном одру (1355).

Доказано присуство лекара и апотекара, отвара питање где су се они образовали. Могло би се претпоставити да су лекари у јадранском приморју били изложени утицају медицине Апенинског полуострва у већој мери него они у унутрашњости, док су они из континеталних области више користили грчке термине, као Милчин Призренац. Оскудни подаци не дозвољавају нам да заузмемо становиште да ли је медицина у унутрашњости државе била на истом нивоу као и у приморју. Можемо узети у обзир да је магистар Антоније, који је започео каријеру као лекар у српском приморју, наставио рад у континенталним деловима државе, на двору владара.

Поред страних центара школства, ми имамо посведочена два центра световног образовања у Душановој Србији: у Котору и у Охриду[160]. Није чудо што Катић помишља да је прва позната градска болница основана у Котору пред крај Душанове владавине (1350). Међутим, ми не можемо да занемаримо ни постојање манастирских болница, које су биле практични центри едукације из области медицине. Академик Катић сматра да су овде радили монаси као лекари–емпирици. Не траба заборавити ни да је у Хиландару откривен *Хиландарски медицински кодекс* (XVI век), што говори да су и емпиријски центри образовања временом тежили стицању теоријских основа које су оправдавале практично деловање. Теорија је надахњивала праксу, пракса је оживљавала теорију – то је био вековни пут развитка светске и српске медицине.

[160] Г. Суботић, И. Тот, *Натписи историјске садржине на фрескама XI и XII века у западним областима царства*, ЗРВИ 36 (1997), стр. 113 – сматрају да је „у Костуру, као и Охриду, у крилу епископије образовано училиште“, типа *Музиона* и да су се ту „васпитавали млади људи неопходне не само архијерејској, него и градској управи.“

Дејан В. Поповић
Ваљево
dejan.popovic0@gmail.com

СПОР ЈУЛИУСА ШМИТА И ВОЈИСЛАВА Р. ТАДИЋА ОКО ГРАДАЧКОГ ЈАЗА

Апстракт: У раду се говори о судском спору између Јулиуса Шмита, власника предузећа за електрично осветљење у вароши и Војислава Р. Тадића, индустријалца и трговца из Ваљева око коришћења воде из градачког јаза. Спор је вођен пред ваљевским магистратима у периоду 1920-21 године. Наредни редови пружиће нам ток овог процеса као и његов судски епилог

Кључне речи: Јулиус Шмит, Војислав Р. Тадић, градачки јаз, хидроцентрала, воденица, спор, законодавство, Начелство, Првостепени суд

Спор око коришћења воде из реке Градац вођен између Јулиуса Шмита, концесионара предузећа за електрично осветљење и Војислава Р. Тадића, индустријалца и трговца, власника великог млина на овој реци вођен је пред Начелством, па потом Првостепеним ваљевским судом у периоду од децембра 1920. до јануара 1921. године. О судском спору једних од најистакнутијих грађана вароши било је упознато тадашње грађанство, а оставио је и позамашну судску преписку. У наредним редовима даћемо генезу овог процеса, као и кратку биографију ових људи.

Име Јулиуса Шмита (1874-1946) је великим словима уписано у историју српске електротехнике. Године 1900. у Београду формирао је електротехничку и машинску фирму „Јулиус Шмит и Комп.“, која се између осталих бавила и пројектовањем електричних централа и преносом електричне енергије на даљину. Године 1902. Шмит је дошао у Ваљево и у селу Дегурићу, на реци Градац је пројектовао и реализовао изградњу електричног предузећа у ортаклуку са браћом Фегели. Године 1910. Шмит постаје једини концесионар електричног предузећа[1]. У току Првог свет-

[1] Међуопшински историјски архив Ваљево (у даљем тексту МИАВ), Фонд: Општински суд (у даљем тексту ОС), 1920. година, неинвентарисана грађа,

ског рата електрично предузеће радило је са смањеним капацитетом; ништа боља ситуација није била ни након рата[2]. Децембра 1920. године Суду општине ваљевске Шмит је поднео већи број извештаја у којима је предлагао повећање цена електричног осветљења у вароши, јер су исте биле потпуне нерентабилне и претиле потпуној пропасти предузећа. Међутим, ваљевска општина није му дала адекватну цену за произведену електричну енергију[3].

Војислав Р. Тадић (1866-1923) потиче из једне од најугледнијих ваљевских породица у 19. веку, која је дала многе знамените људе вароши. Био је трговац на гласу у ондашњој Србији, поседовао је радње и млин на реци Градац. Трговао је на велико робом широке потрошње. Изабран је за председника ваљевске општине у периоду од 1912. до 1914. године[4]. У току Првог светског рата био је војни ливерант Дринске дивизије, а набављао је жито бројним избеглицама и изгладнелом становништву ваљевског среза[5]. У време аустроугарске окупације Србије остао је у земљи, али је интерниран септембра 1916. године. Из интернације се вратио новембра 1917. године[6]. У наредном периоду покушао је да об-

пр. бр. 67. Више о овој тематици вид. прилог Александар Кале Спасојевић, Електрифицирано Ваљево, Велики народни календар за просту 1998. годину, стр. 146-160, ИП Колубара, Ваљево, 1998.

[2] ОС 1916. година, пр.бр. №2262 и 109 и Дејан В. Поповић, Привредне прилике у Ваљеву 1914. године, Гласник МИАВ-а бр. 48, стр. 5-17, Ваљево, 2014. Од јуна до септембра 1915. године, због великог броја корисника електричног осветљења електрична централа је радила са максимумом својих капацитета. У наредном периоду дошло је до драстичног пада производње и самим тим и прихода. Дана 25. јула 1916. године у Поглаварство општине ваљевске доспео је Шмитов допис којим овлашћује свог сина Хајнриха да може, за време његовог одсуства, место њега а за рачун фирме пуноправно издавати рачуне за осветљење вароши, потписивати признанице и примати новац. Дана 3. октобра 1916. године Јулиус Шмит тражио је од окупационих варошких власти уверење о раду фирме H.el. Vogeli i J. Schmidt као и њено протоколисање у регистар привредних предузећа.

[3] Дејан В. Поповић, Валутно питање и његове последице на ваљевски крај 1920. године, Гласник МИАВ-а бр. 53, стр. 91-132, Ваљево, 2019.

[4] Ваљевска општина 1839-2003, приредио Здравко Ранковић, стр. 65, ИП Колубара, Ваљево, 2003.

[5] Дејан В. Поповић, Привредне прилике у Ваљеву 1914. године, Гласник МИАВ-а бр. 48, стр. 5-17, Ваљево, 2014.

[6] ОС, 1920. година, без деловодног броја

нови рад млинског постројења. Због претераног коришћења водних ресурса реке Градац, које нису биле одвећ велике, Јулиус Шмит је децембра 1920. године тужио Војислава Р. Тадића Начелству округа ваљевског.

Овакви судски спорови нису били реткост. Наиме, 1902. године покренут је спор између Ј.Р. Финеја, ранијег власника предузећа и власника две воденице на Градцу, које су се налазиле ниже од хидроцентрале. Власници воденица у својој тужби тврдили су да власник хидроцентрале претерано користи воде реке те да исту нису имали у довољној количини за рад[7]. Свакако да је неразумевање и подозрење власника воденица и управе електричног предузећа око количине расположиве воде увек било присутно.

Дана 10. децембра 1920. године Јулиус Шмит подигао је тужбу против Војислава Р. Тадића Начелству округа ваљевског због прекомерног коришћења воде на градачком јазу[8]. Тужилац се жалио властима да му је поменути Тадић на бесправан начин одводио воду из њиховог заједничког јаза у Градцу те спречавао рад електричног постројења и добављање струје потрошачима Ваљева са десне стране реке Колубаре. Наиме, јаз који је црпео воду из Градца за млин и електричну централу у непосредној близини Тадића воденице делио се на две равне половине; све ово је било регулисано уговором између ранијег власника централе Р. Ј. Финеја и власника воденице у власништву Поповић и Тадић у Начелству од 4. октобра 1909. године[9]. Како је био низак ниво воде

[7] Б. Перуничић, Град Ваљево и његово управно подручје 1815-1915, стр. 1187-88 и А. Кале Спасојевић, поменуто дело. Судски спор су покренули власници воденица. Спор је окончан у мају 1902. године. Априла 1905. године Начелство округа ваљевског је послало Министарству народне привреде списак парних и вештачких млинова ваљевског округа. Тада је уместо два млина на реци Градац постојао само један, који је био у ортаклуку Свет. К. Поповића и Војислава Р. Тадића од 1895. године. Млин је покретан турбином, имао је три пара каменова, а 1902. године је реновиран.

[8] Шмита је заступао адвокат В. Недељковић који је био и његов опуномоћеник. У време суђења и изрицања пресуде Шмит се налазио ван Ваљева – нап. аут.

[9] ОС, 1920. година, пр. бр. 86 и Александар Кале Спасојевић, Прва елекртификација Ваљева, Колубара, велики народни календар за просту 1997. годину, стр. 177-187, ИП Колубара, Ваљево, 1997. Оригиналан документ је заведен

Тадић је порушио зид и наместо њега поставио даске у половину јаза који је припадао Шмиту, те се тако вода усмеравала у правцу воденице. Све је ово потврдила комисија састављена од варошких инжењера која је саставила записник и предала Начелству[10]. У том циљу адвокат Недељковић позвао је већи број сведока који су потврдили наводе тужиочеве[11]. Тужени Тадић се изјаснио да не узима више воде из заједничког јаза него што је прописано, него да је кривац управо Шмит који задржава воду преко целог дана на брани у Дегурићу и њему наноси заправо штету.

Дана 28. децембра исте године Начелство је донело пресуду по акту бр. 18137. У дијапозитиву пресуде стоји да је „одбрана г. Тадића неумесна и пошто је представком доказано сведоцбама испитиваних сведока по параграфу 34 и 35 полицијске уредбе". Пресудом се исти кажњава са 5 дана затвора или са 50 динара у новцу у корист државне касе за доказана дела кажњива по тачки 13 параграфа 395 Кривичног закона, као и по параграфима 4а, 10, 15, 16, 33, 34, 35 и 40 полицијске уредбе. Тадићу је Начелство наложило да уклони своју дрвену брану и убудуће је забрањивало да исти спречава ток воде у заједнички јаз постављањем дасака или нечег сличног. Оптужени Тадић је био у обавези да плати судске таксе у износу од два динара, сваком испитиваном сведоку по 5 динара, а присутним грађанима при ислеђењу на име награде по 3 динара, а све по Закону о таксама. Пресуда је стављена на потпис Тадићу и адвокату, Шмитовом опуномоћенику Влади Недељковићу[12]. Судски документ је заведен, печатиран и потпи-

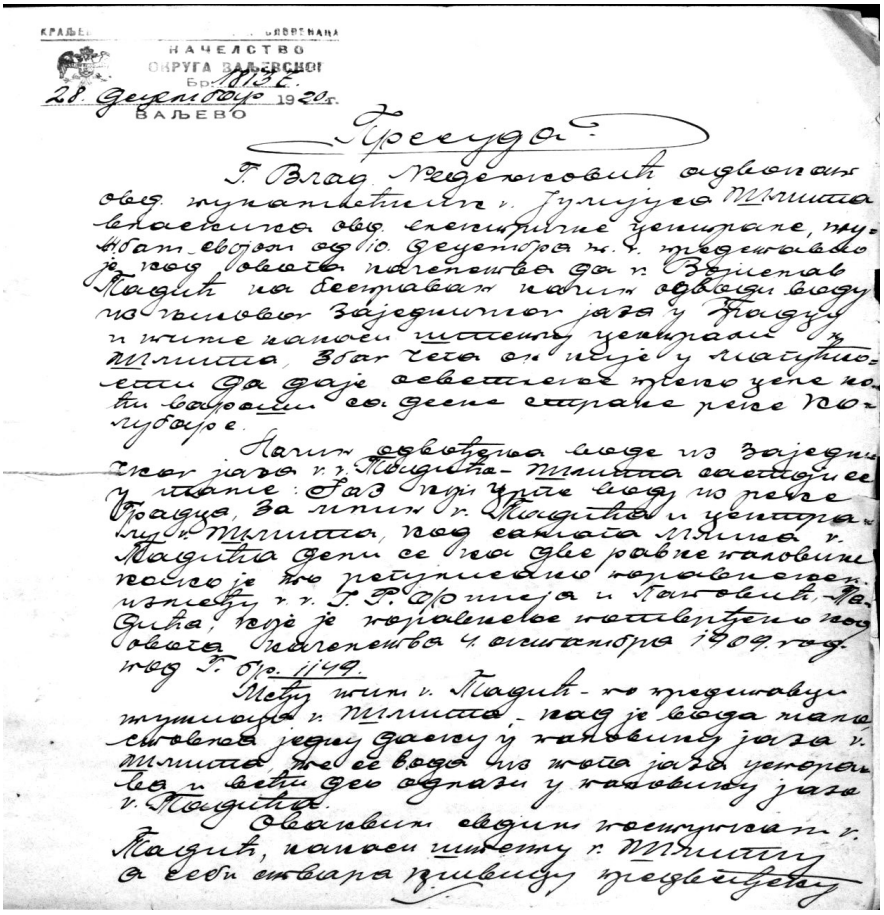
1909. године и носио је деловодни број 1149. Електрична централа о којој је овде реч налазила се у доњем току реке Градац, код данашњег гвозденог моста. Наиме, на обалама Градца, постојао је парни млин Матије Ненадовића од 1890. године. Овај млин је био малих капацитета; године 1896. дат је под закуп трговцу Светозару К. Поповићу. Дана 30. априла (12 маја) 1897. године потписан је уговор о електификацији Ваљева, а потписао га је индустријалац Матија Ненадовић, који се уортачио са трговцем Поповићем. Електричну једносмерну струју ваљевски потрошачи су добили из бивше воденице, тада електричне централе априла 1900. године

[10] Увиђај на терену извршен је дана 25. децембра од општинских званичника – нап. аут.

[11] Сведоци су давали своје исказе у Начелству, а заведени су у списе под редним бројем предмета 18009, 18010, 18012 и 18014 – нап. аут.

[12] Судски акт потписали су начелник округа Благ. Радовановић, секретар

сан од службеника Суда, плаћена је службена такса и стављен је у архиву дана 3. јануара 1921. године[13].

Факсимил пресуде Начелства Војиславу Р. Тадићу[14]

Дана 3. јануара 1921. године окривљени Тадић жалио се Првостепеном суду на пресуду Начелства од 28. децембра. У свом допису констатује да „ није ово први случај да се у наших власти задовољавају неумесни прохтеви Јулиуса Шмита". Тадић наводи да је Шмит за време окупације био у служби не-

Суда Мил. Рашић и деловођа – писар Лаз. П. Николић – нап. аут.

[13] ОС, 1920. година, Ф-15, дел.бр. 12-921

[14] Пресуда Начелства била је исписана на 4 стране. Овде је дата прва, уводна страница рукописа - нап. аут.

пријатељског режима, да му је воденица у рату тешко страдала захваљујући и концесионаровом утицају, те кад је дошла слобода не може више да ћути и трпи очигледну неправду. Наводи да никакве његове злоупотребе воде на јазу није било, него да је управо Шмит тај који је узурпирао више од половине воде на истом. У жалби је истицао да концесионар електричног предузећа је то чинио од тренутка када је постао власник предузећа (тј. од 1910. године – нап.. аут) и то по преко целог дана, скупљајући је код своје централе да би је ноћу имао у довољној количини. У том циљу Шмит је на своју руку не тражившри никаквог одобрења до саме воденице поставио брану, везавши је за Тадићево имање. Тадић је тада поставио већи број дрвених дасака и преусмерио део воде са јаза у правцу воденичког точка. У својој жалби навео је пропусте Начелства.[15]. Тадић истиче да кад је давао свој исказ у Начелству, да је истовремено приложио већи број доказа и именовао неколико сведока, али је Начелство преко тога прешло кршећи закон и штитећи само права Јулиуса Шмита. Наводи да је без довољне количине воде на коју има законско право, те да му је угрожен рад воденице. Указује да Начелство није имало право да га казни и да би његова одговорност могла бити само у томе ако би се законски и ваљаним доказима и на лицу места могло да утврди да ли је осуђени Тадић узимао више воде него што му припада. Све наведено и могућност кривице, ако ју је било остављао је у надлежност Првостепеног суда. Од истог Тадић је тражио да се поштује доказни материјал који је принео а који су везани по Закону о воденицама и њиховој употреби као и да се пресуда Начелства поништи, јер није суђено по закону[16]. У своју одбрану Тадић је дана 9. јануара позвао већи број сведока, који су давали исказ пред Првостепеним судом. Суд је у својим списима констатовао да је жалба Тадића благовремена, па је од Начелства тражило да приложи оригиналну пресуду и свим пратећим актима.

[15] У свом исказу Тадић наводи да комисија коју је Начелство формирало није утврдило право чињенично стање на терену, него су се појавили неки поткупљени сведоци, међу њима и известан Бојан пандур (полицајац у служби ваљевске општине) – нап. аут.

[16] Из судских списа није нам познато да ли је Војислав Тадић имао својих законских представника – нап. аут.

Након већања, Првостепени суд је дана 15. јануара 1921. године потврдио пресуду Начелства бр. 18137 и истакао је да је иста потпуно законита. Жалба Тадићева се одбацивала, а целокупна документација је оверена и архивирана уз плаћање свих судских такси[17].

Резиме

Пред Начелством и Првостепеним судом у Ваљеву је године 1920-21 вођен спор између Јулиуса Шмита, концесионара за електрично осветљење у вароши и Војислава Р. Тадића, индустријалца и трговца око коришћења воде из градачког јаза. Обојица су тражила заштиту својих законских права. Начелство је формирало своју комисију, која је требала да утврди чињенично стање. Пресудом Начелства по којој је Тадић окривљен донета је одлука да се дрвена конструкција у власништву индустријалца поруши, да исти плати све судске трошкове, али и нову жалбу незадовољног Тадића, овога пута Првостепеном суду у Ваљеву. Након прикупљања доказа, исказа сведока и коначно већања, одлука Првостепеног суда била је потврда раније пресуде Начелства, уз плаћање свих судских такси окривљеног.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

Међуопштински историјски архив Ваљево

- Фонд: А.2.1.118 Окружни суд Ваљево (ОС), 1916. година, неинвентарисана грађа, 1 кутија
- ОС, 1920. година, неинвентарисана грађа, 1 кутија
- ОС, 1921. година, неинвентарисана грађа, 1 кутија

Литература

- Перуничић, 1973, 1187-1188 – Бранко Перуничић, *Град Ваљево и његово управно подручје 1815-1915,* Ваљево, 1973.
- Поповић, 2014, 5-17 – Дејан В. Поповић, *„Привредне прилике у Ваљеву 1914. године“,* Гласник МИАВ-а бр. 48, Ваљево, 2014
- Поповић, 2019, 91-132 – Дејан В. Поповић, *„Валутно питање и његове последице на ваљевски крај 1920. године“,* Гласник МИАВ-а бр. 53, Ваљево, 2019.

[17] У потпису акта стајала су имена председника Првостепеног суда Мил. А. Струнџића и судија Мих. Марковића и П. Вуковића. Акта В. Тадића архивирана су дана 25. јануара исте године – нап. аут.

– Ранковић, 2003, 65 – приредио Здравко Ранковић *„Ваљевска општина 1839-2003“* Ваљево, 2003.
– Спасојевић, 1997, 177-187 – Александар Кале Спасојевић, *„Прва електрификација Ваљева“*, календар Колубара, Ваљево, 1997.
– Спасојевић, 1998, 146-160 – Александар Кале Спасојевић, *„Електрифицирано Ваљево“*, календар Колубара, Ваљево, 1998.

Дејан В. Поповић
Ваљево
dejan.popovic0@gmail.com

СПОР АНТОНИЈА ПУРИЋА ПРОТИВ СТОЛАРСКЕ ФАБРИКЕ У ВАЉЕВУ

Апстракт: Рад је приказ судског спора ваљевског угоститеља Антонија Пурића и столарске фабрике у Ваљеву вођеног пред органима Првостепеног суда између 1923. и 1925. године. Узроци судске расправе и начин вођења, тема су овог рада.

Кључне речи: Антоније Пурић, столарска фабрика, магаза, пасаж, новоподигнута столарска зграда, тужба, вештачења, епилог судског поступка.

Пред ваљевски Првостепени суд јуна 1923. године доспела је тужба ваљевског кафеџије и угоститеља Антонија Пурића против столарске фабрике, прве такве отворене у вароши 1921. године.

На левој обали Колубаре налазила су се два поменута објекта која су са северне стране двориштем била оивичена Карађорђевом улицом, а са јужне пијацом.[1] Из списка ваљевских кафана 1899. године под редним бројем 43 налазила се у још непросеченој Карађорђевој улици кафана без имена, у власништву кафеџије Антонија Пурића. Поменути објекат није имао шталу, а могао је да прими 25 људи. Неколико година касније "Пурића кафана" како је звана од локалних мештана добила је модеран назив "Венеција"

У списку кафана и гостионица у Првом светском рату из 1916. године сазнајемо да је поменут угоститељски објекат у међувремену проширен, да има шталу за 20 коња и да прима 60 гостију. Но, како је Италија била савезник Србије у Великом рату окупатор је јуна месеца исте године тражио од власника да се про-

[1] Поменута локација налазила се у близини данашњег Центра за културу – нап. аут.

мени назив кафане, па је она поново названа "Пурића кафана".[2] На основу поменутог спора из 1923. године познато је да се кафани није враћао медитерански назив. Почетком треће деценије 20. века то је био приземан, леп угоститељски објекат, са већим бројем мањих помоћних зграда и магазом са чардаком за смештај хране и пића. На другој страни, према Карађорђевој улици, били су постављени дрвени столови.[3]

Са друге стране кафане ка пијаци (Карађорђева бр. 69) налазило се имање Милована Матића, које се састојало од куће и помоћних објеката (вајата). Између два поменута имања налазио се један мали пролаз од непуних 1 метар, који је био најближи пут до пијаце и саме кафане. С обзиром на то да је овај пасаж био врло прометан, у време киша и снегова био је преплављен блатом. Оба власника су полагала право на њега, али је то била и врло згодна саобраћајна веза Града и пијаце, коју је користила читава варош. Стога је пред Велики рат Милован Матић поставио раван кров дуж пасажа. Међутим, конструкција није била најбоље израђена, па су падавине непрестано натапале трошне зидове старе Пурићеве магазе и чардака, и иначе склоних паду. У овој магази и чардаку Пурић је складиштио пиће, као и храну за гостионицу, која се услед мемле стално кварила. Године 1920. Матић је продао део имања са источне стране плаца ваљевским столарима Драгутину Милекићу, Милану Марошевићу, Милораду Миловићу, Милоју Чоловићу и Видоју Гајићу. Они су у непосредној близини пасажа саградили помоћну зграду са кровом на две воде за своју столарску радњу, већих димензија од старе зграде, која је отпочела са радом у пролеће 1921. године.[4] Како се

[2] Зоран Јоксимовић, *Кафане у Ваљеву 1899. године,* Колубара, Календар за 1999. годину, стр. 99-101, Ваљево, 1999; *Ваљевске кафане 1916,* Ваљевац, Календар за 1994. годину, стр. 282-3 и Борислав Вујић, *Промена имена кафана,* Ваљевац, Календар за 1994. годину, стр. 283-4, Ваљево, 1994.

3 МИАВ, ОГВ, кут. бр. 170, пр. бр. I, А2, 15601/1926. Кафани су се наплаћивале таксе у корист општинске касе за заузимање тротоара у износу од 3 динара месечно по столу, а по Т. бр. 396 Закона о таксама. Тапија која се водила на Антонија Пурића у земљишним књигама општине водила се на 45,90 м са источне и 49,70 м са западне стране - нап. аут

[4] Ову ортачку столарску радњу не би требало назвати столарском фабриком, какве постоје од половине 20. века у Ваљеву и околини. То је била овећа столарска радња (задруга) која је поседовала дрвену грађу и неопходне алате а

у међувремену сва атмосферска вода сливала са новоподигнуте столарске зграде на зид Пурићевог магацина и чардака Пурић је у више наврата опомињао столарску радњу да на својој згради намести олуке.[5] Новембра 1922. године при Начелству округа ваљевског сачињен је акт у којем се констатује да је кров магацина кафеџије Пурића два метра виши од крова столарске "фабрике" тако да се вода наизменично сливала са једне на другу зграду, па је ортачка фирма тражила да Пурић изгради олуке на свом магацину, а кад он то уради урадиће и столарска задруга. У том циљу занатлије су предлагале Начелству да се прокопа канал кроз нужник Пурићеве кафане, којим би атмосферска вода отицала. У прокопавању овог канала, који би пролазио и поменутим пасажем, столарска задруга би га потпомогла.[6] Пошто је акт остао мртво слово на папиру, Пурић је тужио Првостепеном суду столарску радњу.[7] Тужилац је сматрао да чланови поменуте

бавила се производњом столова, столица, кревета, прозора, врата, и нешто намештаја. У њој је радило више шегрта, који су изучавали столарски занат. У потрази за послом мајстори су често одлазили на терен, па су покривали и сеоско подручје округа. Радња је сарађивала са ваљевским коларима Тодором и Крстом Ђерићем. Поменута Столарска индустријска радња је дана 25. октобра 1923. године протоколисана на основу параграфа 5 Трговачког закона као *Столарска фабрика Миликића, Марошевића, Мијатовића и Гајића.* Овај оснивачки акт (у изворима оглас) био је оверен од стране Првостепног суда у Ваљеву под бр. № 35400 од стране судије Николе П. Јанковића. Сама радња налазила се око 50 метара од Карађорђеве улице - нап. аут

[5] Дана 1. новембра 1922. године Пурић је преко Начелства округа ваљевског замолио "столарску фабрику" да подигне олуке како би се тиме спречила већа штета; том приликом сачињен је у Начелству оверен препис ортачке фирме да ће подићи олуке, а пошто то столарска фирма није учинила Суду је тужиоц предао оверен препис ортачког одговора надлежним властима као доказни материјал - нап. аут

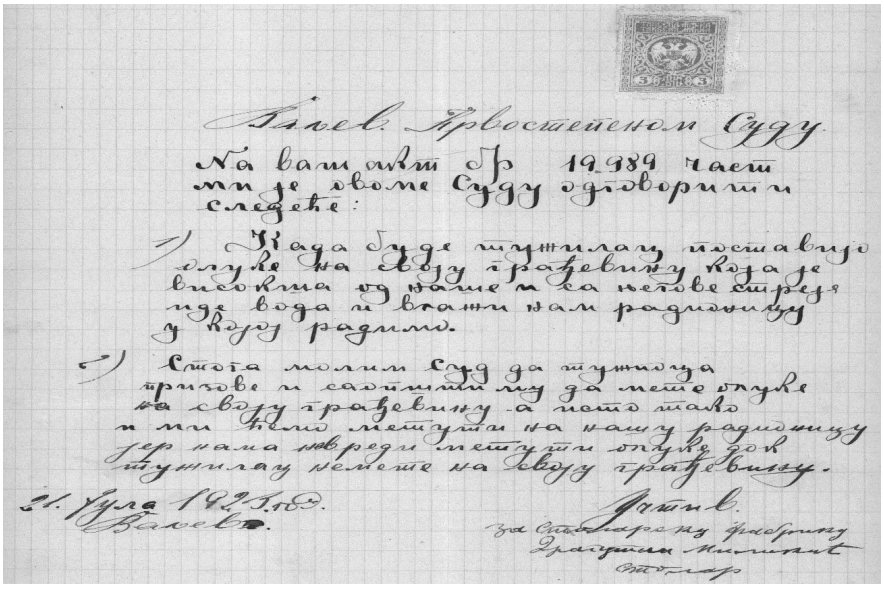
[6] Поменути акт заведен је при Начелству округа ваљевског под бр. №16023/22. Начелника округа заступао је секретар А.М. Радојковић, а оверио га је писар Ж. Кораћ уз наплату свих државних такси по Закону о таксама - нап. аут

[7] Тужба је у Првостепеном суду вођена под редним бр. 19989 од 7. јуна 1923. године, а 9. јуна је уведена у списак грађанских парница. Пурић је у тужби изјавио да у кишно време вода је потпуно влажи ионако трошан магацин са чардаком, а да се вода скупља по патосу грађевина стварајући огромну мемлу по зидовима објекта. Од ове мемле намирнице су трулиле, па се ширио велики смрад око кафане. Сам Пурић је због пропалих намирница и пића имао великих новчаних проблема - нап. аут

"фабрике" немају право службености над пасажем и да су прекршили параграф 336 и 351 Грађанског законика, те је молио Суд за посредовање вештака који би извршили процену, како би се утврдило да ли је поменута штета настала услед воде која се слива са "фабрике". У том циљу, тужиоц је тражио да ортачка фирма подигне олуке и одржава их у исправном стању. Дана 21. јула Драгутин Миликић, који је био представник (овлашћеник) столарске задруге изјавио је органима Првостепеног суда:

"Када буде тужилац поставијо олуке на своју грађевину која је висока од наше и са његове стреје иде вода и влажи нам радионицу у којој радимо."

"Стога молим Суд да тужиоца призове и саопшти му да мете олуке на своју грађевину и исто тако и ми ћемо метути на нашу радионицу јер нама не вреди метути олуке док тужилац не мете на своју грађевину."

Факсимил документа спора А. Пурића против столарске фабрике

Суд је обе стране позвао на више рочишта. Тужилац Пурић је овластио са своје стране ваљевског адвоката Владу Недељковића, да га овај заступа до краја процеса. Представник тужене "фабрике" био је столар Драгутин Милекић, који је сматрао да услед не постављања олука од стране угоститељског објекта за-

друга трпи велику штету и узео је за вештаке Алексу Блажића и Ристу Алексића, ваљевске предузимаче. Заступник тужиоца је тражио вештачење на лицу места у присуству Суда. За вештаке тужиочеве стране изабрани су Драгомир Самокресовић и Миодраг Живковић, инжењери.[8]

У току следеће, 1924. године, Суд је у више наврата позивао вештаке обе стране да утврде чињенично стање на терену. Међутим, у мору контадикторних депеша послатим Суду, није се могао сачинити ваљан извештај. Приликом трећег вештачења изабрани су нови вештаци - инжењери Љуба Дешић и Димитрије Тодорић, као и нови судија Јанко Ст. Воденлић[9]. Новембра 1924. године сачињен је протокол увиђаја и вештачења којим је утврђено да је највише страдао Пурићев магацин и то његов дрвени међуспратни део, који је добрим делом иструлио и био склон паду. Кишница се сливала преко овог међуспратног дела и квасила зидове магацина. Комисија је била мишљења да су оба поменута објекта подигнута без икаквог грађевинског плана и да магацин не би био очуван од овог прскања чак и да се на фабрику ставе олуци. Штета на магацину је процењена на 4.200 динара. Адвокат Владимир Недељковић је изричито тражио да столарска фабрика постави олуке на своју зграду и да у најкраћем року плати тужиоцу новонасталу штету. Марта 1925. године, одржано је ново рочиште, на којем је давао своју изјаву Драгутин Милекић уз присуство нових судија, вештака и бројних сведока обе стране.[10] Опуномоћеник столарске фирме је истицао да нема

[8] Судије у овом процесу били су Мил. Н. Вуковић, Мих. Стевановић и Свет. Милисављевић. Деловођа - писар био је Душ. В. Костић. Адвокат Недељковић је више пута одлагао рочишта, те за то је плаћао таксе Суду - нап. аут

[9] У наредном периоду далеко важније питање Суда и окружне Грађевинске секције града Ваљева била је наплата путних и осталих трошкова вештацима као високим државним чиновницима. На основу чл. 18 Закона о трошковима Управних власти, Правилнику Техничких удружења и Уредбе бр. 9600 од 30. септембра 1920. године стајало је да се вештацима исплаћује 75, односно 65 динара по дану рада. Адвокатске услуге биле су вишеструко скупље. Поред тога посебно се плаћао премер терена (око 400 динара по комисијском изласку вештака, а било их је најмање пет). Овако високи трошкови вештачења тешко су пали супарничким странама у процесу. - нап. аут

[10] Судије на овом рочишту биле су М. Вуковић, Никола Поповић и Вук Радовић. Судски писар - деловођа био је Милан Продановић. Нови вештаци

говора о некој штети са њихове стране, јер је задруга децембра 1924. године подигла олук на својој згради. Сматрао је да Пурић одуговлачи са судским процесом да би неправедно оптужио столарску фабрику за плаћање свих такси и судских трошкова. Указивао је да су основи тужбе злуради и крајње неумесни. Сматрао је да је управо Пурић главни кривац за сву влагу насталу на оба објекта, да исти не жели да постави олуке на свој магацин, те да тим својим неделањем је директно одговоран за сву влагу и мемлу у дрвној грађи, алату и електричним инсталацијама столарске фирме. У том циљу столарска фабрика тражила је на име свих трошкова 5.000 динара од тужиоца.

Столарски алат са почетка 20. века (Заоставштина Пантелије Пешића)

су инжењери Душан Матић, Цветко Илић, Светозар А. Нешић, Антоније Ковач и Миодраг Живковић. Сведоци су били Јанко Петровић, колар, Михаило Јанковић, угоститељ, Грујица Митровић, бакалин и Драгић Новаковић, кочијаш - нап. аут

Априла месеца поново је рађен протокол вештачења. Обе стране су се тужиле за пасаж, који су свака за себе својатала. Вештаци су били мишљења да је тај међупростор између две зграде био заједнички. Столарска задруга је била мишљења да би се сасвим отклонила штета кад би се олук ставио и на Пурићеву магазу и чардак, што угоститељ није био рад да учини. Вештаци су утврдили да је зид магацина и чардака у дужини од 5 метара, висини од 3 метра и дебљини од 30 цм толико влажан, да се мора рушити, па поново президати. Грађа за овај подухват коштала је око 2.500 динара, с тим да је постојећа цигла на објекту потпуно неупотребљива.[11]

Дуготрајан судки спор ближио се епилогу. Пред судијама Првостепеног суда дана 5. јуна 1925. године обе стране су се поравнале да столарска "фабрика" плати 2.500 динара тужиоцу Антонију Пурићу до 15. августа на име причињене штете, те да на својој згради постави и друге олуке. Свака страна носила је своје парничке трошкове.[12] Након овере и печатирања, јула месеца овај судски акт је стављен у архиву.[13]

Са исплатом од 2.500 динара чекало се све до септембра месеца. Наиме, овај новчани депозит је Милекић, опуномоћеник столарске фабрике, предао Суду, јер кафеција Пурић није хтео ову суму да прими док му се столарска задруга јавно не извини. Стога је Милекић молио Суд да позове тужиоца Пурића да му поменуту суму преда.[14] Коначно, износ целокупног дуга је исплаћен Пурићу дан касније, 23. септембра.[15]

---

[11] Вештачење је одржано дана 25. априла 1925. године, а у судске списе је записано под бр. № 12492. Обе парничне стране уплатиле су 1000 динара на име трошкова вештацима - нап. аут

[12] Велики парнични трошкови вишеструко су превазилазили трошкове обнове објекта. По свему судећи, обе стране су се споразумно договориле о прекиду за обе стране исцрпљујућег судског процеса - нап. аут

[13] Поравнање обе стране је извршено на основу параграфа 13 Грађанског закона и параграфа 144, 145 и 146 Грађанског судског закона. Акт бр. 16944/А184 су потписали судије М. Вуковић и Никола С. Поповић. Деловођа - писар био је Милан Продановић - нап. аут

[14] Акт предаје новца заведен је дана 22. септембра 1925. године,под бр. 25784/25. Акт је оверавао судија М. Вуковић, уз уплату таксе од 30 динара Суду - нап. аут

[15] МИАВ, Фонд: А.2.1.118 Окружни суд Ваљево, 1925. године, неинвентарисана грађа, зав. под бр. Ф-3-48/25

Резиме

Пред органе Првостепеног суда у Ваљеву 1923. године доспела је тужба ваљевског угоститеља Антонија Пурића који је тужио столарску фабрику из вароши због нерешеног питања одливања атмосферских вода и упропашћавања кафанске магазе у којој су се чувале кафанске намирнице. Обе стране у спору су износиле своје аргументе и позивале се на бројне вештаке ангажоване за процену околности на терену. Међутим, процес се све више одуговлачио, изискујући велика финансијска средства обема парничним странама. Коначно, јуна 1925. године спор је окончан споразумно, тиме што је столарска фабрика на име штете уплатила тужбеној страни знатан динарски износ.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

1. Међуопштински историјски архив Ваљево, фонд: А.2.1.118 Окружни суд Ваљево (ОС, 1925. година)
2. Приватна архива Пантелије Пешића из Доње Грабовице

Литература

1. Аноним, 1994, 282-283-Аноним, Ваљевске кафане 1916. године, календар Ваљевац, Ваљево, 1994
2. Вујић, 1994, 283-284-Борислав Вујић, Промена имена кафана, календар Ваљевац, Ваљево, 1994
3. Јоксимовић, 1999, 99-101-Зоран Јоксимовић, Кафане у Ваљеву 1899. године, календар Колубара, Ваљево, 1999

Никола Ранисављевић
Међуопштински историјски архив Ваљево

РАЗВОЈ И УСПОН ШАХА У ВАЉЕВУ 1880-1958.

Ваљево је од седамдесетих година XIX века прихватило модеран спортски живот. Томе су највише допринели млади официри српске војске школовани у иностранству. Из године у годину у Ваљеву су се развијале бројне спортске гране и дисциплине, а једна од њих је био и шах.[1]

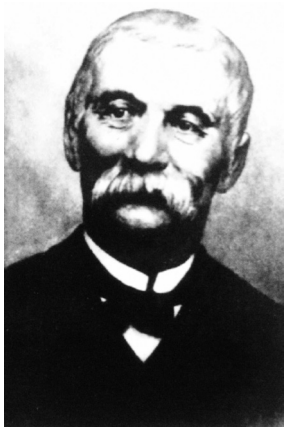
У Србији играње шаха је попримило веће размере у другој половини XIX века. Тада се формирају и први клубови, а београдски часопис „Србадија“ имао је и прву шаховску рубрику од 1876. године.[2]

Књижевник и путописац Љубомир Ненадовић играо је шах још у студентским данима. Захваљујући њему од 1880. године шах у Ваљеву је узимао све више маха и добио на огромној популаности. [3] Од тада се шах почео играти у свим већим механама и гостионицама „Златибору“, „Гранду“, Касини“ и другим, где су своје шаховско умеће исказивали бројни професори, адвокати, лекари, чиновници, учитељи, официри и угледни људи. Сем што је био велики љубитељ шаха Љубомир Ненадовић је организовао мечеве и популарисао игру . Тако је 1883. године на његову иницијативу одигран меч између Ахила Калмана, професора

[1] Зоран Трипковић, Ваљевски спорт, Ваљево 1995, стр. 5

[2] Међуоштински историјски архив Ваљево – Ваљево (у даљем тексту: МИАВ), Б.2.373. Зоран Трипковић (1933-2007), кут. инв. бр. 14

[3] Љубомир Ненадовић (1826-1895) био је књижњвник, путописац, новинар.. Као први српски планинар попео се на Ртањ 1845. године. О том подухвату писао је у свом листу „Шумадинка“ у чланку „Један дан из мог путовања по Србији из 1845. године“. Касније се пео и напланине Црне Горе, Италије, Швајцарске и Немачке. У Ваљеву је живео стално од 1880. године (Зоран Трипковић, Спорт у Ваљеву, стр17)

Љуба Ненадовић

Михаило Петровић

Петар Марковић

ваљевске Ниже гимназије и Вулићевића, који је важио за једног од најбољих шахиста у Србији. Професор Калман је изгубио меч високим разултатом.[4]

Шах у Ваљеву развијао се све до почетка ратова 1912-1918. Осим у поменутим ваљевским механама, шах се играо у Официрском и Радничком дому, домовима „Абрашевића", летњим баштама „Код платана" и „Код чамца", Гимназији итд...

Након Ратова и уједињења, у Цељу је 14. августа 1921. године формиран Шаховски савез Југославије. Међутим, развој шаха у Ваљеву одвијао се изузетно споро, тако да је тек 1929. године основан први шаховски клуб.[5] За председника је изабран Петар Марковић, адвокат и министар у пензији. Клуб је имао 42 регистрована играча.[6] Партије су се организовале понедељком, средом и петком у просторијама Официрског дома. Тада су се почеле играти и прве пријатељске партије, квалификациони турнири итд.

[4] Драгољуб Никићевић – Мацан, 129 година ваљевског шаха, Ваљево 2010, стр. 42-43

[5] МИАВ, Б.2.373. Зоран Трипковић(1933-2007), кут. инв. бр. 14

[6] Петар Марковић (1877-1942) био је адвокат и политичар, председник окружног одбора Демократкске странке и посланик Окружне скупштине. За посланика Уставотворне скупштине изабран је 1920. године, а постом постаје потпредседник Народне скупштине. Први мандат у Југословенској влади добио је 1924. године у кабинету Љубомира Давидовића, када је постао министар пошта и телеграфа. До проглашења Шестојануарске диктатуре, обављао је дужности ресорног министра грађевине, а затим шума и рудника. Умро је за време окупације у Другом светском рату.

На скупштини Шаховског клуба 9. марта 1932. године изабрана је нова управа. За председника опет је изабран Петар Марковић, а за секретара Вјекослав Логар, поручник. Чланови управе били су поручник Драгиша Протић, лекар Јован Мијушковић, судија Урош Славковић, пуковник Људовит Козел, директор Гимназије Милоје Павловић и други.[7] Тада је клуб организовао и шаховске секције у ваљевским школама.[8]

Почетком 1932. и 1934. године године шаховски мајстор из Београда Младен Патерностер одиграо је у клубу две симултане партије и том приликом похвалио ваљевске шахисте, рекавши да се у шаховском клубу игра по свим шаховским правилима, а партије су лепе са пуно интересантних комбинација.[9] Том приликом од 15 партија, колико је одиграо, добио је 11.

Популарност шаха проширила се и на околна села. Тако је Михаило Петровић Мингеј у Пољути подучавао своје ученике овој игри. У периоду од 1935. до 1938. године у овом селу одржано је чак четири школска турнира, које су организовали учитељи Дејан Гаврић и Михаило Петровић Мингеј.[10] Турнири су трајали целог месеца. На њима је учествовало 17 ђака из више разреда. Играло се по правилима Светског шаховског савеза. Најбољи и најдаровитији ђаци добијали су вредне награде. Колики су одјек имали ђачки турнири у Пољути говори и податак да је у београдском дневном листу „Време“ објављен извештај о турниру одржаном 1937.године:

Поред школског градива дечаци под вођством свога учитеља г. Михаила Петровића са успехом уче и многе друге ствари. Ученици из Пољуте једини су сељачићи – основци у нашој земљи, који са великом талентом играју шах и одржавају шаховксе турнире. Тако су ове године деца играла са одраслим шахистима из соколских чета и основци су оба пута победили.[11]

Током Другог светског рата шах се играо у кафанама. Одржано је првенство Ваљева у шаху 1943. године у просторијама

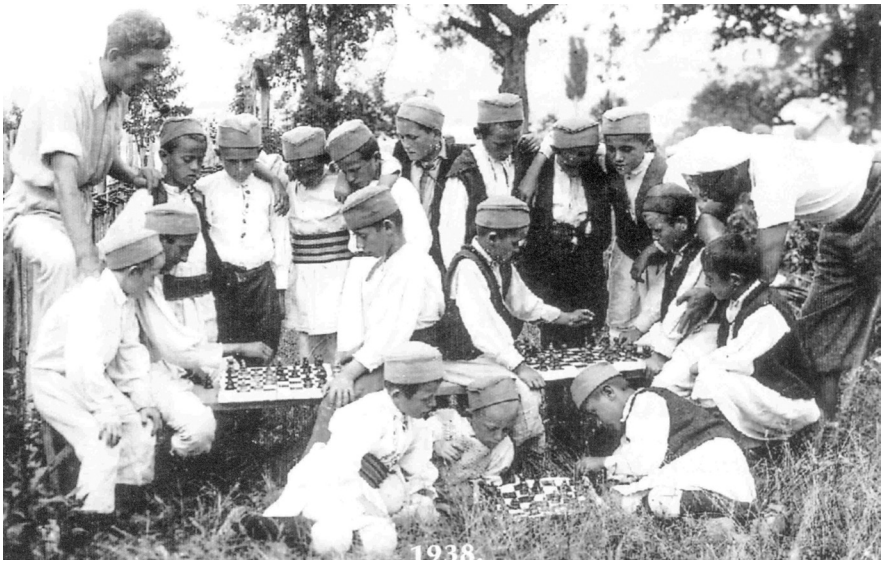
[7] Јован Мијушковић (1886-1944) био је српски лекар и хирург. Први лекар који је извршио успешну операцију на отвореном срцу у Краљевини Југославији у Ваљеву 1928. године. Стрељан је почетком 1944. године у Београду.

[8] МИАВ, Б.2.373. Зоран Трипковић(1933-2007), кут. инв. бр. 14

[9] Лист „Глас Ваљева“, 1932. година, број 12, стр.3

[10] Лист „Политика“, 7. јул 1938. године, Београд, број 10 813, стр. 11

[11] Лист „Време“, 2. јул 1937. године, Београд, број 5551, стр. 7

Ђачки турнири у Пољуци

Ваљевског спорт клуба. Победу је однео шеснаестогодишњи Ростон Дер Хазарјан, иза кога су остали старији ваљевски шахисти Борис Марков, Богдан Рајичић, Мире Ћосић и други.[12]

Након ослобођења Ваљева, у јесен 1944. године, формирају се шаховске секције које су у старту окупиле преко 160 симпа-

[12] МИАВ, Б.2.373. Зоран Трипковић(1933-2007), кут. инв. бр. 14

тизера. Организују се школска првенства, сусрети припадника гарнизона Југословенске армије итд.. На првенству округа 1946. године прво место су поделили професор из Уба Борис Марков и чиновник из Ваљева Ратомир Радовановић.[13] Пошто првак није добијен, одлучено је да се неколико месеци касније пола партија одигра на Убу, а пола у Ваљеву, где ће бити одлучен победник. Међутим, нема података да ли је до двомеча и дошло.

Ваљевски шах клуб (ВШК) званично постоји од 30. јануара 1949. године када је одржана оснивачка скупштина клуба. За председника је изабран судија Милорад Мика Перишић, потпредседника Живорад Ковачевић, а секретара Зоран Жујовић.[14] Након оснивања клуба у Ваљеву су одигране симултанке на којима су учествовали омладински првак Југославије Александар Матановић и мајстори Драган Јаношевић и Драгутин Ђаја. Такође исте године организовано је првенство Ваљева у шаху, које је трајало месец дана. У конкуренцији 20 учесника победио је Ратомир Радовановић. Екипа ВШК однела је високе победе против Јединства са Уба 7:1 и Крушика 8,5:1,5.[15]

Од 1950. године креће нагли успон шаха у Ваљеву. Организују се редовно месечни турнири, на којима учешћа узимају и жене. Ваљево је 1950. године било домаћин првенства Србије за жене, на којем су учествовале и Ваљевке Славка Јежек и Дана Милинковић, заузевши шесто и девето место. ВШК се такмичи у I зони Народне Републике Србије заједно са екипама из Лознице, Аранђеловца и других градова. Развој клуба прати и велики помак на пољу инфраструктуре. Клуб добија просторије у кафани „Станчић“, а затим у „Булевару“. Играло се на осам шаховских столова и гарнутура, које су добијене као награда са Олимпијаде у Дубровнику.[16] Након три везане титуле првака града, Томислав Ракић постаје први ваљевски кандидат за мајстора.

ВШК постаје првак Србије 1953. године, а исте године поражен је од Борца из Чачка у финалу купа Југославије. На првенству Друге савезне лиге одиграном у Вараждину од 14. до 20. октобра 1953. године екипа ВШК заузела је прво место и изборила

[13] Исто

[14] Драгољуб Никићевић – Мацан, 129 година ваљевског шаха, стр 69-70

[15] МИАВ, Б.2.373. Зоран Трипковић(1933-2007), кут. инв. бр. 14

[16] Исто

Екипа ВШК победник Друге савезне лиге

пласман у Прву савезну лигу, што је представљало највећи успех једне спортске екипе из Ваљева.[17] За ВШК на првенству су наступали: Томислав Ракић, Јовчић, Јокић, Никићевић, Гвозденовић, Петровић, Вукосављевић, Жујовић, Бранислав Ракић и Весић.[18]

Седми екипни шампионат Југославије у шаху одржан је од 27. марта до 2. априла 1954. године у Ваљеву у просторијама Дома Југословенске армије. На шампионату је учествовало 8 најбољих клубова у земљи, ВШК је освојио шесто место и сачувао статус прволигаша. У 1954. години екипа ВШК забележила је још два успеха. На међународном шаховском фестивалу на Бледу заузето је друго место, а на фестивалу у италијанском граду Сирмионе екипа ВШК била је четврта.[19] Милан Јовичић је на фестивалу на Бледу проглашен за најбољег играча турнира, а исте године освојио је титулу мајсторског кандидата и био репрезентативац Југославије у дописном шаху. [20]

[17] Зоран Трипковић, Ваљевски спорт, стр. 56

[18] Недељник „Напред“, 16. август 1985, Ваљево, број 1908, стр.15. Имена поменутих шахиста нису наведена.

[19] МИАВ, Б.2.373. Зоран Трипковић(1933-2007), кут. инв. бр. 14

[20] Милан Јовичић био је шахиста и наставник математике. Љубав према шаху уградили су му професори Учитељске школе у Ужицу Ч. Гавриловић

У Београду од 25. до 31. марта 1955. године на шампионату Југославије екипа ВШК поновила успех из претходне сезоне. Овог пута екипа је наступала без Јаношевића и Смедеревца, док је нов играч у екипи био мајсториски кандидат Вулетић. Наредне године на шампионату у Рогашкој Слатини од 14. до 20. октобра, екипа ВШК није успела да задржи прволигашки статус. И поред неуспеха, најуспешнији играч турнира био је Милан Јовчић. Новина је била да се играло на десет табли, од којих су на две последње наступале жене. За екипу из Ваљева то су биле Славка Јежек-Романовић и Дана Милинковић. Исте године на првенству у Врњачкој Бањи ВШК није успео да се врати у друштво најбољих, завршивши на четвртом месту и поред тога што је Славка Јежек-Романовић победила у свих пет партија.[21]

Током мајских празника 1957. године у Ваљеву гостује шаховска репрезентација Будимпеште и бележи победу над ВШК 6,5:3,5. На међународном турниру у Врњачкој Бањи екипа ВШК, у саставу Вулетић, Смедеревац, Јовичић и Кићовић, побеђује екипе Партизана 3:1 и Црвене Звезде 2,5:1,5 и заузима прво место у групи.[22] Исте године ВШК је освојио куп Србије победивши екипу београдске Славије. Такмичење Друге савезне лиге одиграно је децембра 1957. године. ВШК у одлучујућем мечу, који је трајао више од 10 часова, односи победу над екипом из Загреба и по четврти пут је у Првој савезној лиги Југославије.[23]

Сем ВШК до 1956. године у Ваљеву је постојао и ШК Раднички. Имали су 121 регистрованог играча од којих су најбољи били Ерјавац, Весић, Цагић и омладинац Бранислав Ракић Крца. Почетком 1957. године фузионисали су се ВШК и ШК Раднички.[24] У Ваљеву су исте године формирана два нова клуба: Железничар,

и Р. Никитовић. У Ваљевски шах клуб дошао је из чачанског Борца. Провео је десет године (1951-1960) у ВШК, и био је један од кључних играча за време „златног доба“ када је ВШК четири сезоне био члан Прве савезне лиге. Шаховски масјтор постаје 1966. године, а ФИДЕ мајстор 1978. године. У дописном шаху учествовао је на 24 везана првенства земље, шампоион је био 7 пута, а дописни шаховкси велемајстор постаје 1985. године.

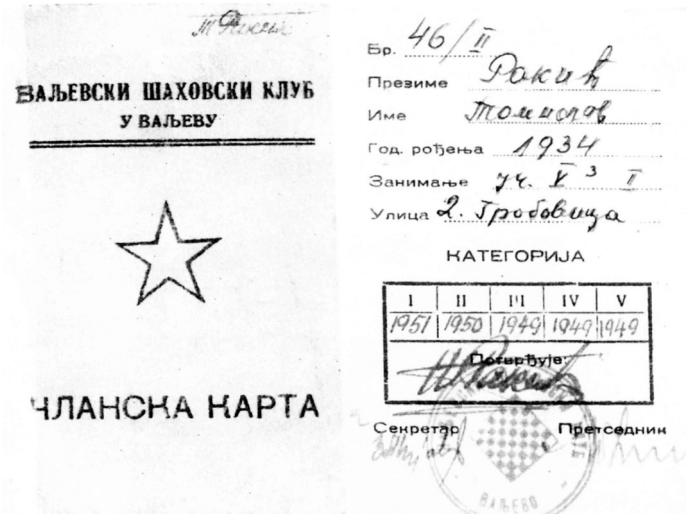
[21] МИАВ, Б.2.373. Зоран Трипковић(1933-2007), кут. инв. бр. 14

[22] Недељник „Напред“, 23. август 1985, Ваљево, број 1909, стр.15

[23] МИАВ, Б.2.373. Зоран Трипковић(1933-2007), кут. инв. бр. 14

[24] Исто

PRVE ČLANSKE KARTE

Изглед чланске карте

при железничкој станици и Борац, на петом пуку. Ови клубови нису били дугог века.

Може се сматрати да је време од 1950-1958. године било „златно доба“ ваљевског шаха. ВШК је био најбољи и најпопуларнији спортски колектив у Ваљеву и окупљао је преко сто активних чланова. Пет пута је био у Првој, а четири пута у Другој савезној лиги Југославије. Изузимајући клубове из Београда сматран је за најбољи клуб у Србији. За све што је урађено и организовано у том периоду највише заслуга је припадало шахисти Зорану Жујовићу и потпредседнику клуба Живораду Ковачевићу.[25]

***

Од краја XIX века шах у Ваљеву узима све више маха. Готово да није било механе у којој се није играо, окупљајући све више грађана. Развој шаха у Ваљеву успорен је током два светска рата, али чак и у ратним приликама Ваљевци су успевали да се организују и одиграју турнире или појединачне партије. О томе нам

[25] Недељник „Напред“, 23. август 1985, Ваљево, број 1909, стр.15

говоре и многобројни историјски извори. Након ратова креће нагли успон шаха у Ваљеву. Већ 1950. године Ваљевски шаховки клуб организовао је у граду симултанку славног француског велемајстора др. Тартаковера. Како је због великог интересовања партијама присуствовало преко 1000 гледалаца, одигране су у великој башти Дома ЈНА. Ваљево је дало више сениорских и омладинских шаховских репретентативаца. Захваљујући њима и успесима ВШК, шах је постао један од најпопуларнијих спортова у Ваљеву, а овај клуб најуспешнији у богатој спортској историји града.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

– Међуопштински историјски архив Ваљево, *Б.2.373. Зоран Трипковић (1933-2007),* кутија инвентарни број 14

Литература:

– Зоран Трипковић, *Ваљевски спорт*, Ваљево 1995

– Драгољуб Никићевић – Мацан, *129 година ваљевског шаха*, Ваљево 2010

Штампа:

– *Недељник Напред,* Ваљево 1985

– *Глас Ваљева,* Ваљево 1932

– *Лист Политика*, Београд 1938

– *Лист Време,* Београд 1937

Владимир Дамњановић
виши архивист

ИЗГРАДЊЕ ЦРКВЕ СВЕТОГ ПРЕОБРАЖЕЊА У СЛАВКОВИЦИ

Црква Светог Преображења у Славковици саграђена је 1875. године и припада Епархији ваљевској Српске православне цркве. Пре него што је саграђена ова црква, постојала је друга, која се налазила на месту званом стара порта. За стару цркву предање каже да је првобитно била саграђена негде у потоку реке Коловаче, испод куће Бошка Радивојевића, и да је била саграђена од дрвета. Приликом једне велике поплаве, вода је цркву однела на место где се данас налазе темељи новоизграђене цркве.

Иконе које се налазе у данашњој цркви, рађене у дрвету, пренете су из старе. Изнад старе цркве и данас се налази конак, који је 1860. године саградио свештеник Мијајло Мијаиловић, пореклом из Полома, из фамилије Деспотовић. Конак и црквену имовину црква је откупила од свештеника Лазе Поповића, родом из Дивача.

Када је стара црква дотрајала и постала неупотребљива, парохијани су 1875. године саградили нову, посвећену Преображењу Господњем. Црква је опремљена прилозима појединаца, који су у складу са својим могућностима, обезбедили средства за израду и набавку неопходних богослужбених предмета. Царске двери су приложене од стране трговца Гавровића, 1886. године. Свештеник Мијајло Мијаиловић је снабдео цркву неопходним богослужним књигама. У прилозима за куповину књига, посебно се истакла породица Сандић из Доњих Бањана (Димитрије, Антоније, Алексије).[1]

[1] Летопис Српске Православне Парохије Славковачке (овом приликом захваљујемо се историчару Александру Ћукићу из Љига)

Црквени летопис прати историјат и развој црквене општине у Славковици. Почев од 1875. године, па до данас, променило се доста свештених лица. Први свештеник на служби у новоизграђеној цркви био је горепоменути Мијајло Мијаиловић. За време његовог службовања подигнута је нова црква. Након његове дугогодишње службе (1860-1904), смењивали су се многи свештеници: Лазар Поповић, Стеван Кнежевић, Милутин Жујовић, Богосав Петрић, Миленко Миленковић, Синиша Вранић, Виктор Ламјак, Живота Даничић, Жарко Томовић, Михаило Радивојевић, Ранисав Гавриловић, Боривоје Поповић и др. Њихова улога имала је посебну тежину, с обзиром на нестабилне околности на овом подручју, препуном сиромаштва, ратова, политичких и других недаћа.

Црква Светог Преображења у Славковици (извор википедија)

У даљем раду, посебан осврт ће бити на изградњи Цркве Светог Преображења у Славковици. Под тим подразумевамо уговор о изградњи, као и гаранције које су пружене за овај посао. Из архивске грађе можемо уочити тадашње грађевинске и правне стандарде, који су били предуслов за подизање овог објекат. Приказани подаци припадају фонду Окружног суда Ваљево.

Процес изградње Цркве започиње уговором, закљученим 28. јула 1874. године (стари календар) у Ваљеву, између нурије (у даљем тексту: парохија) Цркве у Славковици у оквиру Колубарског среза са једне стране, и Мијаила Милошевића предузимача из Ваљева, са друге. Сам уговор садржи 12 тачака, односно предуслова за изградњу. Сваки лицитант је био дужан да положи 150 дуката цесарских у име кауције, што је било законом прописано јемство. Кауција је подразумевала гаранцију за периоду од годину дана, по обављеном процесу изградње објекта. Уговором је било предвиђено да комисија, састављена од надлежне власти, изврши преглед грађевинских радова и процени квалитет извршеног посла. Предузимач је имао законску обавезу да се строго придржава плана и предрачуна радова, изузев свода који је био сграђен од дрвеног материјала, и цокла које је било оријентисано ка западној страни, према узвисини.

Из уговора можемо видети интересантан податак, да је огромну количину материјала за изградњу цркве обезбедило становништво. Радило се о различитим материјалима попут камена, креча, песка и др. Камен за цркву, „1120“ товара креча и сав песак обезбедио је народ. Грађани су се такође обавезали да изврше превоз свог осталог материјала, осим воде. Набавка целокупног преосталог материјала спадала је у обавезе предузимача.

Предузимач је био дужан одмах отпочети процес градње, који је морао бити завршен најкасније од октобра, изузимајући малтерисање и кречење, предвиђених за мај следеће, 1875. године. Договорена сума од 59.900 гроша чаршијских, исплаћена је предузимачу из четири дела. Исплата четвртог била је предвиђена по завршетку изградње и предаје комисији. Све примећене пропусте предузимач је био у обавези да поправи о свом трошку.

Превоз материјала није смео бити на већој удаљености од Ваљева. У случају да парохија обезбеди камен за зидање, или

песак који не испуњава одређени ниво квалитета, предузимач није био у обавези да га користи. На тај начин гарантовани су квалитет изградње и испуњење грађевинских стандарда. Парохија се обавезала да из своје средине одабере лица која ће вршити надзор над изградњом и благовременим превозом материјала.

Предузимач је био у обавези да за прављење 100 товара креча плати парохији износ од 7 гроша чаршијских по товару, и сам га угаси. Пријем остатка креча је био уговорна обавеза подизвођача радова у околини Славковице. Уговор био је закључен у три примерка, од којих је један дат парохији цркве славковачке, други предузимачу Мијаилу Милошевићу, а трећи канцеларији Колубарског округа, којем је ова грађевина административно припадала.

Заступници цркве у Славковици били су: свештеник Михаил Михаиловић, Јелесије Смиљанић и Вуја Ћипранић, док се са друге стране налазио предузимач Мијајло Милошевић. Увидом у уговор, можемо видети да је овај управни посао званично потврђен 04. октобра 1874. године, од стране начелника Округа колубарског, Љуб. А. Срећковића.[2]

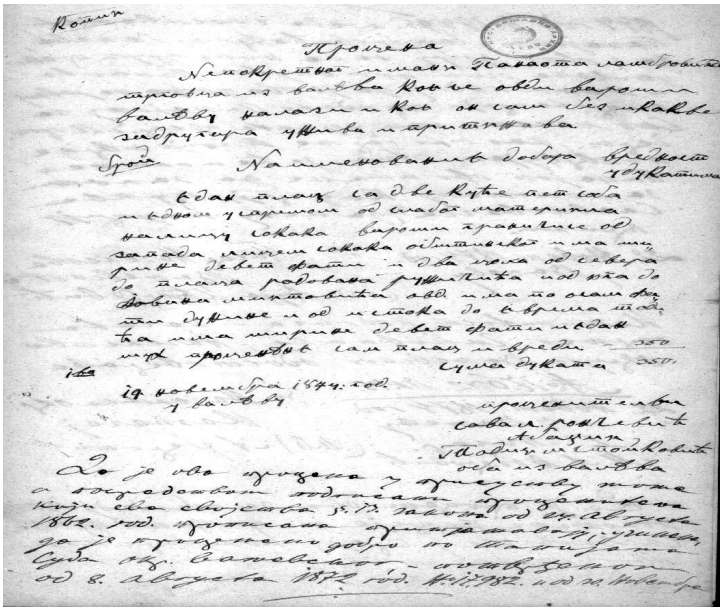
Из овог документа можемо видети бројне детаље који су дефинисали процес изградње цркве који је представљао озбиљан грађевински подухват. У прилог томе говоре и финансијске гаранције, које су морале бити дате од стране предузимача, а које су гласиле:

„Панаот Ламбровић трг. из Ваљева подноси под % оријинал уговор који је између Нурије цркве Славковачке у Срезу Колубарском с једне и Мијаила Милошевића предузимача из Ваљева с друге стране закључен, ради грађења нове цркве у селу Славковици, па је исти Мијаило положио у име кауције 150# цесарских за добро грађење цркве, но како су ови новци потребни Мијаилу и рад их је дићи, то за обезбеду ових 150# цесарских који су положени у канцеларији Среза Колубарског, моли Суд да стави интабулацију на имање његово Панаотово које је у процени под // изложено, па процена пошто се потврди да је интабулисана да му се зајед-

[2] Међуопштински историјски архив – Ваљево (у даљем тексту МИАВ), А.2.1.118 Окружни суд Ваљево (1804-1944), 1807-1944; Уговор за изградњу цркве у Славковици Но 6480, од 4. октобра 1874. године.

но са његовом интабулацијом уверења изда, а таксу ће плаћати Панаот.“[3]

Из навода се види да је извесни Панаот Ламбровић трговац из Ваљева, поднео суду оргинал уговора који је закључен између Парохије у Славковици и Мијаила Милошевића, предузимача из Ваљева. Наиме, Мијаило Милошевић је положио на име кауције 150 дуката цесарских, финансијски износ који је служио као јемство за успешну изградње цркве. Мијаило је у једном тренутку одлучио да подигне средства која су била положена код Среза колубарског за ову намену, а да се у име јемства заложи интабулисано имање, које је било власништво горенаведеног Ламбровића. Нажалост, на основу доступне архивске грађе не можемо утврдити да ли су Милошевић предузимач и Ламбровић трговац били у некој врсти крвног сродства, или се радило само о пословним односима. Основни предуслов да се имање заложи била је процена његове вредности.

Процена нейокрейног имања Панаоша Ламбровића шрговца из Ваљева, йриложена као јемсшво за изїрадњу цркве у Славковици (Предњи лисш докумена)

[3] Исто, Решење Суду округа ваљевског Но 35418, од 28. новембра 1874. године, у којем се одобрава интабулација на имање Панаота Ламбровића, као јемство за изградњу цркве у Славковици.

Из документа можемо сазнати одређене појединости у вези самог имања. Оно је обухватало један плац са две куће (пет соба и један трем). Приказани су и подаци са ким се граничило ово имање, тако да се могу видети и имена комшија. Као проценитељи били су ангажовани Сава Л. Рончевић абаџија и Тадија М. Станковић, обојица из Ваљева, који су известили да плац вреди 350 дуката. Процена је извршена 19. новембра 1874. године.

Начелство округа ваљевског је решењем Но 17632, Пно 45, од 22. новембра 1874. године, потврдило је процену. Увидом у тапије Суда округа ваљевског, од 8. августа 1872. год. Но 17982 и 20. новембра 1874. год. Но 27495, Начелство је навело Панаота Ламбровића као једино лице са правом коришћења ове имовине. Приказан је и податак да је предметно имање продато Ламбровићу на јавној лицитацији, за износ од 165 дуката цесарских и 22 гроша.[4]

С обзиром на то да је законском процедуром утврђено власништво над предметним имањем, Начелство округа ваљевског је прихватило Ламбровићеву молбу, којем је ова имовина послужила као кауција за изградњу цркве. Процедура је завршена одлуком Суда округа ваљевског, Но 35418, од 28. новембра 1874. године, којом је потврђена кауција за градњу цркве у Славковици. Одлука је такође прошла кроз интабулациони протокол, и налази се на 168. страни.

Нажалост, из расположиве архивске грађе добијамо само део података. Анализом овог предмета, не можемо видети како је даље текла изградње цркве, нити смо у могућности да прикажемо детаље везане за дефинисане рокове, врсту грађевинског материјала који је коришћен, као и технички пријем објекта.

РЕЗИМЕ

Циљ рада је да се јавности прикажу до сада непознати подаци о процесу изградње цркве Светог Преображења у Славковици. Анализом архивске грађе видимо детаље који се тичу неопходних услова учествовања у процесу лицитације. Приказана је вредност самог посла, као и временски период предвиђен за окончање овог грађевинског подухвата. Строго су дефинисане

[4] Исто, Решење Начелства округа ваљевског Но 17632, Пно 45, од 22. новембра 1874. године.

све обавезе учесника у послу, од квалитета материјала до временских рокова. Свакако неизоставан податак је и чињеница да је огромну количину материјала за изградњу, камен, креч, песак и слично, обезбедио народ.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

Међуоптински историјски архив Ваљево

– *Фонд:* А.2.1.118 Окружни суд Ваљево (1804-1944), 1807-1944; Архивска грађа у вези изградње цркве у Славковици 1874. године; Ф. 69, бр. 9743/74

Црква Светог Преображења у Славковици

– Летопис Српске Православне Парохије Славковачке

Милић Ј. Милићевић

ЖРТВЕ ГРАДА ВАЉЕВА У РАТОВИМА 1912-1918. ГОДИНЕ

Анализа губитака борачког и неборачког становништва

У претходним бројевима Гласника Историјског архива Ваљева анализирали смо губитке становништва Осечанског и Миоичког краја.[1] Користећи исту документацију, пре свега обимне пописе жртава ових крајева прикупљене захваљујући М. Радојчићу и у мањој мери другим ауторима, покушаћемо, примењујући потпуно исти методолошки принцип, да у што је могуће тачнијем броју представимо и анализирамо губитке становништва града Ваљева у истом периоду тј. у времену од 1912-1918. године.[2] Овај, као и претходна два рада, искористићемо да у погледу укупног броја стадалих (бројчано и процентуално) представимо и извесна упоређења.

Према подацима, углавном заснованим на статистичким пописима као и радовима већ поменутог М. Радојчића губици становништва града Ваљева у ратовима 1912-1918. године више су него упечатљиви. Град који је према попису становништва учињеном непосредно пре Балканских ратова, 1910. године насељавало 8832. становника, на почетку окупације, тачније 1916.

---

[1] М. Милићевић, *Осечански крај у ратовима 1912-1918. Анализа губитака борачког и неборачког становништва.* Гласник историјског архива Ваљево, (ГИАВ), 55/2021, стр. 89-97; *Жртве миоичког краја у ратовима 1912-1918. Анализа губитака борачког и неборачког становништва,* ГИАВ, 56/2022, 129-129.

[2] М. Радојчић, *Осечански крај у ратовима 1912-1918. Ратне жртве,* Београд-Ваљево, 2018; Исти, *Мионичани у ратовима 1912-1918. Поменик ратним жртвама*, Београд-Ваљево, 2020; М, Пршић, *Споменица погинулим и умрлим старешинама српске војске у рату 1914-1918,* Београд, 2020; М. Милићевић, *Губици официра Краљевине Србије у ратовима 1912-1913, године*, Београд, 2020

спао је на тек 5698.[3] То значи да се град у бројчаном погледу умањио за 2934 становника или више од трећине (35%.). Према подацима које ћемо овде изнети, односно образложити, 1202 имена можемо убројати међу погинуле и умрле. Ипак, одмах на почетку, морамо учинити извесну ограду пошто се овај број не односи *само на Ваљевце* тј. мештане већ на све оне умрле у Граду, без обзира на то да ли су овде рођени. Према томе основни критеријум будућег бројчаног исказа је место смрти а не рођења. Ово пре, што се реално може претпоставити и да су многи житељи Ваљева, углавном војници, преминули широм Србије, Македоније, Албаније и многим другим локацијама, што их наравно ставља на неке друге локалне спискове. Стога, наведене бројеве и на основу њих изнете проценте, без обзира на то колико су тачни, увек треба узети са извесном резервом.

Као и у раније наведеним радовима анализа целокупног броја мртвих учињена је на основу расподеле у оквирима четири категорије: војници, мушкарци не-војници тј. они неуниформисани, жене и децу (до 16 год. старости). На основу реченог табеларни приказ губитака становништва града током шестогодишњег периода 1912-1918. изгледао би овако:

Категорија	Војници	Цивили (муш.)	Жене	Деца (до 16.год.)	Укупно
	563	308	176	155	1202

* У још 9 случајева наведена су само имена, без ознаке старости или припадности (војник, не-војник). Услед тога дошло је до разлике у коначном броју 1202 (1211) .

Гледано према процентуалној заступљености појединих категорија губици изгледају овако:

Категорија	Војници	Цивили (муш.)	Жене	Деца (до 16.год)	Укупно
	46%	25%	14%	13%	100% *

* Разлика од непуних 2% у односу на 100* настала је на основу правила о заокруживању.

Можда најуочљивији од података из ове две табеле јесте смртност мушкараца која збирно (војници и не-војници) указује на проценат од 71% или готово три четвртине од укупног броја страдалих, што у демографском погледу представља више него поражавајући проценат. Ово пре што су војници, њих 563 или

[3] СТАТ ....; М. Радојчић, нав. дело, стр. 53.

46%, у погледу година старости, као и део жена од укупно 176, претпостављали онај репродуктивни део становништва. Овај податак јасно указује не само на тренутне, већ и будуће популационе губитке.

Релативна поузданост војне администрације, барем наизглед, могла би нам дати приближно тачне податке. На жалост ни овде, као и у многим другим случајевима, она није ни приближно поуздана. Разлог за то је блискост ратова из кампање 1912-1918, губитак многобројних докумената, али нажалост и прилична неажурност која гледајући дистанцу од времена о коме овде говоримо, траје више од једног века. Мукотрпан рад појединаца, често прилично нестручних, недостатак истоветних образаца према којима би попис страдалих био утврђен, резултирали су приличну конфузију у домену броја изгубљених живота. Све ово дало је простора за: намерно кажемо нагађање, често врло тенденциозно, а не стварну процену стардалих у ратовима 1912-1918. године, као и сличног у Другом светском рату.

Први проблем, а то је чињеница да 1211 имена које анализирамо не подразумева само житеље Ваљева, већ смо изнели на почетку. Други проблем, када говоримо искључиво о војницима, јесте време њихове погибије односно страдања. Другим речима, у приличном броју случајева недостаје напомена о конкретном рату: Српско-турском, Српско-бугарском или Првом светском. Навешћемо и то да, управо због временске блискости три рата, постоји могућност да је нека од жртава рањена или оболела у једном, а да јој се време смрти везује за други ратни сукоб. Конкретно говорећи, ми у случају 32 војне жртве, не знамо у ком су рату нестале а то, у односу на укупан број страдалих 1912-1918. чини не баш занемарљивих 6% (види табелу).

Када су укупне војне жртве у питању уочљиво је да су се редови бораца из Ваљева проредили већ у Првом, а понешто и у Другом балканском рату. Од укупног броја погинулих, умрлих или на неки други начин страдалих војника (редова, подофицира и официра) 165 њих или око 13% окончало је живот још пре почетка Првог светског рата.[4] Гледајући на тај начин, уз све позитивне тековине ових Ратова, они у стварности нису били баш

[4] М. Радојчић, нав дело, стр. 53-148.

толико „победоносни“ како је тадашња пропаганда тврдила, а потоња историографија у приличној мери прихватила. Стога ни мало не чуди већ раније изнето запажање ваљевског адвоката и кап. 1. кл. Димитрија Драшковића да „док је ова прва мобилизација од 1912. године, објављена уз буку и весеље, неописиво одушевљење, лумповање и разбацивање новца ова друга 1914. била је сасвим другачија, просто као да се не ради о истом народу... Народ је већ из балканских ратова увидео да се из рата сви не могу живи вратити кући, да међу онима који се живи врате кући има пуно инвалида и тешких богаља, да рат кошта много новца и других материјалних добара“.[5] Бројке које ћемо овде изнети у потпуности потврђују Драшковићеве речи.

У ранијим радовима већ смо изнели податке о укупним губицима официрског кадра у два Балканска рата.[6] Према тада доступним подацима у поменутим ратовима страдало их је 348, од чега 191 у Првом и 157 у Другом балканском рату.[7] Уз ове, да кажемо опште наводе, покушаћемо колико је могуће тачније, да наведемо и бројчане губитке официрског кадра мобилисаног у Ваљеву, или још прецизније Ваљевског гарнизона.

Према анализи већ наведених података, укупан број страдалих „ваљевских“ официра у Балканским ратовима досеже до броја 25, од чега већина (21) припада првом од ових ратова. Разлог овако великог броја изгубљених у Првом балканском рату може се најпре објаснити учешћем официра, као и војника 5. пука у познатој Албанској операцији 1912-1913, а поготово претрпљеним поразом у бици на Брдици код Скадра.[8] Представљено према чиновима губици старешинског кадра у Балканским ратовима изгледали су овако:

[5] Д. Драшковић. (и сарадници), *Србија у ратовима 1912-1918 са освртом на ваљевски крај*, Ваљево, 1972, стр. 72

[6] М. Ј. Милићевић, *Губици официра Краљевине Србије у ратовима 1912-1913. године*, Београд, 2020.

[7] Укупан број мобилисаних официра био је 4872, од чега 806 виших и 4066. нижих. М. Ј. Милићевић, исто, стр. 17

[8] Опширније: М. Ј. Милићевић, *Рат за море. Дејства српских трупа у северној Албанији и на приморју од* 23. октобра 1912. до априла 1913. године, Београд, 2011, стр. 178-211. Према до сад објављеним подацима само 5. пук изгубио је 3 официра у Првом и 6 у другом Балканском рату. М. Ј. Милићевић, *Губици,* стр. 20.

	1. БАЛКАНСКИ РАТ	2. БАЛКАНСКИ РАТ
Потпуковници	---	1
Мајори	7 *	1
Капетани 1. кл.	7	---
Капетани 2. кл.	2 **	1
Поручници	4	1
Потпоручници	1	---

* Међу страдалим мајорима наводе се и имена Милутина Добросављевића и Драгослава Протић за које не постоје подаци у ком су од ратова погинули. С обзиром на то да њихових имена нема у *Споменици 1914-1918.* највероватније се ради о неком од Балканских ратова.

** Није наведено да ли се ради о капетану 1. или 2. класе. Он је, као и претходна двојица мајора, обухваћен укупним бројем (25) али посебно се не наводи у табели.

Ако бројеве наведене у табели упоредимо у оквирима војне хијерархије доћи ћемо до готово зачуђујућих података. Најпре, приметан је врло чудан однос губитака официра и војника, јер од укупног броја мртвих, број официра никако не одговара формацијском стању. Наиме, војска Србије је у формацијском погледу приликом уласка у Први балкански рат имала тек једног официра на више од 80 војника.[9] Уочљива је и диспропорција према хијерархији јер је мајора и капетана 1. класе погинуло готово исто колико и свих осталих, виших и нижих чинова заједно. Ипак, у овом случају могло би се дати и извесно објашњење. Наиме, мајори и капетани 1. кл. су формацијски били најчешћи команданти батаљона и чета, што их је наводило на давање личног примера. Стога су у нападима били скоро увек на челу, најизложенији непријатељској ватри.

Морамо свакако додати и то да су просечни губици официрског кадра у Првом и Другом балканском рату, у односу на укупан број погинулих војника, износили између 4 и 5%. „Ваљевски“ официри, као што је наведено, кретали су се у оквиру овог броја. Ипак, морамо нагласити да не постоје подаци и о броју рањених, тако да је број укупно избачених из строја сигурно дупло већи.

[9] На око 400 000 мобилисаних долазило је 4872 активна и резервна официма; Исти, *Губици*, стр. 17.

Губици официра у следећем, Великом рату, били су на жалост вишеструко надмашени. Њих 134 окончало је живот услед смртног рањавања, болести или неког другог разлога, поделивши тако истоветну судбину са својим претходницима из Балканских ратова. И овде се слично претходним ратовима јавила извесна диспропорција, пошто су пуковници гинули или умирали у истом омеру као капетани 2. класе, а мајори у готово истом броју као потпоручници. Лични пример и срчаност у Великом, као и у претходна два рата, очигледно нису недостајали.

ЧИН	Пуковник	10
	П. пуковник	8
	Мајор	29
	Капетан 1. кл.	21
	Капетан 2. кл	10
	Поручник	22
	Потпоручник	30
		*

* До броја од 132 недостају још двојица официра непознатог чина

Губицима официрског кадра придружили су се и подофицири којих је у сва три рата погинуло или умрло укупно 62 при чему је мањина, најмање 9, настрадала у неком од два Балканска рата. Гледајући у домену војничке хијерархије, тј. према чиновима, губици у ратовима 1912-1918. изгледали су на следећи начин:

	1. БАЛКАНСКИ РАТ	2. БАЛКАНСКИ РАТ	1. СВЕТСКИ РАТ
Каплара	1	---	12
Поднаредника	1	1	13
Наредника	4	2	23

* До броја 62 недостају лица, 3 у чину наредника и 1 поднаредник, пошто није наведен конкретан рат у ком су страдали. Такође недостаје још један подофицир коме није наведен чин.

Сви до сада наведени подаци јасно указују на то да је целокупној ратној кампањи 1912-1918. међу страдалим „Ваљевцима“ постојао један трагичан егалитаризам, јер је укупног старешинског кадра (официра и подофицира) страдало тек нешто више од обичних војника (219-344). Узимајући у обзир заступљеност појединих чинова кроз војну хијерархију, живот једног пуковника или мајора, није у рату вредео много више од живота обичног редова.

У уводним реченицама овог текста навели смо и могућност извесног поређења губитака становништва града Ваљева са сличним у општинама Осечина и Мионица. Према већ наведеним подацима упоредна табела бројева, односно процената, изгледала би на начин на који је овде представљена, уз већ наведену ограду да један број, у изворима наведених имена, није био родом из ових места. У овим случајевима, који чине око 90%, реч је о униформисаним мушкарцима, па се може оправдано претпоставити да је број настрадалих војника за који проценат већи, а број осталих побројаних категорија нешто мањи од оних представљених у табели.[10]

Место	Укупан бр. страдалих	Војн. број и %	Цивили (муш.)	Жене	Деца (до 16. год старости)
Град Ваљево	1202/100%	563/46%	308/25%	176/14%	155/13%
Осечина, опш.	3758/100%	1358/36%	571/15%	829/22%	543/14%
Мионица, опш	4691/100%	2631/56%	369/8%	846/18%	835/18%

Као што је приметно, једина велика разлика између наведена три места јавља се у случају цивилних лица општине Мионица, док су други проценти релативно идентични. Приметно је и да је најмање одступање у погледу смртности деце. Статистика, као и новији историографски радови, јасно указују на то да је смртност ове категорије становништва Србије и у мирнодопским годинама била велика. Чак и до 28% новорођених није дочекало 14 године старости.[11] То сугерише да су ратови барем овом делу популације најмање наудили.

[10] Поређење према већ објављеним радовима. Види напомену 1.

[11] H. Sundhassen, *Historische Statistik Serbien 1834-1914 in europischen Verdleichsdaten,* 1989, str. 152-155; СТАТ, стр 77-78; А. Вулетић, *Морталитет мушкараца и жена у Србији 1862-1910,* ИЧ 71/2022, стр. 411-431; Иста, *Смртност на порођају у статистици морталитета Србије 1888-1910,* Зборник Матице српске за историју, 106, 2 (2022), стр. 45-60.

Борис Миливојевић
архивист

САМОУПРАВНА ИНТЕРЕСНА ЗАЈЕДНИЦА ФИЗИЧКЕ КУЛТУРЕ, ОДМОРА И РЕКРЕАЦИЈЕ ОПШТИНЕ ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1974–1990), 1972–1984

– Историјска белешка –

Самоуправна интересна заједница за одмор и рекреацију Општине Ваљево, званично је основана 4. децембра 1974. године Одлуком Скупштине општине Ваљево.[1] Самом оснивању ове установе, претходила је седница Иницијативног одбора одржана 9. септембра 1974. године у Скупштини општине Ваљево.

Заједница је основана ради организовања, развоја и трајног задовољавања потреба и интереса у области физичке културе. Финансирана је из прихода утврђеним општинским доприносом за физичку културу и од средстава остварених од игара на срећу и издавања објеката за физичку културу.

Основни циљ ове организације био је усмерен у правцу стварања повољних услова за бављење спортским активностима и такмичењима, активним одмором и разонодом, као и другим потребама у сфери спорта. Унапређење и одржавање физичких способности радних људи и омладине представљало је један од главних задатака у целокупној политици за подизање квалитета живота и друштвеног стандарда у општини. Ове активности су требале да створе повољне услове како би се у

[1] Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту: МИАВ), А.1.5.117. Самоуправна интересна заједница физичке културе, одмора и рекреације општине Ваљево – Ваљево, записник са прве седнице Иницијативног одбора за оснивање Интересне Заједнице за одмор и рекреацију радних људи и грађана, одржан 9. 09. 1974. године, кутија инвентари број 11.

покрет физичке културе укључили сви слојеви радних људи и омладине.[2]

Развој физичке културе на територији коју је покривала заједница, у периоду од 1973. до 1980. године, заснивао се на Резолуцији Савезне скупштине о физичкој култури, Закључцима Републичког већа и Просветно културног већа Скупштине Србије, програма друштвеног и привредног развоја општине Ваљево од 1971–1975. године, Резолуције са III конференције СКЈ и смерница за израду дугорочног плана развоја физичке културе.

У оквиру покрета физичке културе, јавила су се три специфична подручја делатности:

– Подручје физичког васпитања и образовања
– Подручје такмичарских активности
– Подручје рекреације и активног одмора

Материјални основ за рад Заједнице чинила су средства утврђена на основу Закона о физичкој култури.

Основни задаци заједнице били су:

– Старање да физичка култура као део опште културе друштва доприноси формирању људске личности, посебном учвршћивању здравља, подизању радних и одбрамбених способности, обогаћивању садржине слободног времена, развијању спортских достигнућа и продужавању активног живота.
– Усклађивање програма делатности у области физичке културе, посебно оних које финансира, учествује у доношењу одговарајућих планова и програма општине и даје мишљење и предлоге за решавање питања која су од значаја за развој физичке културе.
– Даје иницијативу за друштвено договарање о програмима делатности физичке културе, учествује у доношењу тих програма и стара се о њиховом спровођењу.
– Стара се о обезбеђењу средстава за финансирање делатности и проширењу материјалне основе за развитак физичке културе, којим се стварају услови за задовољење потребе радних људи.

[2] Исто, нацрт програма развоја физичке културе од 1973. до 1980. године, кутија инвентарни број 11.

– Учествује у финансирању манифестација и делатности од значаја за општину.
– Стара се, заједно са другим организацијама и заједницама, о истраживачкој и издавачкој делатности на подручју физичке културе.
– Ради на унапређењу и усавршавању стручних кадрова на подручју физичке културе.
– Учествује у финансирању изградње, адаптације и опремања објеката за физичку културу.
– Води бригу о здрављу спортиста.
– Врши друге послове из области физичке културе које одреди Скупштина.

Органи управљања Заједнице су: Скупштина и Извршни одбор.

Скупштину заједнице чине:

Представници радних организација из области привреде, радних организација друштвених делатности, представници интересних заједница, представници организација физичке културе и спортских друштава и клубова, представници Скупштине општине и представници друштвено-политичких и друштвених организација.

Скупштина заједнице ради у седницама и доноси одлуке већином присутних гласова, под условом да је седници присутно више од половине чланова. Скупштина се састаје по потреби, а најмање два пута годишње. Рад Скупштине, права и дужности чланова, регулишу се пословником. Скупштина има свог председника и заменика које бира из редова чланова. Они се бирају на период од две године. Скупштина Заједнице доноси статут и друга општа акта, програм, финансијски план, завршни рачун, као и одлуке о удруживању средстава са другим друштвеноправним лицима ради финансирања изградње објеката за физичку културу.

Извршни одбор Скупштине састоји се од једанаест чланова скупштине Заједнице. Чланове Извршног одбора бира Скупштина из редова својих чланова, водећи рачуна о интересима радних организација. Он такође бира свог председника. Задаци Извршног одбора су: утврђује предлог Статута и других општих аката Заједнице у којима одлучује Скупштина, дефинише програм развоја физичке културе и предлог програма рада Скупш-

тине, утврђује финансијски план и завршни рачун, врши надзор у погледу коришћења средстава, прати и организује проучавање стања и проблема у области физичке културе и о томе обавештава Скупштину заједнице, сарађује са осталим радним и другим организација заинтересованим за област физичке културе.

За извршавање свакодневних задатака формирана је стручна служба Заједнице која врши стручне, административне, финансијске и друге послове. Стручна служба има нарочит задатак да прати и проучава стање и развој физичке културе на територији Заједнице, прикупља податке од интереса за рад Заједнице, врши стручну обраду прикупљених података, припрема извештај анализе и информације за потребе Скупштине, Извршног одбора и других тела заједнице, припрема нацрте одлука и других општих и појединачних одлука коју доносе органи заједнице, програма финансијског плана, завршног рачуна и других аката. Стручна служба има секретара и службенике.

Општа заједница физичке културе има свој статут и одлуку о систематизацији радних места.

Основу за коришћење средстава Заједнице чине програми рада, организација у области физичке културе и критеријуми и мерила утврђена правилником.

Општинска заједница физичке културе учествује у финансирању:

- Изградње и одржавање терена и објеката физичке културе;
- Масовних друштава физичке културе и облика масовног бављења физичком културом;
- Квалитетног спорта и спортских достигнућа вишег ранга.

Општинска заједница физичке културе обезбеђује средства за рад стручне службе Заједнице.

За учешће у изградњи и одржавању терена и објеката физичке културе Заједница издваја средства добијена од игара на срећу. Поред ових средстава из остварених прихода у текућој години Заједница издваја 4% за изградњу објеката физичке културе. Улагање средстава у изградњу објеката може вршити Заједница непосредно или преко других организација о чему се мора склопити уговор. Из дела средстава који остаје за расподелу по издвајању друштвених обавеза обезбеђују се средства за финансирање масовних друштава физичке културе и облика масовног бављења

физичком културом. У финансирању масовних друштава физичке културе и облика масовног бављења физичком културом, Заједница ће првенствено финансирати друштва и облике од значаја за здравље грађана и јачање одбрамбене моћи земље.

У масовна друштва и организације физичке културе у чијем финансирању Заједница учествује спадају:

- Савез организација за физичку културу Друштво за телесно васпитање „Партизан“
- Планинарско друштво „Маглеш“
- Планинарско друштво „Здравко Јовановић“
- Општински стрељачки одбор
- Аеро клуб „Крушик“

Клубови који се такмиче разврставају се у три категорије:

- савезне лиге и њима одговарајући рангови
- републичке лиге и њима одговарајући рангови, под условом да републичка лига није први степен такмичења
- такмичења у подсавезима и такмичења у републичким лигама као почетни степен такмичења

У прву и другу категорију могу се сврстати само по један клуб из једне гране спорта и то онај који заузима највиши ранг. Појединачно сврставање клубова по категоријама врши Скупштина заједнице Одлуком о категоризацији за сваку календарску годину.

Клубовима из првог и другог ранга Заједница признаје елементе за финансирање за:

- стручни рад,
- набавку спортских реквизита,
- део трошкова такмичења за првенствена и куп такмичења,
- осигурање такмичења код осигуравајућих завода.

Трошкови такмичења из средстава Заједнице признају се за такмичења у савезним и републичким лигама, куп такмичењима и појединачним такмичењима на овом рангу. Корисници ових услуга биле су екипе, такмичари, стручни руководиоци и службена лица.[3]

[3] Исто. Статут општинске заједнице физичке културе од 31. 03. 1973. године, кутија инвентарни број 11.

На основу друштвеног плана 1980. године дефинисани су заједнички интереси и циљеви:

Обезбеђивање услова да радници и радни људи у организацијама удруженог рада, деца, омладина, радни људи и грађани у месним заједницама, непосредно или организовани у друштвене организације за физичку културу, задовољавају своје личне и заједничке потребе у физичкој култури, а нарочито за спортском рекреацијом у њихово слободно време.

1. Организовано физичко васпитање деце предшколског узраста која бораве у организацијама удруженог рада за предшколску децу.
2. Интензивнији развој физичког васпитања и спорта у основним, средњим, вишим и високим школама и спортске активности школске и студентске омладине.
3. Развој врхунског спортског стваралаштва у складу са интересима, потребама радника, радних људи и грађана и материјалним могућностима удруженог рада.
4. Равномерни развој делатности физичке културе и физичког васпитања и образовања, спорта и спортске рекреације, и појединих спортова на читавој територији СР Србије, уз бржи развој ових делатности у Општинама економски недовољно развијеног подручја и на селу.[4]

Републичка заједница физичке културе Београд утврдила је основне критеријуме за финансирање објеката врхунског спорта у општинама на територији СР Србије.

1. Средства општинских заједница удружена за ове намене користиће за учешће Републичке заједнице физичке културе у финансирању изградње објеката за врхунски спорт и центра за припреме врхунских спортиста.
2. Под објектима за врхунски спорт и центрима за припреме врхунских спортиста подразумевају се грађевински објекти и остали просторни услови, укључујући и опремање које обезбеђују функционалну целину за потребе врхунског спорта.

[4] Исто, Договор о основама друштвеног плана СР Србије за развој физичке културе у периоду од 1976. до 1980. године, кутија инвентарни број 11.

3. Републички интерес представљају објекти и центри врхунског спорта, чија се изградња предвиђа средњорочним плановима СР Србије за развој физичке културе.
4. У даљем поступку утврђивање републичког интереса приоритета имају објекти и центри врхунског спорта који представљају интерес више општина, који су комплексни, више наменски и чине функционалне целине.
5. О локацији, садржају, изради пројектних елабората и програмском коришћењу договарају се Самоуправна интересна заједница физичке културе (даље СИЗ), општина и Савез организација за физичку културу Србије (даље СОФК). Финансијску конструкцију обезбеђује СИЗ општина, а Републички завод физичке културе (даље РЗФК) учествује подстицајно у затварању финансијске конструкције.
6. РЗФК својим подстицајним средствима учествује неповратно према већ утврђеним интересима, а опредељује се према висини учешћа сваке средине у затварању финансијске конструкције.
7. Након дефинитивног утврђивања ових критеријума Скупштина РЗФК утврђује елементе конкурса на предлог свог Одбора за објекте.[5]

Регистатурско пословање је било централизовано. У списима Архивског фонда није пронађено било какво упутство или правилник о пословању писарнице. Вођен је јединствен протокол. Сва приспела и сопствена акта евидентирана су и заведена у деловодни протокол хронолошки растућим редом. Подаци о вођењу деловодника нису утврђени прегледом (јер није сачуван), већ је то учињено на основу заводног печата на документима.

Архивска грађа фонда Самоуправна интересна заједница физичке културе, одмора и рекреације општине Ваљево преузета је 1988. године у несређеном стању (књига пријема бр. 353). Фонд садржи грађу за период од 1972. до 1984. године – 15 кутија списа (1,5 дм).

Приликом сређивања коришћен је принцип слободне провенијенције.

[5] Исто, Републичка заједница физичке културе Београд утврдила је 05. октобра 1979. године основне критеријуме за финансирање објеката врхунског спорта у општинама на територији СР Србије, кутија инвентарни број 11.

Списи су разврстани по установљеним групама и уређени хронолошким редом у оквиру сваке групе.

- Прва група – Општа архива – у оквиру ње налазе се подгрупе односно тематске целине: записници скупштине, извршног одбора, нормативна акта, програми рада извештаји и преписка и др.
- Друга група – Финансијска архива – у оквиру ње налазе се подгрупе односно тематске целине: извештаји о финансијском пословању Заједнице и спортских клубова, извештаји о материјално-финансијском пословању Заједнице, завршни рачуни и платни спискови појединих клубова који су били чланови Заједнице.

Архивску грађу фонда чине списи 1972–1984.

Прва група – Општа архива, 1973 – 1984, укупно: 14 архивских кутија

- Записници Скупштине и Извршног одбора 1974–1984, 11 кутија;
- Нормативна акта (статути, самоуправни споразуми) 1973–1983, 1 кутија;
- Програми рада 1973–1981, 1 кутија;
- Извештаји о раду 1973–1983, 1 кутија;

Друга група – Финансијска архива, 1972 – 1984, укупно: 1 архивска кутија

- Кошаркашки клуб „Металац“ 1972, Боксерски клуб „Металац“ 1983–1984, Аеро-клуб „Крушик“ 1982–1984, 1 кутија.
- Завршни рачуни 1977. година
- Платни спискови 1972 – 1984

Фонд има 15 инвентарних јединица (кутија). Књиге нису сачуване. Сигнатура фонда према структурној шеми водича је А.1.5.117. Сачувана архивска грађа пружа увид у свеукупни рад установа физичке културе, одмора и рекреације. Од информативних средстава урађен је сумарни инвентар и попис предмета.

Владимир Дамњановић
виши архивист

НАЧЕЛСТВО СРЕЗА КОЛУБАРСКОГ – МИОНИЦА (1837-1944), 1887 – 1940

АНАЛИТИЧКИ ИНВЕНТАР 1887 – 1940

На седници Народне скупштине, одржаној у децембру 1815. године, задржана је традиционална административно – територијална подела на нахије, кнежине и села. [1] Кнежинске кнезове је постављао кнез Милош и они су добијали плату. Њихове главне дужности су биле разрезивање и прикупљање пореза и одржавање јавног реда и мира. Од 1830. године кнежине се називају капетанијама, а кнезови капетанима. Сретењским уставом из 1835. установљена је нова подела на окружја, срезове и општине. Новим, „Турским уставом" из 1838. потврђена је ова подела. Наредне, 1839. године, донет је закон о Устројенију окружних начелстава и главним дужностима среских начелника. [2] Среско начелство је представљало орган Министартва унутрашњих дела и старало се о реду и миру на својој територији. Срески начелници су били непосредно одговорни и потчињени окружним начелницима. Као носиоци полицијске власти били су задужени да приводе кривце и да их са назнаком кривице шаљу окружним начелницима. Од црквених и школских послова били су изузети. За вршење дужности среским начелницима на располагању су били писар, благајник и одређени број пандура.

[1] Никић, Федор: *Локална управа у Србији у 19. и 20. веку*, Геца Кон, Београд, 1922, стр. 13

[2] Зборник закона и уредаба, књ. I, Београд, 1840, стр. 78

Среска начелства

Уставом из 1888. и Законом о уређењу округа и срезова, од 1. јула 1890, уведени су елементи самоуправе. Носиоци самоуправе су Среска скупштина и Срески одбор, док је носилац државне власти срески начелник. Чланове Среске скупштине су бирали општински одбори. Срески одбор сачињавали су срески начелник или његов заступник, један члан Окружног одбора и два члана које је бирала Среска скупштина. Срески начелник је вршио надзор над радом самоуправе. Имао је право да одлуку Скупштине стави ван снаге уколико није била у складу са уставом или неким од закона. Уставом из 1903, окрузи и срезови се одређују као јединице самоуправе. По закону из 1905, у окрузима и срезовима постоји државна и самоуправна власт. Са изменама и допунама из 1909, овај закон је важио до 1922. године. Законом о општој управи из 1922. године успостављена је подела на жупаније, са великим жупаном на челу. Под његовим надзором био је Срески поглавар као непосредни извршилац управе. Срезови су били самоуправне јединице са статусом правних лица. Од 1929. до 1941. срезови ваљевског краја били су у саставу Дринске бановине, са седиштем у Сарајеву.

У периоду од априла 1941. до 1944. године окупацијске власти поставиле су своју управу над срезовима. Ова начелства престала су са радом Одлуком о устројству и пословању народноослободилачких одбора и Скупштине Демократске Србије, Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије, од 1. децембра 1944. године.[3]

Општи подаци о фонду

Начелство среза колубарског је формирано одлуком Државног савета, од 22. јануара 1837, под називом Начелство среза колубарског са средиштем у Мионици.[4] Обухватало је територију бивше кнежине и капетаније колубарске. Године 1839, у саставу Среза колубарског је било 68 села груписаних у 34 општине:

[3] Сл. гласник Србије бр. 2, од 3 марта 1945

[4] Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834-1954, Завод за статистику Београд, Београд, 1955, стр. 9

Петничка, Шушовачка, Паунска, Белошевачка, Рајковачка, Белићска, Драчићска, Жабарска, Бачевачка, Крчмарска, Мратишићска, Осечанска, Пепељевачка, Ратковачка, Придворичка, Цветановачка, Славковачка, Брежђанска, Струганичка, Берковачка, Велишевалка, Попадићска, Команичка, Вртиглавска, Кључка, Горњемушићска, Вировачка, Санковићска, Мионичка, Кадинолучка и Паштрићска.

Кад је основан Ваљевски срез, 23. октобра 1871, из Колубарског среза су издвојена насеља: Бујачић, Дегурић, Драчић, Жабари, Зарубе, Клинци, Ковачице, Петница, Пријездић и Равње, и припојени Срезу ваљевском. Драчић је, 21. јануара 1887, враћен из Среза ваљевског у Срез колубарски да би, 1890. године, био премештен у Срез подгорски. Од 1890. године, није мењана територија Среза колубарског. Број општина је смањен 1890. и повећан 1896. године.

Срез колубарски је потпадао под надлежност Округа ваљевског. Када су укинути окрузи, 1922. нашао се у саставу ваљевске области. Од 1929. до 1941, Срез колубарски је у саставу Дринска бановине, са седиштем у Сарајеву. Од 1941. до 1944, налази се у Округу ваљевском. Начелство Среза колубарског је укинуто 1944. године.

Фонд је преузет од Међуопштинског историјског архива у Шапцу, без записника (Књига пријема 436).

Фонд је сачуван фрагментарно. Сређен је хронолошки. Категорисан је у грађу од великог значаја.[5]

Садржи грађу за период 1887-1940, 1 кутија списа (0,10м)

Најстарији документ је из 1887. године, а најмлађи 1940. године. У фонду Начелства среза колубарског, налази се изузетно важна архивска грађа, која говори о историјским, политичким, друштевним, и економским околностима (приликама) и догађајима, који су обележили тај временски период. Начелство среза колубарског обухвата значајну архивску грађу, коју чине: записник рада школског одбора Основне школе у Планиници, летопис школе у Планиници, расписе среског начелника судовима општина, расписе окружног начелства, препоруке у вези канцеларијског пословања, податке о евиденцији војних обвезника, праћењу сумњивих лица, спровођењу осуђених лица,

[5] Листа архивске грађе од великог значаја, Архив Србије, Београд, 1998.

прикупљању пореза и прireза, судским споровима, наплати дугова, наређења о прикупљању оружја, уверења, жалбе, захтеве за наплату болничких трошкова, податке о раду регрутне комисије...

Класификацију фонда Начелства округа колубарског урадила је Љиљана Урошевић виши архивиста. Приликом сређивања архивске грађе коришћен је хронолошки систем. Формирани су предмети и извршено сређивање докумената у предмету. У оквиру године предмети су сложени хронолошки, према датуму. Поред сигнатуре, предмети су обележени бројевима од 1 до 178, колико и фонд има аналитичких јединица односно предмета. Фонд је обрађен и урађен је аналитички инвентар 2023. године. Елементи описа инвентарне јединице (предмета) су: 1. сигнатура, 2. датум (хронолошка ознака); саставни део датума и место настанка документа) 3. врста документа, 4. садржај, 5. спољна обележја предмета. Акта су писана ручно црним мастилом, савременим српским језиком и правописом.

Папир је претежно нестандардног формата и димензија. Обављени су неопходни технички послови (стављање предмета у кошуљицу, печатање, сигнирање и фолијација). Папир је углавном благе текстуре, обично беле (временом мало пожутеле) боје. Углавном је нестандардног формата. Сваки од докумената је премерен у циљу утврђивања димензије.

Приликом приређивања докумената водило се рачуна о неким важним методолошким принципима. Целокупна документација Начелства округа колубарског, писана је савременим српским језиком и правописом. Самим тим, доста је олакшан процес читања, јер није била неопходна транкрипција. Тадашњи писари који су радили у окружним начелствима, судовима општина, војним комисијама, и другим државним органима, писали су на свој начин. Ту мислимо на одређене специфичности: мала и велика слова, спајање и скраћивање речи. Такође су коришћени различити интерпункцијски знаци. Слична ситуација је била и са дописима грађанства. Приликом рада на аналитичком инвентару, током цитирања садржаја докумената, задржан је оргиналан начин писања, чиме је поштована изворна форма.

Већина докумената у грађи наводи се по Јулијанском календару, а мањи број по Грегоријанском.

Фонд има једну инвентарну јединицу – кутију, која има унутрашњу и спољашњу листу (етикету). Први сачувани акт заведен је 11. априла 1887, а последњи 3. јуна 1940. Архивска грађа фонда до сада је делимично коришћена и објављивана.

С обзиром на старост фонда, који обухвата 19. и 20. век, можемо закључити да није сачуван у потпуности. Делови фонда који се налазе на чувању у МИАВ добро су очувани.

Израда Аналитичког инвентара, фонда Начелства округа колубарског извршена је према Упуству за израду Аналитичког инвентара (Гласник 39, Ваљево, 2005, стр. 175-180).

Хронолошке границе архивског фонда чине најстарији и најмлађи документи настали из рада творца фонда, а граничне године творца фонда, година оснивања и година укидања.

Принцип хронолошко-организационе структуре подразумева сређивање архивске грађе по хронологији настанка грађе (годинама и месецима), а унутар тога, по организационој структури.

Принцип хронолошко-организационе структуре примењује се на фондовима код којих су биле честе промене у организацији њихових стваралаца, а могуће је у оквиру године реконструисати организацију ствараоца архивске грађе.

Анализички инвентар представља научно-обавештајно средство у којем се анализира сваки појединачни документ. Припада научно-обавештајним средствима ужег типа. Услов за израду обавештајних средстава је да фонд, или збирка, буде сређен. Истраживач прегледом АИ, добија детаљне информације о сваком предмету, почевши од сигнатуре, датума (хронолошке ознаке) настанка обрађеног предмета, садржаја предмета, спољних обележја (рубрика у оквиру које се може видети да ли је документ оргинал, препис, односно копија или концепт), подаци о формату, броју прилога, језику, писму, на ком материјалу је писан, воденим знацима, оштећењима физичким или хемијским, да ли је документ публикован, опис жигова и др.

Израда АИ препоручује се за старе и веома вредне фондове, поједине збирке и веома мале групе докумената, који имају велики значај за друштвено-политичку, културну и економску историју.

ИНВЕНТАРНИ ОПИС

А.1.2-4.2. – 1.

Мионица, Брежђе 1887. април 11.

Наредба начелника Среза колубарског, упућена Суду општине брежђанске, у вези одржавања хигијене. Увидом у наређење, можемо видети да их начелник упозорава, да се са доласком пролећа и топлијих температура, стварају погодни услови за развијање заразних болести. Како би се све то уклонило, у интересу здравља, а према распису г. Министар унутрашњих дела од 1. марта 1887. године, наређено је томе суду, да се у сваком селу образује комисија од три поуздана лица, која ће бити дужна, да води строги надзор о чистоћи. Контрола чистоће се односила на механе, кланице, оборе, и приватне авлије. Строго је наређено да се свака нечистоћа одмах уклони, као и да се не дозволи нагомилавање ђубрета. Општински суд је имао обавезу, спровођења мера да се ђубре уклони, а непослужни узме на одговорност, на основу чл. 329, тач. 7, 8, 9 и 10 Кривичног законика. Сеоске комисије су биле задужене, да поднесу извештај председнику општинском, сваког седмог дана, док је председник имао обавезу да након тога, обавести начелника Среза.

2 листа, 33x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 33 x21.

А.1.2-4.2. – 2.

Мионица, Брежђе 1887. мај 28.

Распис Среза колубарског, упућен Суду општине брежђанске, о бекству из затвора Јована Маринковића. *„Јован Маринковић циганин из Сења окр. Ћупријског робијаш у окову побегао је ноћу 22 тек. месеца из апсе. Јован је стар 30. год. пуначан је, црномањаст, бркова црних од одела носи осуђеничке кошуље, посмуклију и капу војничку. Препоручујем томе Суду да горе именованог живо потражите у својој опћини и нађете амо стражарно спроведете.“*

1 лист, 29x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 33 x21. Недостаје део документа, и постоје одређена оштећења по ивицама.

А.1.2-4.2. – 3.

Брежђе, 1887. септембар 11.

Уверење Суда општине брежђанске, дато домаћину Петру Петровићу земљоделцу, да је погодан да управља задружним домаћинством. „*Уверење којим Суд општине Брежђанске са одбором својим сваку ово земаљску власт уверава; Да је Петар Петровић земљоделац из Осечанице Среза Колубарског Округа ваљевског владања доброг, да је добар радник да добро управља имањем задружним, и да није масу до сада ниучем оштетио и да би за масу бити корисније да он и убудуће управља имањем задружним. Ово уверење Суд и одбор издаје на потпуном свом знању. Из седнице Суда и одбора општине Брежђанске Но 840 11 септембра 1897. год у Брежђу.*

1 лист, 30x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 30 x21. Документ има оштећење по самој средини вертикално, и по ивицама. Напомена: Предмет за лечење.

А.1.2-4.2. – 4.

Мионица, Планиница, 1890. април 18.

Обавештење среског начелника колубарског Мионица, судовима општина о распису Министарства финансија о канцеларијском пословању. Дата су даља упуства о начину вођења евиденције жалби, молби кроз деловодни протокол. Такође је дат налог о правилном вођењу благајне начелства, као и другим евиденцијама у оквиру истог.

2 листа, 33x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 33 x21. Документ има одређена оштећења.

А.1.2-4.2. – 5.

Мионица, Планиница, 1890. мај 17.

Обраћање начелника Среза колубарског Мионица, Суду општине планиничке. Дата су правила и упуства за рачуноводство и књиге при општинским судовима, која су утврђена на основу члана 41. Закона о општинама у Краљевини Србији. Дата је пропорука да се пажљиво прочитају правила за формуларе, књиге и образце како би били спремни за рад. Наложено је свакој општини да набави прописане књиге и обрасце, најкасније до 15. јуна 1890. године, имајући у виду да ће се књига дуговања и депозита употребљавати више године, док ће се остале књиге користити годину дана.

2 листа, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ има одређена оштећења.

А.1.2-4.2. – 6.

Мионица, Планиница, 1890. мај 18.

Допис Начелства среза колубарског Мионица, упућен Суду општине планиничке у којем се саопштава, да се Управа монопола дувана жалила да полицијске и општинске власти делимично спроводе одредбе Закона о монополу дувана, које је њихова надлежност, што проузрокује велику штету, која се не сме дозволити. У самом допису се спомиње и писмо министра унутрашњих дела. Посебно се наглашава обавеза државних органа да штите интерес Управе монопола дувана, а самим тим и државни интерес.

2 листа, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ има одређена оштећења.

А.1.2-4.2. – 7.

Мионица, Планиница, 1890. јун 1.

Обавештење Начелства среза колубарског Мионица, упућено Суду општине планиничке, о спровођењу војних вежби у Ваље-

ву, у месту дивизијског штаба. Војне вежбе су трајале пет дана и били су позвани водници, батаљони ађутанти, четовође и батаљони командири народне војске другог позива.

2 листа, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 8

Мионица, Планиница, 1890. јун 2.

Писмо Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези закона о новој административној подели земље. Новим законом је дошло до промене назива одређених начелстава, која су добила нова имена. „*Према закону о новој административној подели земље и наређење Г. министра унутрашеих дела од 1. јула т. г. ПНР 9743 престала су под 1. т. м. дејствовати и називе носити следећа надлежатевства и нове називе носити.*“ Даљим увидом у документ, можемо видети које су називе начества имала до тог тренутка, као и нове називе које су добили.

1 лист, 31x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 31x21.

А.1.2-4.2. – 9.

Мионица, Осеченица, 1890. јун 6.

Молба Радована Томића из Осеченице, упућена Начелству среза колубарског, да се изврши пресуда коју је кмет села Осеченице, одредио његовом суседу Димитрију Томићу, а тиче се поновног подизања ограде око имања, коју је претходно растурио.

2 листа, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 10.

Мионица, Планиница, 1890. јун 30.

Писмо начелника Среза колубарског Мионица, упућено Суду општине планиничке са препоруком да се помогне домаћинстви-

ма, чије су старешине на војним вежбама, око прикупљања летине. Радило се о окружним и среским старешинама, који су се налазили на војним вежбама народне војке. Пошто су били одвојени од својих домаћинстава, у време прикупљања летине, приступило се тражењу начина за помоћ, како не би били на губитку.

2 листа, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. У доњем десном углу документа, фали један део, тако да су очигледна оштећења.

А.1.2-4.2. – 11

Мионица, Томић, 1890. јул 1.

Молба Милоша Лучића пандура среског из Томића, упућена начелнику Среза колубарског, да му се изда новац из касе који је заслужио, јер је покупљен сав данак из села Томић и предат.

2 листа, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоји одређено оштећење документа у горњем делу, као и са десне стране.

А.1.2-4.2. – 12.

Мионица, Планиница, 1890. јул 20.

Допис Начелства среза подгорског Мионица, упућен Суду општине планиничке са обавештењем да је варош Ваљево, прешло у надлежност Среза подгорског.

1 лист, 32x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 32x21. Цела доња страна документа је оштећена.

А.1.2-4.2. – 13.

Мионица, Планиница, 1890. новембар 3.

Распис Начелства среза колубарског, упућен Суду општине планиничке, са наредбом да се изврши попис и евиденција свих војних обвезника од 20. до 50. година.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 14.

Мионица, Планиница, 1890. новембар 5.

Распис Начелства среза колубарског, упућен Суду општине планиничке, са наредбом да се испитају разлози неодазивања војних обвезника брдског артиљеријског пука и коморе I и II позива народне војске. Дата су даља упуства да се наведу оправдавајући докази за недолазак на вежбу.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Доња страна документа је оштећена.

А.1.2-4.2. – 15.

Мионица, 1890. новембар 22.

Уверење Начелства среза колубарског, дато Мијаилу Арнаутовићу да поседује облигацију у износу од 77. динара, од дужника Ивка Каљевића из Струганика.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоји одређено оштећење на средини документа са леве стране.

А.1.2-4.2. – 16.

Мионица, Планиница, 1890. децембар 26.

Распис Начелства среза колубарског, упућен Суду општине планиничке, са упуствима о пописивању становништва и рогате стоке.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Доња страна документа је оштећена.

А.1.2-4.2. – 17.

Планиница, 1891. октобар 3.

Реверс на примљени судски позив у спору између Јована Микаиловића из Струганика, против Љубомира Милутиновића из Топлице, због својине стоке.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Доња страна документа је оштећена.

А.1.2-4.2. – 18

Ваљево, 1891. октобар 18.

Првостепени београдски суд округа подунавског, упутио је писмо првостепеном ваљевском суду, са молбом да се изврши претрага архиве, у циљу проналажења кривице Станка Јовановића циганина. Даљим увидом у документ можемо видети, да је у писмо наведено, да се горе наведени Станко представљао под именом „Јанко Јовановић" те да је због опасне крађе, осуђен на робију. Дато је упуство да се тражена пресуда препише и пошаље одмах, као и податак, колико је година Јанко имао, у времену када је пресуда изречена.

2 листа, 19x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 19x21. Постоје одређена оштећења документа у доњем делу, и по ивицама.

А.1.2-4.2. – 19.

Мионица, Планиница, 1891. октобар 21.

Писмо Начелства среза колубарског, упућено Суду општине планиничке о ступању на снагу нових сточних пасоша. Даљим увидом у документ, може се видети да су сточни пасоши уједно важили и као уверења о својини. Пружена су упуства о начину продаје сточних пасоша, које су имали државни књижари. Право куповине сточних пасоша и даљу дистрибуције имали су једино судови.

2 лист, 33,5x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 33,5x21.

А.1.2-4.2. – 20.

Мионица, Планиница, 1891. октобар 21.

Писмо Начелства среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези наредбе команде V пуковског округа, да се прикупе подаци о месту становања обвезника редовне и I позива народне војске. Суду општине планиничке, послат је списак на којем се налази попис од 25. обвезника редовне и I позива народне војске за које се не зна одакле су. Анализом списка можемо видети њихова имена и презимена, чин, који су позив, као војну јединицу где је уписан сваки обвезник.

3 листа, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 21.

Мионица, Планиница, 1891. новембар 22.

Писмо Начелства среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, са обавештењем да се на основу предлога среског изасланика има одржати Среска скупштина, 30. новембра 1891. године, у осам сати преподне у месту овосреске канцеларије, ради утврђивања одлука о среским прирезима, путевима и ћупријама. По закону о уређењу округа и срезова члану 105. ову скупштину састављају председници општина, са по два члана одбора сваке општине, које буде одредио општински одбор.

1 лист, 34x20,7

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x20,7. Документ има оштећења по ивицама.

А.1.2-4.2. – 22.

Мионица, Осеченица 1892. децембар 16.

Молба упућена Начелнику среза колубарског, од стране Бранка Петровића из Осеченице, са молбом за обустављање извршења. *Јован Петровић из Осеченице осуђен мије да плати 2. ди-*

нара на име дангубе по пресуди кмета Села Осечанице још 1886. године, за погодбу једног вола којег сам му био дао, па није хтео уговор да испуни, којег му је и капара пропала дата му за неиспуњење уговора; сад да наплати 18. динара по истој пресуди, а трошкова пресуде није у ствари како је кмет мисли да изврши већ је онаква како сам је ја представио напред да мене нема Јован плаћати по истој 2. динара, а ја Јовану баш ништа, пресудаје једна по овом спору од 11. фебруара 1886. године. Стога молим Начелника Среског да нареди да се надамном обустави извршење, а изврши пресуда у смислу и мени плати 2. динара Јован, а за доказ да је оваква кметовска пресуда доказаће сведоци: Благоје Рашевић и Стеван Јешић из Осечанице."

2 листа, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 23.

Мионица, Планиница, 1893. фебруар 4.

Писмо Начелства среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, са позивом за председника Суда општине планиничке да оправда непредати новац, који је утрошен за војничку храну 1890. године.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 24.

Мионица, Планиница, 1893. фебруар 5.

Распис Начелства среза колубарског, упућен Суду општине планиничке, са наређењем да се потраже лица у реонима за које су одговорни, и у случају проналаска да се спроведу надлежним органима власти. Тражена лица су била: 1.Урош Вукићевић бивши народни посланик из Опарића, Среза левачког, који због утаје има да се узме на кривични испит, стар 48. година, и 2.Милутин Јокић из Орашца, Округа подунавског, робијаш који је побегао из Љубичева, стар 40 година. Даљим увидом у документ

могу се видети физички описи тражених лица, као и гардероба коју носе.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 25.

Планиница, Мионица, 1893. фебруар 20.

Извештај Суда општине планиничке, упућен начелнику Среза колубарског, о прикупљеном порезу.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 26.

Мионица, Планиница, 1893. март 1.

Писмо Начелства среза колубарског, упућен Суду општине планиничке, са правилима за превођење позива и исписа из војске, послато начелницима 45. општина, где су формирани спискови за редовну војску, I и II позив од уписаних обвезника, и даваоци стоке и кола у свим јединицама и позивима са територије овог среза за 1893. годину.

2 листа, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 27.

Мионица, Планиница, 1893. март 8

Писмо Начелства среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, о потрази за коњем, који је нестао са територије општине Миличанске. Даљим увидом у документ, можемо видети описне карактеристике коња, као и да је он био дат на чување и издржавање Јовану Јовићу из Црниљева.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ има оштећења по средини и при самом врху.

А.1.2-4.2. – 28.

Планиница, Ваљево, 1893. март 11.

Писмо Суда општине планиничке, упућено Суду општине ваљевске, са молбом да их известе да ли Марко Тодоровић бивши трговац из Ваљева, плаћа било какав порез при ваљевској општини. У писмо се наводи да је Марко Тодоровић у том тренутку становник села Планиница, и да је неопходно хитно прибавити тражене податке, како би се сазнало право стање.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ има оштећења при самом врху по средини. У писмо можемо видети како је изгледао печат Суда општине Планиничке.

А.1.2-4.2. – 29.

Мионица, Планиница, 1893. март 20.

Наредба Начелства среза колубарског, упућена Суду општине планиничке, са наредбом да се сви регрути, како двогодци тако и петомесечари, упуте команданту V пуковског округа, ради упућења у стални кадар, 11. априла 1893. године, најдаље до подне.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ има оштећења у доњем делу документа са леве и десне стране.

А.1.2-4.2. – 30.

Мионица, Планиница, 1893. март 30.

Распис Начелства среза колубарског, упућен Суду општине планиничке, где се преноси саопштење министра унутрашњих дела, да је извршен избор чланства скупштине, са 69. гласова од 74 изашлих, и констатује се, да су избори завршени. Изабрани су: за председника Живан Живановић, за I потпредседника Петар

Николић, и за II потпредседника Илија Стојановић. Министар унутрашњих дела саопштава и да удружена опозиција још није ушла у скупштину. Констатује да је скупштина одлучна и одана државним интересима. Ситуација је стална и непоколебљива.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

A.1.2-4.2. – 31.

Мионица, Осеченица, 1893. април 7.

Распис Начелства среза колубарског, упућен Суду општине осечанске, о Изборном закону. Дата су упуства како функционишу општинске власти током изборног процеса. Наређено је да се општинске власти строго придржавају члана 3. и 99. изборног закона, и да се приликом извршавања изборних послова имају на уму измене и допуне закона о изборима народних посланика (Збор. 47. стр. 19) како се у томе не би каква погрешка догодила. У случају да се приликом спремања изборне радње појаве какве сметње, које би могле проузроковати неправилност, наложено је да се Начелство одмах депешом извести. У самом допису је од стране старешине Среског тражен извештај о извршењу овог наређења, са нарочитом пажњом да бирачки спискови буду спремљени и предати суду на време.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ је оштећен по средини, и горњи део прве стране је јако. (Видети стање документа)

A.1.2-4.2. – 32.

Мионица, Планиница, 1893. април 8.

Наређење Начелства среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, са коментаром да тај суд ни до тог тренутка, када је писано ово писмо, није доставио распоред бр. 9. разрезаног прireза среског, окружног и општинског, с тога најозбиљније препоручује надлежном суду, да те распореде од пореског одбора оверене, што пре, а најкасније у року од три дана пошаље, иначе ће председник суда за нехатост одговарати.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 33.

Ваљево, Мионица, 1893. мај 7.

Писмо Начелства округа ваљевског, упућено Начелству среза колубарског, са препоруком да се свом снагом ангажују на прикупљању пореза, и чим се прикупи нека већа сума, да се пошаље окружној благајни.

2 листа, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 34.

Планиница, 1893. јун 3.

Молба Арсенија Јовановића, сељака из Планинице, упућена надлежном Суду, у вези издавања сточног посоша, за волове који су купљени од Стевана Петровића из Славковице. Пошто законски одговорна општина није имала сточних пасоша, дато је упуство, да се пасоши затраже од Суда општине славковачке, о чему су Стеван и Арсеније обавештени.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ има одређених оштећења.

А.1.2-4.2. – 35.

Ваљево, Мионица, 1893. јун 4.

Писмо Начелства округа ваљевског, упућено Начелству среза колубарског, са обавештењем о краљевој беседи у скупштини. Господин Министар унутрашњих дела, депешом својом пренео је начелству следеће: *„Данас у 11 часова преподне Његово Величанство Краљ Александар I, отворио је седницу ванредне народне скупштине у дворници Народног позоришта у присуству свију министара, дипломатског кора, чланова државног савета, и вишег чиновништва грађанског и војног реда. За време читања беседе Краљ је прекидан са неколико пута са живео“*.

2 листа, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 36.

Мионица, Планиница, 1893. јул 2.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези потраге за Стеваном Гавриловићем Ивановићем из Горњег Мушића за кога се сумња да се придружио хајдуцима Борисаву Дукићу и Владиславу Јовићевићу. *„Стеван Гавриловић Ивановић из Гор. Мушића, на дан 15. пр. месеца отишао је на Панађур Петчански у Срезу Колубарском Окр. Подунавском, па се отуда ни до данас није вратио. Стеван је више пута осуђиван због крађе и других казнени дела, а у опште сматра се за покваренога човека. Држи се да је се Стеван придружио Борисаву Дукићу и Владиславу Јовићевићу оглашеним хајдуцима. Стеван је стар 30 – 32 год, омален, шишкав, бркова малих црних брија се а у опште је црномањаст. Од одела има на себе, мали сукнени гуњ, велики гуњ са рукавима и то мали од црног сељачког сукна а велики од жутог пиротског, на глави плитки стари фес а око себе доста широк појас по обичају рудничке ношње. Препоручујем Суду томе да озбиљну пажњу обрати на Стевана па све што о њему буде сазнао јавиће ми одма.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоји оштећење документа у горњем делу, по средини.

А.1.2-4.2. – 37.

Мионица, Планиница, 1893. август 16.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези десетодневне војне вежбе. *„Командант V пуков. Округа наређује следеће:*

Да се обвезници редовне војске позову на 10 дневно вежбање и то: I пешадија. За V ти активни и II ти гардијски пук са свима штабовима, ових јединица, са њеним допунским четама, као и ново образоване местне трупе, са свом комором и возовима, сви ови имају бити у Ваљеву на Крушицама 15 септембра ов. г. у 5.

сах по подне.“ Даљим увидом у документ можемо видети даља упуства, осталим војним јединицама, по родовима.

2 листа, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. У доњем делу, са десне стране, фали један огроман део документа. Напомена: Предмет за лечење.

А.1.2-4.2. – 38.

Мионица, Планиница, 1893. септембар 26.

Писмо Начелства среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, са наредбом да се сваког четвртка до подне, поднесе извештај о стању здравља стоке у овој општини.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 39.

Мионица, Планиница, 1893. септембар 29.

Допис Начелства среза колубарског, упућен Суду општине планиничке, са наређењем да се по председнику, пошаље сва прикупљена пореза до тог тренутка.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ је оштећен са леве стране, у горњем и доњем делу.

А.1.2-4.2. – 40.

Мионица, Планиница, 1893. октобар 17.

Молба Николе Мишовића из Струганика, упућена Суду и Одбору општине планиничке, да се прихвати његова оставка на име кмета села Струганика. Наиме он је од 9. маја 1893. године изабран за кмета села Струганик, и он је вршио ту дужност. Међутим, због домаћих послова и слабог здравља, он је замолио Суд и Одбор, да му оставку уважи, и да га разреше дужности и поставе друго лице да врши ову дужност, до избора. На осно-

ву молбе Николе Мишовића, одбор је донео једногласну одлуку којом је уважио његову оставку. На место вршиоца дужности уместо горе наведеног Николе Мишовића, постављен је одборник Обрад Пауновић, који ће дужност вршити до 8. децембра 1893, када ће се на основу Закона о општинама, извршити избор новог часништва.

У оквиру истог предмета налази се још један документ у којем можемо видети одлуку одбора, да дужности председника врши Мијаило Јанковић кмет, а онда на његово место дужност кметовску ће вршити Радисав Ћировић, те је донета једногласна одлука да Радисав врши ову дужност, до 8. децембра 1893. године, када ће бити избор целог часништва.

3 листа, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 41.

Планиница, 1893. новембар 29.

Суд општине планиничке, изјава Николе Мијаиловића, земљоделца из Планинице,коме су украдене овце. У оквиру документа се налази и пресуда суда, по овом предмету.

2 листа, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 42.

Мионица, Планиница, 1893. децембар 1.

Обавештење начелника Среза колубарског Свет.А.Буђевца, упућено Суду општине планиничке, да је указом Његовог Величанства Краља Србије Александра I, од 18. новембра текуће године пн. 16146 постављен за начелника овог среза. Он наводи да је тог дана примио дужност и старешинство датог среза, те јавља то том суду, ради знања и управљања.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ је оштећен јер не-

достаје цела горња страна документа. Напомена: Овај документ је неопходно рестаурирати.

А.1.2-4.2. – <u>43.</u>

Мионица, Планиница, 1893. децембар 4.

Писмо Начелства среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези крађе стоке. Ђура Секулић из Кључа, доставио је власти овог среза, како му је нестала његова кобила. Дат је детаљнији опис кобиле, где је наведено да је висока 140 цм, матора 4-5 година. Такође, Драгомир Урошевић из Брежђа, доставио је како му је нестало 17. комада свиња из Забрана његовог, који постоји у селу Брежђу, а све су годину дана старости. Дата су упуства суду да се изврши тражење нестале стоке, и да се са нађеном надлежно поступи.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

Риста Анђелополић

ПРВИ ПРЕНОС ФУДБАЛСКЕ УТАКМИЦЕ РАДИО ВАЉЕВА

Иницијативу за пренос фудбалске утакмице Борово – Металац покренуо је, почетком августа 1970. године, тадашњи в.д. главног и одговорног уредника програма Радио Ваљева Зоран Трипковић. При сусрету у самоуслузи, такозваној „лименци", питао ме је да ли би са мном у Борово могао да пође млади новинар спортске рубрике листа „Напред" Јордан Ивановић. Сложио сам се, па смо из Борова овај пренос вршили нас двојица.

За оне којима није познато, напомињем да сам тада имао предност над младим колегом Јоцом, јер сам као спортски репортер имао ватрено крштење још далеке 1957. године, када сам са стадиона ЈНА преносио део утакмице Црвена Звезда – Партизан, на аудицији за пријем за спортског репортера Радио Београда. Тада сам, заузевши друго место, био званично примљен за спортског репортера овог радија. Ипак, моја каријера није потрајала, јер је посао захтевао доста одсуства и путовања, што мени као студенту архитектуре није одговарало.

Моје искуство пред микрофоном се наставља и током 1967. и 1968. године. У том периоду смо колегиница Милица Вакар Јаневски и ја водили емисију Радио Ваљева, као први спикерски пар нове радио станице.

Ово су били разлози због којих је Зоран Трипковић и обавио прво разговор са мном око реализовања преноса фудбалске утакмице из Борова. У листу „Напред", број 1126 од 21.08.1970. године, под насловом „Радио пренос из Борова" објављена је следећа најава:

Првенствену утакмицу Друге савезне лиге Борово – Металац, која се у недељу игра у Борову, преносиће Радио Ваљево – цео ток! Почетак преноса је у 16 часова и 30 минута, а репортери су Риста Анђелополић и Јордан Ивановић. Иначе, нова емисија Радио

Ваљева „Спортско поподне“ почиње у недељу у 16 часова. Слушаоци ће истовремено бити обавештавани о кретању резултата на свим утакмицама Прве и Друге савезне лиге, као и о свим другим спортским збивањима.

На пут смо кренули у суботу 22. августа, аутобусом „Стреле“ којим је управљао један од легенди возача, „прволигаша“ Стреле, чувени Мина. По доласку и смештају, тренер Срећко Петковић заказао је тренинг, а уз његову сагласност и ја сам истрчао на терен, да мало протегнем ноге после дуге вожње. О анегдоти која се том приликом догодила писано је Напреду, у додатку „Трамбулина“ који је уређивао чувени Брана Николић, у рубрици Абери, под насловом „Репортер“:

Риста Анђелополић, архитекта, који је са Јорданом Ивановићем преносио утакмицу Борово – Металац, у суботу је на стадиону Борова одржао лакши тренинг. На терену се појавио у прописној спортској опреми Адидас. Један стари Боровчанин прође нашем колеги Ивановићу и упита га ко је тај кршни момак што хоће да „прогута“ лопту. – То је Ђурица – избаци Ивановић као из пушке – Само повређен је, па није сигурно да ли ће играти.

Сутрадан се Анђелополић појавио на терену у „репортерској опреми“. Исти онај Боровчанин поскочи на трибини и узвикну: „Побеђујемо сигурно, Ђурица не игра!“

Александар Лека Марковић врши припреме за радио-пренос

Јордан Ивановић (са микрофоном) и Риста Анђелополић врше први радио-пренос преко Радио-Ваљева

Подсећања ради, Сретен Ђурица је у анкети Напреда за најбоље спортисте и клубове 1969. године заузео прво место. У то време је заједно са Жиком Јанковићем, Перовићем, Пауновићем – Текиром и Лацом Велимировићем био истакнути члан аматерске репрезентације Југославије, која је учествовала и на аматерском фудбалском купу Европе.

За први пренос цела екипа Радио Ваљева у Борову, као и у студију у Ваљеву, озбиљно се припремала. Техничар Александар Лека – Марковић је врло спретно, уз помоћ предусретљивих домаћина, размотавао каблове и успоставио телефонску везу са студиом. Такође је током целог преноса подешавао одашиљач, али и поред Лукине умешности, због слабих телефонских веза имали смо потешкоћа у току преноса.

Из сопствене архиве користим забелешке о првом јављању из Борова. По договору, први за микрофоном био је колега Ивановић и следећем речима започео пренос из Борова:

ИВАНОВИЋ: Драги слушаоци, јављамо вам се са стадиона у Борову. За неколико минута почеће првенствена утакмица између домаћег Борова и ваљевског Металца. Пре него што вам саопштимо саставе тимова, презентираћемо вам најважније податке о данашњим противницима.

Слободни часови на излетишту Вучедол

АНЂЕЛОПОЛИЋ: У минулом првенству Металац је заузео девето, а Борово десето место. Подсећамо вас да је први сусрет у Ваљеву завршен победом Металца 2:0, а реванш у Борову завршен је нерешено 2:2. Све ово указује на то да се ради о тимовима приближно једнаке вредности. Због тога је и исход данашње утакмице крајње неизвестан, што представља посебну драж.

ИВАНОВИЋ: Мали куриозитет је што оба тима предводе тренерски тандеми. Тренери Металца су Срећко Петковић и Иван Ивановић, док Боровчане предводе Перлић и Гуга.

АНЂЕЛОПОЛИЋ: Укратко ћемо вам представити тренере екипа. Срећко Петковић играо је у Црвеној звезди и тузланској Слободи. Играчку каријеру прекинуо је врло рано и посветио се тренерском позиву. Највећи успех постигао је у прошлој сезони када је као тренер Сутјеске из Никшића успео да овај тим убедљиво освоји прво место у Јужној групи Друге савезне лиге. Иван Ивановић је фудбалску каријеру која је трајала десет година почео и завршио у ваљевском Металцу. Завршио је Савезну тренерско-предњачку школу у Београду. Члан је стручног штаба омладинске репрезентације Србије и селектор пионирске репрезентације Србије.

ИВАНОВИЋ: Тренер Борова, Никола Перлић, већ је дванаест година на кормилу овог клуба, што је за наше прилике својевр-

стан рекорд. У периоду од 1936. до 1940. године одиграо је девет утакмица за репрезентацију Југославије и постигао три гола. У државном тиму дебитовао је 6. септембра 1936. године на утакмици против Пољске у Београду, када је Југославија славила високу победу од 9:3. У анале југословенског фудбала име Николе Перлића, после фантастичног гола против фаворизованих Енглеза у Београду 18. маја 1939. године, записано је златним словима. Југославија је тада победила са 2:1. У тандему са Перлићем ради млади и амбициозни тренер Гуга. Иначе, Перлић обавља и функцију техничког директора клуба и, како овде у Борову кажу, Гуга му је десна рука.

АНЂЕЛОПОЛИЋ: Још да вас подсетимо да Борово има дугу фудбалску традицију. У првенственим и куп-такмичењима овај клуб је постигао низ запажених резултата. Нашем фудбалу ово место дало је неколико даровитих фудбалера. Ту у првом реду мислимо на Милана Чопа и Драгана Рацића. На другој страни Ваљево је одувек представљало прави расадник талентованих фудбалера, а овај тим који данас игра има четири аматерска репрезентативца Југославије – Велимировић, Жика Јанковић, Ђурица и Пауновић.

ИВАНОВИЋ: Можда је мало необична, али највећа разлика између ова два клуба је у условима за рад. Боровчани су у новом делу града изградили изванредан спортски центар. Ту се налазе два фудбалска терена, базен за купање и пливалиште са покривеним трибинама, затим игралиште за такозване мале спортове – рукомет, кошарку одбојку и друге, а све је то врло успешно уклопљено са зеленилом, што чини јако пријатан амбијент. Оно што по нашем мишљењу краси овај град јесте велико гостопримство и предусретљивост, који се госту указују на сваком кораку. Фудбалери Металца дочекани су у Борову заиста лепо, а синоћ, одмах по доласку, омогућено им је да одрже четрдесетоминутни тренинг на овом истом терену. Ето, у таквој атмосфери Металац данас почиње ову првенствену утакмицу и креће у борбу за бодове и за што бољи пласман. Амбиције ваљевских фудбалера у овом првенству усмерене су на пласман у горњем делу табеле, а колико је то реално можда ћемо бити у могућности да видимо већ данас.

АНЂЕЛОПОЛИЋ: Драги слушаоци! Овог тренутка играчи оба тима излазе на загревање, па користимо прилику да вам са-

општимо саставе тимова. Борово: Нешовић, Курбановић, Томановић, Драгун, Милаковић, Миросављевић, Видош, Грубор, Јурчић, Косановић и Чавић; резерве: Томљеновић, Ђафић, Шиштић и Ђакић. Металац: Поповић, Старчевић, Тешић, Машић, Велимировић, Жика Јанковић, Милосављевић, Обрадовић, Ђурица, Пауновић и Лазић; резерве: Радојевић, Ђорђевић, Милоје Ђурић и Грујичић.

ИВАНОВИЋ: У прелепом амбијенту градског стадиона у Борову, пред око хиљаду гледалаца, утакмицу ће судити судијска тројка у саставу: главни судија Степан Бербић из Тузле, помоћне судије Евгеније Цолић и Данило Степановић, обојица из Шапца.

Тако је почео први пренос фудбалске утакмице преко Радио Ваљева. О овом догађају писано је у Напреду 28. августа 1970. године, у рубрици „У првом плану“ под насловом „Прво крштење успешно“:

Прошле недеље новинари, сниматељи, музички сарадници и репортери Радио Ваљева били су скоро цео дан на ногама. Требало је што боље да се припреме за први радио пренос из Борова где је, као што је познато, Металац играо нерешено. Захваљујући доброј телефонској вези и умешности младог техничара Радована Мишовића овај пренос је добро обављен. Репортери Радио Ваљева који су вршили пренос из Борова такође су били веома успешни. После два и по сата пуне концентрације, екипа је одахнула и као награду за труд успела само да попије по једну црну кафу.

У екипи су били Јован Стојић, Здравко Ранковић, Слободан Мијајловић, репортери Јордан Ивановић и Риста Анђелополић, сниматељ Радован Мишовић, спикер Милош Ћосић, музички уредник Ратко Јеринић и десна рука Радована Мишовића, Александар Марковић. Како је прво крштење било успешно, треба очекивати да екипа убудуће неће морати баш цео дан да буде на ногама.

Др Нино Делић
Научни сарадник
Историјски институт Београд

Бранко Богдановић и Ивана Крстић Мистрицеловић: **ИСТОРИЈА ПОЛИЦИЈЕ У СРБИЈИ, THE HISTORY OF POLICE IN SERBIA**

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКИ УНИВЕРЗИТЕТ, БЕОГРАД 2023, 332 СТР.

Српска историографија постала је богатија за монографију посвећену једној запостављеној теми – полицији као државној институцији. О значају полиције као органа у функционисању система државе у 19. и посебно 20. веку није потребно много говорити. Одржавање реда и мира, сузбијање криминала, спровођење закона али и обавештајни рад, репресија над државним као и режимским противницима, контрола широких народних маса и многе друге делатности чине од полиције један од стубова модерних држава. Стога је помало разочаравајуће да овој теми није посвећивана већа пажња. Као што и аутори, Бранко Богдановић и Ивана Крстић Мистрицеловић у уводном делу констатују, полиција је верни одраз друштвених прилика, односно стања у држави. Због тога и историја полиције као институције одлично осликава друштвене процесе и начин функционисања државе.

Књига на укупно 332 странице, одлично технички решених како би двојезичност издања – на српском и енглеском језику у два паралелна ступца – увек била усклађена, пружа свеобухватан увид у развој полиције на тлу Србије. Монографија је обогаћена са великим бројем квалитетних и брижљиво одабраних фотографија, факсимила архивских и других битних докумената и илустрација. Од посебне важности су прегледи развоја униформи и ознака припадника полиције као и њиховог наоружања. Многобројни прилози долазе до изражаја и због квалитете штампе и коришћеног папира на великом формату који одају утисак богатог издања.

Монографија је подељена у девет поглавља, систематизованих према хронолошком принципу. Аутори се у првом поглављу нас-

ловљеном *Доба Немањића* (стр. 9–18), осврћу на саме почетке српске полиције које идентификују још у средњем веку. Полиција у то време није постојала као посебан орган, чак ни као појам, али функције карактеристичне за полицијско деловање обављали су многи представници власти, службеници унутрашње управе попут кефала, властелина, жупана и других. Друго поглавље, насловљено *Време стварања модерне српске државе (1804–1918)* (стр. 19–130) подељено је у шест потпоглавља и најобимније је у књизи. У суштини се аутори у овом делу баве оснивањем српске полиције као посебног органа државе и његовим почетним фазама развоја. Већ 1804. године, на почетку Устанка, одређене полицијске овласти додељене су Војводама. Од 1807. постоје и прве назнаке да су власти спремале формирање неке врсте жандармерије. Уследили су разни реформски покушаји као и нацрт о организацији полиције у Београу и другим местима у Србији. Слом Првог српског устанка је привремено успорио динамику развоја све до двадесетих година 19. века када нахијски судови постају надлежни и за полицијске послове.

Од 1828. године у Београду је успостављена посебна полицијска служба. Државни савет је 1835. године издао Правила за полицију и полицајце, први правилник о раду полиције у Србији. Новим устројством државних органа 1838. године формирано је и Министарство унутрашњих дела а у његовом склопу и Полицајно-економическо одељење. Под руководством Илије Гарашанина (1843–1852), министарство је изграђено у моћну структуру а са њим и полиција као институција. За време мандата поменутог министра издат је 1850. Полицијски казнени законик који је остао на снази преко пола века а Полиција је постала посебно одељење годину дана касније. У овом делу књиге је опширније описана и разлика између карактера и начина функционисања полиције у Београду и у остатку Србије. Београдска полиција, суочена са специфичним изазовима, увек је предњачила по броју припадника, вршила је посебне функције и често била изузета из општег командног ланца, односно министарства. Полицијске функције су испрва биле повезане са војним лицима, касније са управно-судским органима а тек од четрдесетих година се начело деобе власти постепено почело примењивати у пракси. Од 1838. године је формирана и посебна Тајна полиција, са обавештајно–безбедносном функцијом. Жандармерија као посебан вид органа унутрашње безбедности је основана званично 1884. године. У другој половини 19. века се полиција и жандармерија истичу не само као органи задужени за одржавање реда

или сузбијања криминала, већ и као посебан инструмент власти у борби са политичким неистомишљеницима. Жандармерија је активно учествовала и у ратним операцијама, како у Балканским ратовима тако и у Првом светском рату.

Треће поглавље, насловљено *Прва југословенска држава (1918–1941)* (стр. 131–198) подељено у три потпоглавља, посвећено је полицији у југословенској држави у међуратном периоду. Аутори истичу велике проблеме приликом формирања јединствене полицијске службе у читавој држави, недостатак кадрова, пријем бивших аустроугарских делатника у полицијску службу, недостатак нових прописа и, генерално, несрећено стање. Кадровски проблеми су решавани и формирањем посебних установа, попут краткотрајне полицијске школе (1921–1923) али и слањем питомаца у иностранство на посебну обуку. И у овом периоду се истиче Београд, као престоница Краљевине, по посебно организованој полицијској служби према закону о Управи града Београда из 1922. године. Упркос финансијским проблемима, у овом периоду долази до убрзане модернизације услед примене нових технолошких достигнућа. Полиција је добила ново оружје, боље униформе и почела, у већој мери, користити превозна средства попут аутмобила и камиона. У кратком, четвртом поглављу под називом *Други светски рат (1941–1945)* (стр. 199–230) обрађен је период рата у Југославији. Политичке прилике условиле су да се аутори позабаве са чак три различита полицијска система на тлу Југославије. Описана је организација полиције у тзв. НДХ, окупираној Србији као и на ослобођеним територијама под управом партизана, односно Народноослободилачког покрета. Посебна је пажња посвећена овом последњем поменутом, узимајући у обзир да ће те структуре након завршетка рата постати основ за нову организацију службе. Народна милиција је успостављана као орган за одржавање реда и безбедности на ослобођеним подручјима још од 1941. а пред крај рата, 1944. године, основана је и ОЗНА (Одељење за заштиту народа) као основа будуће политичке тајне полиције и обавештајне организације.

У петом поглављу под називом *Друга југословенска држава (1945–1989)* (стр. 231–280) аутори су се усредсредили на развој полиције од краја другог светског рата све до распада југословенске државе. Подељена у три потпоглавља, ова целина прати општи развој политичких прилика у Југославији које су утицале и на карактер полицијске службе. Прво потпоглавље и период се завршава Брионским пленумом 1966. године и падом Александра Ранковића. Овај период је карактеристичан

по убрзаном и централистичком развоју полиције, односно Народне милиције како је названа према закону из 1946. године. Аутори наглашавају како је по први пут полиција организована униформно на целом подручју државе, разграната у више посебних одељења и регулисана великим бројем закона, правила и уредби. У следећем потпоглављу и периоду, после 1966. године, полиција је следила развојни пут државног уређења за који је постала карактеристична постепена децентрализација. То је било, уједно, и време великих промена и нових безбедносих изазова, појаве масовних демонстрација у Приштини, реформи сектора Државне безбедности али и јачања образовних капацитета полиције. Процес децентрализације и одређеног губитка једнобразног организовања на тлу читаве државе наставио се и у позној фази развоја Југославије после уставних реформи, чему је посвећено посебно потпоглавље. Шесто поглавље, насловљено *Вишепартијска држава (1990–2000)* (стр. 281–325) говори о периоду пред непосредни распад тадашње југословенске државе и успостављању посебних организационих структура српске полиције током деведесетих година 20. века. У новим политичким и друштвеним приликама, суочени са ванредним безбедносним изазовима, надлежни органи су реформисали полицију из основа. Створене су посебне јединице, опремљене и обучене према војним стандардима зарад ефикаснијег одржавања реда и мира, посебно на подручју Косова и Метохије. Посебан проблем је представљао и разбуктали криминал који није успешно сузбијан. По мишљењу аутора разлози су били претерана политизација полиције и лоше вођена кадровска политика. Реформама у периоду после 2000. године посвећено је посебно потпоглавље у којем се истиче поновно укључивање српске полиције у међународне организације, увођење светских стадрарда рада али и успешно решавање нових проблема, попут сепаратистичких покрета у бившој Копненој зони безбедности.

Монографија *Историја полиције у Србији* представља вредан научни допринос једној занемареној а битној теми у српској историографији. Захваљујући брижљиво одабраним чињеницама, вешто прилагођеном језику и одличној техничкој опремљености, књига није намењена само за ужу научну јавност, већ је пријемчива и за шире слојеве заинтересоване за ову тему. Одлично решење са двојезичним издањем омогућиће да се са овим сегментом српске историје подробније упознају историчари и проучаваоци полиције у иностранству.

Милорад Белић

КО СЕ СВЕ УБРАЈА У ЖРТВЕ РАТА?

(о књизи М. Радојичића, Да се не забораве, Ваљевци у ратовима 1912-1918. Поменик жртвама, Ваљево, 2022).

У издању Матичне библиотеке «Љубомир Ненадовић» и Међуопштинског историјског архива Ваљево, 2022, из штампе је изашла књига М. Радојчића, Да се не забораве, Ваљевци у ратовима 1912-1918. Поменик жртвама, Ваљево, 2022.(у даљем тексту: Поменик). Као рецензенти потписани су др Вељко Ђурић Мишина и мр Милоје Николић.

Готово 800 страница подељено је на два поглавља. У првом поглављу, под називом Град Ваљево, на 27 страница, дата је лична карта града и општине, од историјског настанка, становништва, административно-територијалне поделе, па до прегледа привреде, друштвених делатности, знаменитости и туризма.Највеће поглавље, односи се на попис (поменик) страдалих лица из Ваљева, односно, градске општине. Прве странице су ауторов предговор, а последње странице су посвећене рецензијама и попису извора и литературе.

Велики истраживачки труд резултирао је пописивањем око 1.200 житеља града и још око 9.300 житеља ваљевске општине. Уз личне податке, где је то било могуће, дати су и други подаци: формацијска припадност, начин страдања (погибија, болест), место и година страдања. Попис страдалника у ратовима захтева велики напор и упорност у истраживачком делу посла, с обзиром на осетљивост теме и чињеницу да још увек не постоји јединствени регистар жртава рата из претходног века. Аутор се потрудио да допре до релевантних историјских извора и литературе, како би се пописом обухватио што већи број жртава.

Указали бисмо на неке тешкоће у евидентирању жртава и на пропусте уочене у Поменику.

Ко се све убраја у жртве рата? У „Попису војних и цивилних губитака Краљевине Србије у рату, Београд, 2019“, у издању Војног архива Србије,(у даљем тексту: Попис) каже се, да се под **„**губицима у људству у рату подразумева свака врста трајног или привременог онеспособљавања живе силе, непосредно или посредно ангажоване у борбеним дејстви-

ма, као и оних, који могу бити ангажовани у обављању одређених услуга у корист борбених дејстава“ (стр. 5). Ауторски предговор је био право место да се детаљније образложи класификација жртава (уместо преопширног и архаичног осврта на историјат града). Примењен је превише растегљив појам, посебно када се ради о „цивилним жртвама“, па су у Поменик уврштена и лица која су умрла од разних других болести (падавица, срчана слабост, запаљење бубрега, кап, рак, фрас, шлог, костобоља, побачај, душевна болест, гушобоља, итд). Могуће је да су ратни услови допринели настанку или погоршању неке болести, али тешко да се то може односити и на бебе, као и на наслеђене и стечене болести од пре рата, поготову када се ради о цивилима. Из Ваљева је таквих 365 лица, (од чега је беба и деце до 10 година – 129), док је из осталих места више од 1.700.Уз то, код значајног броја лица, изостало је објашњење о начину и времену смрти. Таквих је у Ваљеву 58 лица, а у Поменику, више од 550 лица. У овај број нису урачуната лица која су умрла од заразних болести током рата (тифус, инфлуенца, колера, дифтерија). У матичне књиге умрлих, податке о страдалим и умрлим лицима уносили су локални свештеници. У рубрици „узрок смрти“, веома често је навођена туберкулоза, јектика, грудобоља или слабост плућа. Ова болест сиромаштва, присутна је у ваљевском крају и пре и после Првог светског рата, тако да је могуће да се и иза појма „упала плућа“, (од које је у граду умрло 83 лица), крио неки од ових назива за туберкулозу, од које су оболели и пре избијања рата.Ако би се ови критеријуми применили и на жртве Другог светског рата, онда би тај број био знатно већи од досадашњег (око 3.400 лица), пошто су књиге умрлих препуне лица која су умрла од разних болести, а највише од плућних болести, болести срца, стомачних болести, старачке изнемоглости и др.

Нејасно је зашто су у жртве убројана и лица која су страдала нехотично (утопили се, убио га коњ, ујео га пас, случајно из пушке), извршио(ла) самоубиство, отрован(а), убијен из освете, или су убијена од стране разбојника. Убројане су и особе које су умрле по завршетку рата (1919, 1920, 1924), вероватно сматрајући да се ради о последицама рата.

С обзиром на то да се Поменик односи на Ваљевце, да ли је требало у њега уврстити и лица која су извесно време боравила у Ваљеву (нпр. војна служба). Њихови подаци могу се наћи у пригодним локалним зборницима или споменицама, па постоји реална могућност од дуплирања бројки. Да ли је у Поменик требало из Пописа уврстити и неколико стотина лица (951), која су потицала из других крајева, а која су страдала

у Ваљеву и околним селима (погинули, умрли, нестали, рањени)? Знатан број несталих лица био је у саставу 5. или 17. пешадијског пука, па је могуће да су потицала из ваљевског краја. Тим пре, што у Поменику има знатан број лица за која је једина идентификација да је био у 5-ом или 17-ом пешадијском пуку,а негде нема ни тих одредница. С обзиром на то да се више од 2.000 лица, са различитим дијагнозама болести или непознатим узроком смрти, налазе у Поменику, може се претпоставити да и рецензенти нису имали другачији став по овом питању. [1]

Поменик би био потпунији да су коришћени и подаци из Пописа, мада је аутор користио грађу Војног архива. У њему се налазе подаци за значајан број жртава из ваљевске општине, као и за лица која су страдала или нестала у Ваљеву. Евидентирање жртава из ваљевског краја отежава чињеница што се у постојећим табелама ретко наводи и место рођења жртве (најчешће: само припадност војној формацији , датум и место страдања, а негде ни то), а проблем представљају и непрецизни и непотпуни називи места, као и идентични топоними из различитих делова Србије. С друге стране, у овом Попису нема података за нека лица која се налазе код Радојчића, па је неопходно користити оба извора,тим пре што се понегде за иста лица наводе различити подаци. Навешћемо неке примере: код Радојчића, на стр. 274, Благоје Вујић из Вујиноваче умро је 5. маја 1915. од богиња, а у Попису се наводи да је побегао из јединице 7. децембра 1915;Тихомир Лукић из Причевића је умро од болести 7. новембра 1918,према Попису, а код Радојчића, „тешко повређен на Солунском фронту, дошао кући и умро 7. новембра 1919"; Паун Митровић је у Поменику умро у логору Нађмеђеру 28. јануара 1915, а у Попису се наводи да је из Врачевића и да је умро 31. јануара 1915; Војислав Митровић из Голе Главе је у Поменику „погинуо при прелазу преко Албаније", док се у Попису наводи да је умро у логору Браунау 3. јуна 1916; Милорад Митровић из Богатића, према Поменику, умро је „под непознатим околностима 28. априла 1915. у Ваљеву", а у Попису је наведено да је заробљен 26. октобра 1915.у Расини и потом одведен у логор Кенигсбрик; Коста Недељковић, у Поменику је редов 5. пешадијског пука, заробљен и интерниран у логор Нађмеђер, а у Попису је наведено да је био цивил; Веселин Николић из Лелића, према Поменику, погинуо је 1914, или на Кајмакчалану, а по Попису је умро у Стублинама 13. фебруара 1915; За Јовишу Павловића из Жабара, у Поменику ја наведено

[1] Види: Др Вељко Ђурић Мишина, др Милић Ј. Милићевић, Ратне жртве и страдали Краљевине Србије у Великом рату 1914-1918. године, Гласник МИАВ, 56 (2022), 23-24.

да му је име уписано на споменплочи на парохијском дому, а у Попису је наведено да је умро у Маутхаузену 8. октобра 1915; Параментић Иван, Бело Поље, код Радојчића је „рањен 25. септембра 1915. код Петке", а у Попису је допуњено још да је нестао 16. новембра 1915. код Пећи; у Поменику се за Васу Пантелића наводи да је „страдао у једном од ратова", а у Попису да је умро у Митровици од болести 21. јануара 1916; у Поменику је наведен Војислав Плећић (578), а у Попису- Вукосав; у Поменику је наведено да је Милорад Плећић умро у заробљеништву током 1917, а у Попису да је умро на положају Шојин рид на Власини 7. октобра 1915; Миодраг Радовић, према Попису, умро је у Нежидеру 11. Јануара 1915, а код Радојчића, умро је у Нађмеђеру 12. јануара 1915; у Поменику је Милорад Савић из Сушице страдао у заробљеништву, а Попису је допуњено да је заробљен 26. октобра 1915. и спроведен у логор Кенигсбрик; у Поменику, Никола М. Тадић страдао је на Мостару 16. априла 1914, а у фус-ноти: у Ногреду, Француска, 16. априла 1918 (135), док у Попису пише да је умро у Марсеју, 19 априла 1918. Петар Филиповић, из Ваљева, умро је од грипа у Битољу 8. октобра 1918. (Поменик), а по Попису, умро је 9. октобра 1919.

Истовремено, за нека лица Радојчић је дао потпунију информацију, нпр. за Живана Вукојевића из Каменице, у Попису се наводи да је рањен 6. септембра 1914, а код Радојчића да је умро од тифуса у Каменици 5. јануара 1915; за Момчила Радосављевића из Станине Реке (702), у Поменику се наводи да је „страдао у Ваљеву 12. фебруара 1915, под непознатим околностима", а Попису је наведено да је био припадник Пекарске чете Дринске дивизије и да је умро од болести код своје куће; Душан Лекић из Стрмне Горе, у Попису је евидентиран да је нестао 9. новембра 1915.на Дудовици, а код Радојчића да је умро у логору у Ламсдорфу 28. јуна 1916; допуњен је податак и за Љубомира Л. Обрадовића да је сахрањен на Зејтинлику. Андрија Стефановић из села Богатић, нестао је 24. октобра 1914. (Попис), а допуњено је у Поменику да је умро у логору Болдогасоњу 21. октобра 1915. Исправно су наведена нека презимена, нпр. Јанкићевић Милана и Танасија из Попучака, уместо Јанковић (614), Стојшић Милана из Суводања, уместо Стојнић, како пише у Попису. Нејасна је судбина Илије Павловића из Сушице, за којег у Попису стоји да је нестао 24. октобра 1914, а код Радојчића да је заробљен и интерниран у Цариград. Нејасно је због чега је уписан Јане Стојичевић (133), с обзиром на то да није потицао из ваљевског краја, него је само био припадник 5. пешадијског пука.

У Поменику је пописано чак 1620 умрлих беба и деце, старости

од неколико дана до 10 година и још 251, старости од 10-15 година. Проценат умрле деце, у ратним условима, може бити посебна истраживачка тема, али је веома упитно да ли се све могу сматрати за жртве рата.

Тешко је утврдити тачне податке за лица са истим именом и презименом, поготову ако нема ближих одредница (место рођења, сродник, војна формација), с обзиром на то да их има и по више стотина са идентичним генералијама.

Неке неопходне допуне могу се наћи у фус-нотама, али и неке беспотребне (нпр. на стр. 70, за Стану Даниловић је наведено да је удовица Владе Даниловића, али је изостао податак о датуму и узроку њене смрти; или, код Величка Р. Ђурђевића, Суводање, пише да «није наведено ни време ни место ни начин смрти», а лица, са само таквом констатацијом, или, «страдао у једном од три рата»,у Поменику има 963 (нису урачуната лица за која је написан бар још неки податак, као и лица, чији сродници су остварили право на новчану помоћ-инвалидску потпору). Уз овако штуре податке, требало је додати одакле они потичу (извор), као што је то учињено на више места, када се радило о именима са спомен-плоча. Понегде су допуњени подаци из других извора. Нпр. у Поменику се Владимир Јанковић из Врагочанице (258) и Павле Ранковић из Попучака (625)воде да су «страдали у једном од ратова», а у Споменици Мачков Камен, Крупањ, 1932, да су погинули у бици на Мачковом Камену 1914. Неких имена из Споменице, нема ни код Радојчића нити у Попису (нпр. Влајко Којић, Врагочаница). С друге стране, аутор је код неких лица навео двојне податке (нпр. Сретен Исаиловић, Сретен Живановић, Живко Петровић, Божидар Чолић, Живорад Чолић, сви из Врагочанице, Радивоје Филиповић, Попучке).

Поткрале су се и неке техничке погрешке, типа: „борио се у Првом св. рату (Великом рату), а раније је преминуо: 17. априла 1913. (Мијаило Павловић, стр. 536), или, Милорад Милић, 12. маја 1913(453), или: Милинко Савић, 25. јануара 1914.(стр. 679), Војислав Косић из Бујачића (стр 249), умро 23. фебруара 1914; Светолик М. Плећић (579), погинуо 18. јуна 1913; Могуће да су нека лица дуплирана (Драгомир М. Стојковић, Мрчић на стр. 543 и Драгомир Стојковић, Ваљево, на 133; Лука Перић, 115 и 423; Будимир Савић, 125 и 126; а дуплираних података има и у Попису, нпр. Матић Драгић, Костадин(Константин) Настић, Деспот Недић, Лелић, Пантелија Перишић, Сушица, Бане Станковић,итд). Иначе, у Попису (електронска форма) је дуплих података чак 42. 475, што је приређивач и истакао у уводном делу.

Омашки има и код навођења година, нпр. Драгутин Стојановић (132) погинуо је 30/31. јула 1917. код Лознице ; Тихомир Ракић погинуо на Кајмакчалану 13. септембра 1914. (стр. 123)...Поткрале су се омашке и типа: «нестао у ратовима 1912-1918, приликом одступања»(346), «страдао 1915. у једном од ратова вођених на почетку 20. века» (361), «доживео да буде заробљен и интерниран» (405)...За нека лица, аутор је могао пронаћи податке у «Јубиларном годишњаку Ваљевске гимназије», Ваљево, 2020. На пример: Љуба Матић (стр. 99) није био ученик, већ професор у шабачкој гимназији. Умро је 1915. у Ваљеву. Стеван Мартић је умро 8. октобра 1918, „гонећи непријатеља“ (читуља је објављена у Сл. Броду,) а не „за време епидемије“ (стр. 98); Нема података у школским уписницама да су гимназију похађали Драгољуб М. Костић, Видосава Видановић, Живорад Ст. Весић, Милован Ч. Поповић. Зорка И. Стојшић(стр. 134) је умрла у Пироту 28. фебруара 1915; Јован Пејовић (стр. 114), умро је у Прокупљу 14. децембра 1914; Милорад Радојевић (стр. 177), погинуо је на Брдици 1913; Јован Жилетић (стр. 78) умро је од тифуса; Љубомир Севић (стр. 127) умро је 1913; Милојко Мосуровић из Заруба (стр. 385) умро је у логору Браунау 24. марта 1917. Погрешно је наведено у Поменику да је Ђорђе Петровић, ученик трећег разреда гимназије, учествовао у оба балканска рата, што је, просто, немогуће. Петровић је завршио само два разреда гимназије у Ваљеву, 1907/8, а у трећем разреду је променио завод. Бранислава Стевановић, (131), ученица гимназије и Бранислава Н. Стефановић, стара 14 година, (132), највероватније да се ради о истој особи. Некадашњи гимназијалац, а потом доктор Душан Радовић, умро је од тифуса у Причевићу 27. фебруара 1915. Изостављени су и Богољуб Б. Цветојевић и Богољуб М. Мишковић. Направљен је озбиљан пропуст код Илић Ј. Милорада-Јеја, на страници 79.Тачно је наведено чиме се бавио, али није погинуо 2. септембра 1914, већ је умро у Београду 1945.

Објављивањем Поменика, урађен је значајан посао на пописивању жртава Великог рата. Архиви, сасвим сигурно, крију још имена и истраживачима предстоји још доста посла. На пример,у документацији МИАВ, Фонд ОГВ, налазе се подаци за још неке жртве: Радован Андрић, опанчар из Ваљева, наредник, 4 чета, 1. батаљон, 5. пук, 2. позив; Филимон Антонијевић, Миладин Симић, Милоје Петровић, Миле Радојичић, Богдан Роксандић, Момир Павловић, Милорад Николић, Живорад Нешковић, Лазар Јанковић, Андрија Павловић, Милорад Јелић, сви из Ваљева и Ранисав Ракић, Бело Поље, Милован Лазаревић, Бранковина...

Александра Вулетић

Дејан В. Поповић, ВАЉЕВО И ВАЉЕВСКИ КРАЈ НА РАЗМЕЂУ ВЕКОВА (1870–1970),

Међуопштински историјски архив Ваљево, Ваљево 2024.

Дејан В. Поповић је историчар који се већ дуже од две деценије предано бави истраживањем нововековне прошлости Ваљева и ваљевског краја. Заснована на архивској грађи, његова истраживања су тематски разнолика – обухватају подручја друштвене, привредне, културне и политичке историје Ваљева и околине у 19. и 20. столећу. Резултат његовог рада је велики број чланака и прилога објављених у научним и стручним часописима током протекла два десетлећа (у Гласнику Међуопштинског историјског архива Ваљево, ревији Колубара – Велики народни календар Колубаре, који је једно време излазио и под именом Ваљевац, Ваљевском алманаху, Бесребренику итд). Из богате библиографије, расуте по поменутим серијским публикацијама, аутор је издвојио деветнаест научних чланака и историографских прилога и сабрао их у књизи Ваљево и ваљевски крај на размеђу 1870–1970.

Обједињени и распоређени у пет тематских целина, радови Дејана Поповића творе специфичан приказ нововековне историје Ваљева, осветљавајући разнолике, до сада мало познате или сасвим непознате друштвене прилике, збивања и личности. Прва тематска целина садржи чланке који се баве привредним делатностима и финансијским приликама, као и развојем саобраћајне инфраструктуре у Ваљеву. Друга целина посвећена је здравству – епидемијама и њиховом сузбијању у првој и другој половини 19. века, као и хуманитарним активностима у ваљевском крају. Трећа целина обухвата случајеве из судске праксе по завршетку Првог светског рата, док је четврта посвећена развоју музичког живота у Ваљеву у међуратном и периоду после Другог светског рата. Последња целина, под називом Приче из чаршије, садржи четири тематски разнолика чланка која се баве до сада мало познатим људима и друштвеним приликама у Ваљеву крајем 19. и током 20. столећа. Радови у овој књизи су различитог хронолошког опсега. Рад о цигланама у ваљевском крају, на пример, обухвата период дужи од

једног столећа, па су кроз историјат цигларске делатности од 30-их година 19. века до 70-их година прошлог века приказане и мене кроз које су привреда и друштво пролазили током времена. Поједини радови, попут оних који се баве случајевима из судске праксе по окончању Првог светског рата, усредсређени су на специфичан историјски тренутак и бацају јако светло на сложене друштвене, економске и политичке околности, као и међуљудске односе за време аустроугарске окупације.

Дејан В. Поповић је истраживач префињеног и истанчаног историјског нерва. Он има таленат да из историјске грађе извуче наизглед мале, али индикативне, интригантне и парадигматичне историјске случајеве, личности и проблеме. Тако, на пример, кроз причу о једној кући у центру Ваљева (Зграда у сенци), од 30-их година прошлог века до данас, он приказује бројне друштвене и политичке мене кроз које су и Ваљево и Србија пролазили током протеклих стотину година. Кроз причу о ваљевском комити Мијаилу Кићићу и политичким и географским хоризонтима до којих је мисаоно досезао, он знатно шири видокруге на које обично ограничавамо људе у прошлости. Од ратних епоха и епопеја, њега више занимају социјалне прилике уочи и по завршетку ратовања. Од „великих“ људи и њихових биографија, њега више интересују „мали“ људи и њихове судбине у вихорима историјских збивања.

Чланци сакупљени у овој књизи писани су на основу прворазредне историјске грађе – докумената похрањених у ваљевском архиву, штампе која је излазила у Ваљеву крајем 19. и током 20. века, као и на основу усмених извора, односно сведочанстава савременика кад год је то хронолошки оквир датог рада омогућавао. Историјски извори надопуњени су релевантном историографском литературом. Радови Дејана В. Поповића сабрани у овој књизи пружају нову, занимљиву и оригиналну слику прошлости Ваљева и ваљевског краја. За разлику од већине приказа прошлих времена који следе главни ток историјских збивања, ова историја Ваљева саткана је од бројних рукаваца главног историјског тока.

Никола Ранисављевић

БИБЛИОГРАФИЈА ИСТОРИОГРАФСКИХ ИЗДАЊА О ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ У 2023. И 2024. ГОДИНИ

ГЛАСНИК, бр. 57**,** Историјски архив Ваљево 2023, стр. 213.

Чланци: др Ђорђе Вуковић, *Лекар Антоније де Монтефлоре на двору краља Стефана Душана Немањића.* Живота Селаковић, *Нова сазнања о животу и пореклу Златиборских Мићића.* Милорад Радојчић, *Неуморни и свестрани Јеврем Јешко Видић.* Др Радимла (Мила) Михајловић, *Италијанска визија југословенске идеје и персепктива односа са Србијом из писма амбасадора Карла Сфорце.* Др Милић Ј. Милићевић и др Вељко Ђурић Мишина, *Жртве немачког бомбардовања Београда 6-8. априла 1941. гопдине.* Милорад Белић, *Агитпроп и „политичко мртвило народа", ваљевски крај 1945/6.*

Прилози: Љубица Васиљевић, *Старо таорско гробље.* Дејан В. Поповић, *Суђење Милораду Ђурићу, артиљеријском потпуковнику.* Дејан В. Поповић, *Тужба Војислава Р. Тадића против капетана Алфреда Пинкаса.* Никола Ранисављевић, *Прилог за биографију генерала Боривоја Мирковића до двадесетседмомартовског пуча 1941. године.* Милорад Белић, *Обрачун са остацима „непријатељских елемената" у ваљевском крају по завршетку Другог светког рата.*

Из рада Архива: Владимир Дамњановић, *Друштвено предузеће за производњу, промет и услуге „Стефил компанија" Ваљево (1947-2011).*

Сећања: Риста Анђелополић, *Први дани Радио Ваљева (од 29. 11. 1967. год)*

Критике и прикази: Александра Вулетић: *Недељко В. Радосављевић, Добробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1766-1880).* др Милић Милићевић: *Гордана Гарић Петровић, Сточарство у Србији од 1878. до 1912. године.* Вељко Ђурић Мишина, *Милорад Радојчић, Да се не забораве: Ваљевци у ратовима 1912-1918. – Поменик ратним жртвама.*

Библиографија: Никола Ранисављевић, *Библиографија историографских издања о ваљевском крају у 2022. и 2023. години.*

ВАЉЕВО И ВАЉЕВСКИ КРАЈ НА РАЗМЕЂУ ВЕКОВА (1870-1970), Дејан В. Поповић, Ваљево 2024, стр. 315.

Књига „Ваљево и ваљевски крај на размеђу векова 1870-1970“ синтеза је деветнаест ауторових научних радова и историографских прилога, насталих његовим дугогодишњим истраживањем завичајне историографије. Радови у овој књизи писани су на основу прворазредних историјских извора – докумената који се чувају у Историјском архиву у Ваљеву, ваљевске периодике с краја 19. и током 20. века, као и на основу сведочанстава савременика. Историјски извори су у сваком раду допуњени релевантном историографском литературом. Радови Дејана Поповића осветљавају нам нововековну историју Ваљева и до сада непознате или мало познате друштвене прилике, збивања и личности. Распоређени су у пет тематских целина. Прва тематска целина садржи чланке који се баве привредним и финансијским приликама, као и развојем саобраћајне инфраструктуре у Ваљеву. Друга целина посвећена је здравству. Трећа обухвата случајеве из судске праксе по завршетку Првог светског рата, док је четврта посвећена развоју музичког живота у Ваљеву. Последња целина носи назив Приче из чаршије и садржи четири разнолика тематска чланка који се баве до сада мало познатим људима и друштвеним приликама у Ваљеву крајем 19. и почетком 20. века. Објављени радови пружају нам оргиналну и занимљиву слику прошлости Ваљева и ваљевског краја и из тог разлога ова књига има немерљив значај за локалну историографију.

МИЛАН МИЛОВАНОВИЋ МИШКО
(1950–2024)

После дуге и тешке болести, 24. маја 2024. године у Убу је преминуо Милан Мишко Миловановић, новинар - утемељивач и доајен убског журнализма. Цео радни век провео је у новинарству. Био је човек изузетне енергије и необузданог ентузијазма, и као такав оставио је дубок траг у ближој прошлости Уба и Тамнаве. Сахрањен је у породичној гробници на варошком гробљу у Убу.

Милан Миловановић Мишко рођен је 15. октобра 1950. године у Београду, од оца Димитрија, чувеног убског кинооператера и мајке Машинке, куварице у тамошњем угоститељству. Одрастао је и живео у Убу, где је завршио основну школу. Гимназијско (средњошколско) образовање започео је у XI београдској, а окончао у Обреновачкој гимназији. На Филолошком факултету Универзитерта у Београду започео је студије српско-хрватског језика и југословенске књижевности. Завршио је новинарство на Новинарској школи при Југословенском институту за новинарство у Београду, 1981. године.

Неизмерно је волео Уб и Убљане, често говорећи и пишући да је Уб варош која има душу, а да становници Уба и околине Тамнаву носе у срцима. Бројни су примери који сведоче о томе колико је Милан волео своју животну и радну средину. О Убу и Убљанима писао је бираним речима и превасходно афирмативно. Настојао је да свестрано и што реалније прикаже живот својих суграђана. Посебну пажњу поклањао је Тамнавцима који су живели и радили ван родног краја. Нарочито се интересо-

вао за оне успешније, доследно пратећи њихов рад и не само да је писао о њима, већ је настојао да чешће долазе у Уб и активније учествују у његовом животу. Многи од њих су то знали и осећали, па и поносно истицали у свакој прилици. Тако један од тренутно најпознатијих и најуспешнијих Убљана, проф. др Милан Недељковић, лекар – интервентни кардиолог, редовни професор Медицинског факултета, актуелни председник Српског лекарског друштва, председник једне од централних београдских општина - Врачар, није пропустио прилику да се у последњем обраћању још једном захвали Милану за све што је радио за Уб и Убљане и да у име свих њих упути једно „Велико хвала".

Поред љубави према завичају, Миловановић је имао још две велике љубави. Прва је била усмерена према његовој породици, а друга према професији. Од рођења важио је за добро и послушно дете. Када је одрастао не само да је био брижан син, већ и пажљив брат, нежан супруг и добар и предузимљив отац. Нажалост, лепу породичну амосферу нарушила је изненадна и прерана смрт његовог брата Мике. Мишко је често говорио о њему и бринуо о његовој деци. У браку са Драгицом Панић из Врела, правницом која је радила у Општинском суду у Убу и до последњег дана бринула о њему и његовом здрављу, изродио је двоје деце – кћи Маријану, службеницу у електропривреди на Убу и сина Милована, специјалисту пословне информатике, који се већ 17 година бави новинарством. Последњих година пажњу су му окупирале унуке Емилија, Елена и Ања.

Новинарство је, најпре, постало његова пасија, а потом и професија. Још као ученик виших разреда основне школе почео је да сарађује у дечијем листу „Полет", који је излазио као подлистак ваљевског недељника „Напред". Сећам се да ми је причао како је као студент, са групом убских гимназијалаца, почео да издаје локални омладински лист „Погледи". Памтим да ми је помињао њихова имена и презимена као чланова прве редакције и испричао, ако се добро сећам, да су припремили и објавили пет-шест бројева тог листа који је штампан на шапирографу.

Осмислио је и покренуо „Тамнавске новине", лист за друштвена и културна питања општине Уб. Први број је објављен 3. октобра 1973. године у издању Културно-информативног центра Уб, а у оквиру обележавања Дана ослобођења Уба. Лист је заживео и

Милан Миловановић је убрзо именован за главног и одговорног уредника. Лист је штампан наредних 28 година. Због неспоразума са издавачем, 1992. године је поднео оставку на ту дужност и, како је волео да каже, трајно напустио „државне јасле".

У мноштву активности Милана Мишка Миловановића свакако је најзначајнија припрема и објављивање часописа „Глас Тамнаве", који је већ 17 година једини штампани медиј у убској општини и један од бољих локалних листова у Србији. Идеја о његовом покретању јавила се по Мишковом повратку из једне хуманитарне мисије са ратишта у Книну. Основан је 1992.године. По неким наводима био је то први приватни часопис у Србији. Као и код других гласила и ово је пролазило кроз различите фазе. Наравно, у оној првој било је „лутања", посебно се оскудевало у финансијама, кадровима и обезбеђивању квалитетних текстова. Дакле, било је и успона и падова.

Друга фаза почела је 2007. године, када се у послове око издавања часописа укључио и Миланов син Милован, кога је отац дуго и темељно припремао за позив новинара. Тада су редефинисали програмску орјентацију и организацију породичне фирме и конкретизовали уређивачку политику часописа. Договорено је да часопис редовно излази сваких 14 дана, просечно на четрдесетак страна, да се обрађују и објављују све актуелне теме, а посебно оне битне за грађане, као и органе и јединице локалне самоуправе. Постигнут је договор са општинама Лајковац, Мионица, Љиг, Осечина и Владимирци, да се објављују текстови са њихових подручја. Све више пажње поклања се економији, образовању и спорту, а присутно је и настојање да се у сваком броју објави и понеки текст о историји, традицији и обичајима ових крајева. Окупљена је и мања група сталних сарадника и договорени дописници из поменутих општина. Све до одласка у пензију 2015. године, Миловановић је био главни и одговорни уредник, а након тога посао је препустио сину.

Поред већ поменутих гласила, припремао је и издавао "Убски предузетник" и „Убску зелену оазу", као и неколико издања за подручја општина Владимирци, Коцељева и Лајковац. У гласилима која је припремао и уређивао, увек се трудио да буде актуелан, објективан и приступачан обичном човеку. Захваљујући свом таленту, упорном раду, вишегодишњем искуству, стеченом

знању и драгоценој помоћи сарадника, успевао је да „прави“ новине које су радо читане.

Милан Миловановић није само припремао и издавао новине. Он је радио и као дописник београдских „Вечерњих новости“ и „Политике експрес“, ваљевског „Напреда“ и лазаревачке „АБВ хронике“. Његови текстови повремено су објављивани у „НИН-у“, „Времену“ и „Кораку“.

Уређивао је и водио веома популарне емисије на локалној радио станици, Тамнавски дневник, Средом уживо и Тамнавски зелени мегахерц. Био је сарадник у програмима Радио Београда и Радио Ваљева. Организовао је, а неке и непосредно водио, познате културно-забавне манифестације „Убски графити“, „Фаљини дани“, „Учитељска бајка“, „Занатска забава“... Неке од њих су постале традиционалне. Сличне пројекте реализовао је и у суседним, па и неким удаљенијим општинама.

Писао је поезију и прозу. Још 2005. године објављена му је збирка песама „Тамнава у срцу“. Поводом седамдесетогодишњице рођења Мирослава Селаковића Фаље, једног од најагилнијих председника Скупштине општине Уб, заслужног за привредни, културни и свеукупни препород ове општине, написао је његову биографију и објавио је под називом „Снови, дело, вечност“. Његова трећа књига “Уб и Убљани“ са поднасловом „Ликови наше свакодневице“, објављена је 2014. године.

Поред мноштва личних, породичних и професионалних обавеза, активно је учествовао и у друштвено-политичком животу Уба и околине. Од 1983. године био је члан Удружења новинара Србије.

На крају некролога навешћемо део опроштајних речи још једног угледног Убљанина Мирослава Перишића, доктора историјских наука и вишегодишњег директора Државног архива Србије, који између осталог пише: “Милановим одласком Уб је остао без свог хроничара и новинара који је оставио дубок траг у историји овог питомог места. У будућности све оно што је својом енергијом, великим радом и упорношћу оставио, посебно преко „Гласа Тамнаве“ биће значајни историјски извори за историчаре. Његови „Убски графити“ су такође незаборавни и јединствени“.

Милорад Радојчић

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Текст доставити на адресу Редакције Гласника: Међуопштински историјски архив Ваљево, Поп Лукина 52, 14000 Ваљево
email: arhivvaljevo@gmail.com

Рукописи у компјутерском слогу (Microsoft Word) предају се у једном примерку у електронском и штампаном облику у фонту Times New Roman, величина фонта 12 пункта. Размак између редова је 1,5 а напомене (фусноте) се налазе на крају стране. Аутори могу предати радове и на страном језику (енглески, руски, француски, немачки).

Текст може да има највише 24 стране (43.000 карактера)

Осим основног текста са напоменама (уређеним према упутству), **рад треба да садржи:**

– **Апстракт**. Налази се испод наслова рада и не може имати више од 600 словних знакова. Пише се на језику којим је писан основни текст.

– **Кључне речи**. Дају се на српском и на енглеском језику и може их бити највише 7.

– **Резиме**. Предаје се на енглеском језику и не може имати више од 1.200 словних знакова.

– **Прилоге.** Доставити их у електронској форми ван Word документа у једном од следећих формата .tif, .jpg, .eps, .cdr. Црно- беле фотографије предати у резолуцији од најмање 150, а колор од 300 dpi.

– **Листу референци.** Налази се на крају рада и састоји се из два дела (Извори и Литература), по абецедном и алфабетском реду аутора, са пуним насловима, називима часописа и бројем страна.

Начин цитирања:

Посебних издања:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Први пут цитиран наслов књиге пише се у целини, курзивом. Место и година издања пишу се иза наслова, без запете између. Цитиране странице пишу се на крају без скраћене ознаке за страну.

Примери:

– Рудић С. *Властела Илирског грбовника*, Београд 2006, 44–46.
Пример за поновљено издање књиге:
– Јиречек К. *Историја Срба*, I, Београд 1978[2], 30.

Чланака у часописима:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Наслов рада се пише курзивом. Назив часописа (пун или скраћен), број (арапским цифрама), година и цитирана страна.

Примери:

– Живковић Т. *Легенда о Павлимиру Белу*, Историјски часопис 50, 2003, 15.
– Пузовић П. *Увођење општежића у Хиландару 1933. године*, ИЧ 45–46, 19981999, 2000, 245. (начин за часописе где је година за коју се односе различита у односу на годину изласка часописа)
Томовић Г. *Трагови старог рударења у топонимији пљеваљског краја*, Гласник Завичајног музеја 3 (Пљевља 2002) 2003, 58. (начин за часописе са истим називом, а различитим местом издања, мање познате, ретко доступне часописе)

Чланака у зборницима радова:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Наслов рада курзивом, наслов зборника, место издања и година и цитирана страна.

Пример:

– Ћук Р. *Почеци рударства и привредни успон Србије*, Краљ Владислав и Србија 13. века, Београд 2003, 103.

Поглавља у колективним публикацијама:

Име аутора поглавља, назив текста, поглавља, назив публикације (све курзивом), том, место и година издања и цитирана страна.

Пример:

Ђорђевић Д. *Историја српског народа*, VI–1, Београд 1983, 98.

Извора:

Примери:

– Доментијан, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, изд. Ђ. Даничић, Биоград 1865, 97.

– С. Б. Скокнић, *Моје успомене из Првог светског рата*, прир. М. Ј. Милићевић, Београд 2003, 63.

– Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I–1, Београд – Ср. Карловци 1929, 250.

– *Actes de Lavra*, III, par P. Lemerle, Paris 1979, 13.

После првог помена пуне библиографске јединице у напоменама, током наредних цитирања даје се скраћени облик, односно понавља се иницијал имена и презиме аутора и скраћени наслов.

– Код узастопног навођења аутора и дела: Исто, Ibid.
– Код поновљеног навођења дела: нав. дело, op. cit.
– У ћирилици употребљава се скраћеница уп. а у латиници cf.
– Напомене се скраћују са нап.
– Не употребљавају се скраћенице стр. односно p. и pp.

Датуми се пишу на следећи начин, нпр. 2. 3. 2007.

Бројеви већи од троцифрених треба да буду куцани са тачкама, а не са размацима, нпр. 2.000, 10.000.

Радови се примају до 30. априла за текућу годину